1979 - 5

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ . . . . . Պղտոր ջուրեր

ԱՐՄԱՆՏ . . . . . Կոտորենք մեզ...

» » . . . . . Ձեռքե՞ր, ձեռքե՞ր...

Մ. ԻՇԽԱՆ . . . . . Սառնարանէն ելած մարդը

Զ. ԵՍԱՅԵԱՆ . . . . . Սիրելի Տիգրան

* * * . . . . . «Մինչեւ իր մահը»

Կ. ԶԱՐԵԱՆ . . . . . Ազգային «հնդկահաւուհին»

Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ . . . . . Գետին ինկած հասկեր

Շ. ՇԱՀՆՈՒՐ . . . . . Մենք

Խ. ԱՍՈՅԵԱՆ . . . . . Գինովի օրատետր

Ա. ԱԲԷԼԵԱՆ . . . . . Ձիմադուլ 27...

Կ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ . . . . . Ցայտնութիւն

Է. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ . . . . . Լիւդվիգ Բազիլի աշխարհահայեացքը

Դ. ԹԵՐՃԱՆԵԱՆ . . . . . Տգիտութեան արխիւ

Ց. Պ. . . . . Արձագանգ Ա.

Ս. Կ. . . . . Արձագանգ Բ.

Պ. Ս. . . . . Արձագանգ Գ.

* * * . . . . . Անհնախանձախնդրութեան արխիւը

* * * . . . . . Ուրիշ արխիւ մը

* * * . . . . . Սպիտակ էջեր

Ց. Մ. . . . . «*Հանդիպումներ Ռիլքեմ Սարոյեան հետ*» հատորը

Ց. Պ. . . . . Զ. Խրախունիի «*Զբօսապտոյտ*»ը

Ս. Կ. . . . . «*Նոան դոյնը*», կամ՝ դիւցազներգութիւն–ժապաւէնը

» » . . . . . Արմատներու կենսաբաշխ ուժունով լիացած «*Նահապետը*»

* * * . . . . . Մշակութային լուրեր

Բազմն

ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԺԸ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 5 ՄԱՅԻՍ 1979 ՊԷՅՐՈՒԹ

Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ

ՊՂՏՈՐ ԶՈՒՐԵՐ

Գրե՞մ։ Զգրե՞մ։

Ամբողջ գիշերը այս հարցակոմներով չարչարեցի ինքզինքս։

Հապա եթէ զի՞ս ալ մերժեն։

Անկողնիս վրայ երկարած դեռ կը չարունակէի վերծանել արեւոս քառսին մէջ մոռած այդ երկընտրանքը, երբ նամակարերին ձայնը առի։ Երկոտոզ մրն էր բերածը, ցուցափեղկերու զարդարման վկայական մը ձեռք ձգած ու վարպետութիւնը քաղաքէ քաղաք կիրարկող մեր բարեկամէն, Սիմոնոֆ։ Կ'իմացնէր, որ Երեկոյեան կը վերադառնայ Լիոնէն եւ կը փափաքի գիշերը անպայման միասին անցընել, ժամադրավայրը՝ «Բլէյ», Տանթոնի արձանին դիմաց նոր բացուած սրճարանը։

Քաղցր զգայնութիւն մը ողողեց զիս։ Նոր Տարիէն ի վեր չէինք հանդիպած իրարու եւ ինք միակն էր թերեւս, որ կրնար բարեխառնութիւն մը բերել իմ ատնջալից անձկութիւններուս։

Շարաթ էր օրը եւ ազատ էի։

Գրե՞մ։ Զգրե՞մ։

Ինքզինքս նեռեցի դուրս։

Բայց էր երկինքը ու մայիսեան արեւը, ճեղքելով հոս ու հոն դալարող մշուշն ու ծուխի քուլաները՝ կը նետէր իր տաք օրհնութիւնը քաղաքին վրայ, եւ աշխատանքէն ազատ մարդիկ, փողոցներուն ու թաղային պարտէզներուն մէջ եւած՝ ազահօրէն կը վայելէին հազուադէպ ճառագայթներուն ամենաբաշխ բարիքը։

Քալելով կարեցի փողոցները, իջայ Տանֆերէն վար ու երկար առեն

թափառեցայ Լիւքսենպուրկի պարտէզին մէջ, տարուելով մերթ ընդ մերթ ուղղաններուն, մարդերուն ու մանուկներուն խայտալից խաղերէն:

Գրե՞մ: Զգրե՞մ:

Հապա եթէ...

Գարունը պայթեցուցած էր ծառերուն բջիջները, մինչ ես ձմրան մէջ թաղուած յուսազուրկ ոստի մը կը նմանէի:

Գրե՞մ: Զգրե՞մ:

— Գրէ՛, — ըսաւ կարծես ծաղիկներուն վրայ փչրուած տարտամ ձայն մը:

Փութացի Սիմոնոֆի ճշդած սրճարանը ու հակեցայ սեղանին: Գրեցի, պատկերացուցի Արտաւազդի ջախջախումը, պատռեցի, ջրեցի, պատկերացուցի, պատռեցի, ջրեցի...

Ի վերջոյ ծալեցի ուսանողական կացութիւնս «Փոնթի» հատոտութեան ազգային մարմինին պարզող էջը ու դրի պահարանին մէջ:

— Ինչպէ՞ս է տոքթէօրը...

Սիմոնոֆ կանգնած էր դիմացս, աչքերուն՝ ինքնամոռաց մարդու նոյն ժպիտը:

Պարզեցի իրեն կացութիւնս, մոռցութիւնս յետոյ: Լսեց անտարբերութեամբ: Արտաւազդի մասին ըրած ախուր զեկուցումս ալ չխռովեց զինք: Նորոգեց սիկարէթը ու աչքերը լայն բանալով՝ ըսաւ.

— Կը նշանակէ, թէ դուն Արտաւազդէն պակաս յիմար չես: Անոր տրկարութիւնը դեռ հասկնալի է, — ժամանակ, տարածութիւն, տեսիլք, յայտնագործութիւն, ներքին վայլատակում, կեղբոնաձիգ ուժերու որոնում եւ չես գիտեր ուրիշ ինչ մշուշներու մէջ կորսուած ուղեղ մըն է ան, իսկ դո՞ւն:

Աջ ձեռքը ինծի երկարած ու յօնքերը վեր, Սիմոնոֆ պատասխանի կը սպասէր, մինչ իմ սառած արիւնիս մէջ կը խլրտար միայն իր հարցական զարմանքը.

— Բայց դո՞ւն:

Բայց ես:

Ի՞նչ ես:

Մայրը չճանչցած, հայրը նոր կորսնցուցած, անորոշութեան ամոլ կսկիծներուն ենթակայ՝ ես, ո՞վ էի ես աշխարհի մէջ, որ տարբերութիւն մը կը սպասէր ինձմէ:

— Տարիքդ քսանը անցած է եւ դուն առանց ներքին հարցաքննութեան դեռ հովանաւոր կը փնտռես, — ըսաւ Սիմոնոֆ աւելի խիստ:

— Ի՞նչ ընեմ հապա:

— Տղամա՛րդ եղիր:

Լռեցի:

— Ես մարդ կը հաշուեմ ա՛ն՝ որ մինակը կը նեռուի կրկէս ու ինք կ'որոշէ իր ճակատագիրը:

«Ինծի պէս» չըսաւ Սիմոնոֆ, բայց ես գիտէի, որ Պուլկարիայէն Փարիզ անցնելու ոգեւոռականը աւարտած օրէն սկսեալ, ինք այդպէս վարուած էր կեանքին հետ, քանի մը տարիներու ընթացքին հասնելով ազատ ասպարէզի մը ազատութեան:

— Երբ ազատութիւնը կայ, ա՛լ ի՞նչ կը պակսի մարդուն, — կրկնեց նորէն ու պարմացաւ նորէն, որ մեր պայմաններուն մէջ դեռ կեանքէն վախցողներ կան:

Սիմոնոֆ վաղ տարիքէն ճանչցած էր տառապանքը եւ գիտէր գինը այն լիաթոք ազատութեան, որուն ծարաւը որեւէ ատեն չէր նեղած մեզ: Պատե-

բազմի վախճանին, հազիւ պատանի, իր ծնողներուն հետ ճաշակած էր աքսորին դաժանութիւնը, հեռաւոր Հիւսիսի ցուրտերուն ծոցը, ուր մեռած էր հայրը, իսկ ինք եւ մայրը, օգտուելով ձիւնհալեան ընդհանուր ներումէն, վերադարձած էին Սոֆիա։ Հինգ տարի ետք, մայրն ալ կորսնցուցած էր ու ինք, մահուան գնով, անցած էր սահմանին այս կողմը, ուր ծանր պայմաններու մէջ գարձեալ, ձեռք ձգած էր մինակ ապրելու դժուարին ոճ մը։ Այդ բարձունքէն կը նայէր մարդոց եւ չէր կրնար դպել գայլոյթը, երբ պզտիկ պատճառներով որոնցմէ ոմանք հանդիպէր։ Հաւաքոյթի մը ընթացքին մը-տերմացած էր Արտաւազդի հետ, որուն մօտ ծանօթացած էինք իրարու։ Զբաւարթ հոգի մը, որ երբեմն, իր ուրախութեան ամէնէն յախուռն վայրկեաններուն, յանկարծ կը յանձնուէր տիրութեան հովու մը ու կը սկսէր հատ ու կատ ակնարկութիւններ ընել իր յուռ կարօտը հանդիսացող վերջին հանդրդուանին, որուն անունը երբեք չէր տար։

— Ձամբորդութիւնս դեռ չէ աւարտած, կայ դեռ վերջին հանգրուանը, վերջինը...

Անձկութիւնը նորէն խուժեց վրաս ու պահ մը մոռցայ զինք։

— Օ՜, հայրս, — հառաչեցի՝ դլուխս վեր բարձրացնելով։

— Ի՞նչ հայրդ։

— Եթէ հայրս ողջ մնացած ըլլար, տարբեր կ՚ըլլար իմ բախտս։

Հարցաքննիչի մը խստութեամբ նայեցաւ աչքերուս, ապա դարձուց դէմքը միւս կողմ, օրօրեց դլուխը, դաշնամուր նուագելու պէս խաղցուց մատները սեղանին, զառն ժպիտ մը ձեւացուց ու յարեց.

— Պարո՞յր։

— Այո։

— Եթէ նեղութեան մատնուած չըլլայիր, կը կարծե՞ս, որ հօրդ մահուան ողբը պիտի կրկնուէր սրտիդ այս օրերուն։

Հարցումը անակնկալի բերաւ զիս։ Երակներս սառեցան կարծես։ Զիսաւեցայ։ Ինք շարունակեց.

— Ես կը կարծեմ, որ մարդ առնուազն որոշ պարագաներու պէտք է մաքուր պահէ հոգին։ Վերապրած որբերու դաւակներէն կը սպասուի, որ արժանի ըլլան իրենց հայրերուն յիշատակին։

Նորէն կախեցի դլուխս։ Իր անորոշութենէն դուրս դալու տաղտուկներուն մէջ տատղտկող անձը, ի հարկէ, նոր վէրքեր ստանալու համար չէր սպասեր իր բարեկամին. ո՛չ, այդ չէր Սիմոնոֆէն սպասածս, դիտնալով հանդերձ, որ իր մտատիպարին մօտ մէկը չէր նկատեր զիս։

Երբ կրկին աչքերուն նայեցայ, լոյս մը բողբոջեց բիբերուն մէջ ու արագ մը ոտքի ելաւ.

— Քալէ՛։

— Ո՞ւր։

— Ո՛ւր, — հեղնեց հարցումս, — մեր հայրերուն յիշատակին խառնելու, անկախութեան ոճնակատարութեան։ Ուրիշ ո՞ւր կրնանք երթալ այսօր։

Զխանդավառուեցայ առաջարկով։ Իմ սիրտս պատրաստ չէր որեւէ ոճնակատարութեան, եւ յետոյ՝ դրեթէ մարդ չէի ճանչնար եւ, մանաւանդ՝ հաւաքականութեան հետ շնչելու ճաշակէն բոլորովին զուրկ մէկին էի։

— Քալէ՛ — կրկնեց Սիմոնոֆ, — ջիղերդ կը խաղաղին քիչ մը եւ պահ մը կ՚ազատիս կծկումներէդ։ Անպայման դոհ կը մնաս։ Քալէ։

Պատանութեանս շրջանին հայրս կը տանէր զիս նման տեղեր, այլ սրտի առաջին տագնապէն ետք դդուշացայ յուզումնալից վայրեր յաճախելէ, իսկ

ես Ֆրէյներու վարժարանին օտար տղոց հետ ոկսայ ընկերութիւն ընել եւ հետզհետէ կորսնցուցի ժառանգական ղգայնութիւններս։ Վերջին տարիներուն այդ ուղղութեամբ ինծի եղած առաջարկները ուղղակի կը սարսափեցընէին զիս։ Սիմոնոֆի պնդումը ոսկայն բան մը հայեցուց սառոյցէն։

— Ռոպեսփիէ՛ռ, չուտով պիտի հետեւիս մեր քայլերուն, — պոռաց Սիմոնոֆ՝ Տանթոնի արձանին նայելով։

Մայթին վրայ, ու անցորդներու ապշահար աչքերուն դիմաց, Սիմոնոֆի համարձակ բացագանչութիւնը յանկարծ գուարթ հով մը բերաւ ինծի։

— Պարո՛յր, ի՞նչ կը կարծես, Ֆրանսական Յեղափոխութիւնը բարի՞ք բերաւ աշխարհին, թէ չարիք։

— Ես ի՛նչ գիտնամ ինչ բերաւ, Սիմոն, ես պատմութեան փիլիսոփայութեան չեմ հեռուած, իմ գիտցածս ընդհանուր բաներ են։

Բարձրաձայն խնդաց։

Տանթոնի հրապարակէն իջանք «Բաֆէ Փրեքոփ»ի կողմը, ապա վեր ելանք կրկին եւ Սէն Ժերմէն տը Փրէ պողոտայէն առաջացանք «Ֆլոր»ի ուղղութեամբ։ Ի դուր խուզարկեցինք ներսի անկիւնները։ Սարթրը հոն չէր այդ պահուն։ Առանց յապաղելու՝ ճախէն կտրեցինք պողոտան, թեքեցանք աջ եւ խառնուեցանք մեր ճամբուն վրայ հետզհետէ աճող բազմութեան։

Այդ պզտիկ եռանկիւնին վրայ Սիմոնոֆ որքա՜ն բան ցոյց տուաւ ինծի։ Յեղափոխականներու օրրաններ, եկեղեցիներ, արձաններ, մեծ դէմքերու ոտնահետքեր։ Բոլորը կը ճանչնար, մանրամասնօրէն, ընդամէնը քանի մը տարիներու ընթացքին, հոն ծնած ու անոնց էութեան հետ խոր ազերս ունեցող մէկու մը պէս։

Վեցերորդ թաղամասի թաղապետարանի բակին, ասֆիճաններուն ու սրահի մուտքին աւելի մեծ եղաւ իր ծանօթութիւններէն առաջացած իմ զարմանքս։ Ես կը կարծէի, թէ Արտաւազդէն ու ինձմէ զատ ոեւէ մէկուն հետ կապ չունի Սիմոնոֆ, մինչ կը թուէր, թէ ամէնէն քիչ ժամանակ յատկացուցած է մեզի։ Բարեւ մը իրեն, բարեւ մը՝ իրմէ, բացագանչութիւն մը իրմէ, բացագանչութիւն մը՝ իրեն, ձեռքի շարժումներ՝ հեռուէ հեռու, ժպիտ, ամէն կողմէ։ Ես ապշահար կը հետեւէի այդ բոլորին եւ աչքերս զուր կ՝որոնէին ծանօթ մը։

Հանդիսասրահէն ներս խուժող բազմութեան մէջ կորսնցուցինք զիրար եւ զգացի, թէ միանակ եմ բոլորովին եւ լքուածութիւն մը հետզհետէ կը ճնշէ վրաս։

Նոր էր ամէն ինչ, մարդերը, միջավայրը, արտաքին երեւոյթները։

Բեմին առաջամասը զարդարուած էր ծաղկեփունջերով, երկու կողմերուն՝ Ֆրանսական ու հայկական դրօշակներ, իսկ խորքին՝ խորունկ ակնարկով, պէս ու մօրուքով թիկնեղ տղամարդու մը մեծկակ նկարը, որուն աջին ու ձախին աչքի կը զարնէին Ֆեռայական դունդերու յուսանկարներ, մէկը՝ այրուձի, միւսը՝ յարձակման դիրքի մը վրայ։

Հանդիսութեան բացման յայտարարութիւնը կատարուած պահուն, Սիմոնոֆ դատաւ զիս ու նստեցաւ կողքիս։

Խոր լռութիւն։

Միջին տարիքով մարդ մը, տպաւորութիւն ձգելու ճիգէն զերծ, սրբազան ծիսակատարութեան մը մասնակցող մէկու մը լրջութեամբ՝ խօսեցաւ վերստեղծուած հայրենիքի մասին ու իրենց արիւնը այդ երազին նուիրաբերած կտրիճներուն յիշատակին խոնարհելով՝ ալեկոծեց սրահը։

Անոր հետեւեցաւ երիտասարդ մը եւ Ֆրանսերէնով պանծացուց նոյն թուականը։ Յետոյ, խորքին երեւցաւ աղջիկ մը, որ բարեձեւ մարմինը բո-

ցարծարծ հայրուտի մը մէջ պարուրած՝ եկաւ ու կանգնեցաւ բեմին առաջամասին ինկող լոյսին մէջ, բոցավառեցաւ թուխ դէմքը եւ խոովայոյզ աչքերը անորոշ հեռուն՝ կարծես յայտնութեան մը ի տես լրած բարմութեան դիմաց ինք եւս լրեց ակնթարթ մը եւ ապա սկսաւ ձայնի, մարմինի ու թարթիչներու դուսպ, հմայիչ ու պարտչին ելեւէջներով արտասանել արութեան, բարոյականութեան, արիւնի, ողջակիզման ու յարութեան խորհուրդներուն նուիրուած բանաստեղծութիւն մը, իր վերացումին հետ հիասքանչ հանդիսատեսները տանելով խոովիչ աշխարհ մը:

Գրուխը խոնարհած առնն պայթեցաւ սրահը ու պայթեցաւ անունը՝ — Զելա, Զելա, Զելա, Զելա, Զելա:

Զելա՞:

Արիւնս թնդաց:

Նոյն անունը կը կրէր «Պղտոր ջուրեր»ու հերոսուհին, որ հօրս մահուան վաղորդայնին, այս տխրամած քաղաքին մէջ ապրած տխրագոյն օրերուս, իր գեղեցկութեամբ, սիրալեզ սիրտով, գեղեցիկ մեղքերով ու խորհրդաւոր անյայտացումով՝ ամբողջ ամիսներ օրօրած էր հոգիս:

— Տակնուվրայութիւնդ անցա՞ւ, — լսեցի կիսամութին մէջէն Սիմոնոֆի ձայնը:

— Որո՞ւ հետ կը խօսիս, — հարցուցի:

— Տակնուվրայութիւնդ անցա՞ւ:

Օրհնեցի կիսամութը:

Բեմ եկան ուրիշներ, երգիչ մը, ապա՝ երկսեռ խումբ մը, որ երիտասարդ խմբավարի մը ճիպոտին տակ թնդացուց յեղափոխական ու կոմիտասեան երգեր՝ «Հայ ապրիմ, եղբարք, մարդկութեան մէջր», եւ յետոյ «Հոբել, հոբել, հոբել, հո՛», ամբողջ թրթռում, քաղցրութիւն, հա՜մ՝ հոբել, հոբել, բայց իմ սրտիս քիչ տեղ մնացած էր այդ բաներուն ու վերայայտնութեան մը պատրանքին մէջ կը կրկնուէր «Պղտոր ջուրեր»ու յորձանուտին յանձնուած գեղեցիկ, սիրարծարծ, կենսայորդ ու ճակատագրական Զելային կեանքի ժապաւէնը:

Հանդիսութեան աւարտին, բաղմութիւնը սկսաւ չարժիլ դէպի պառ: Ոմանք հոն, ոմանք վրայ սկսան իրենց ինճոյքը, իսկ ուրիշներ, խումբերու բաժնուած, տեղ գրաւեցին մօտը դանուող դաժիկ սեղաններու շուրջ, կամ սիներուն տակ, դորդերուն վրայ:

— Գոհ մնացի՞ր, — հարցուց Սիմոնոֆ:

— Շատ: Շնորհակալ եմ:

Շուտով դղացի, որ բան մը փոխուած է մթնոլորտին մէջ եւ պահը դարձած է հանդիսման տոն: Իրարու հանդէպ որքա՞ն կարօտ կուտակուած էր հոգիներուն մէջ: Բարձրաձայն կենացներ, ողջագուրում, գեղում:

Սիմոնոֆի բաժակը՝ շրթներէն աւելի ուրիշներու բաժակին կը դարնուէր: Կու տար մարդոց անունները, կը խնդար, կը խօսէր աչքերով ու ժպիտով. ողեւորութեան տարերք էր ամբողջ ու կը շնորհաւորէր ծանօթին ու անծանօթին տօնը, վերածնած մարդու ցնորական բերկրանքով:

Իր ծանօթներէն ոմանց դիս ալ ներկայացուց, որոնց կարգին տարիքով ինձմէ պզտիկ տղու մը՝ Ժան-Ժաք Ասլեան, սեւահեր ու մօրուսաւոր, աչքերը քիչ մը ինձի պէս՝ մռայլ: Մօտեցուցի բաժակս բաժակին: Կոտրար-

ւած հայերէնով մը տեղեկութիւններ ուղեց Արեւելքի հայութեան մասին, հաղորդեցի իրեն պիտացածս եւ որպէսզի խորանալու առիթ չտամ իրեն, աչքերս գարձուցի յեղափոխական երգ մը սկսած տղոց կողմը:

Երգողներու խումբին երիտասարդ մը եկաւ եւ առաջարկեց մեզի միանալ իրենց խումբին: Ես նախընտրեցի պառին մօտ մնալ, բաժակիս հետ: Սիմոնոֆ ընդառաջեց հրաւէրին: Ժան–Ժոյ նորոգեց գինիի գաւաթը:

Անդրադարձայ, որ անորոշ զգացում մը սկսած է շրջան ընել երակներուս, եւ բազմութեան մէջ աչքերս կարօտով կը փնտռեն Զելան: Ո՞ւր էր արդեօք, ա՞ր խումբին մէջ, որո՞ւ հետ: Կ'ուզէի անդամ մը եւս տեսնել զինք, բազդատէի, իր մօտ գտնել պզտիկ տարբերութիւն մը «Պղտոր ջուրեր»ու Զելային, փարատէի այդ յարութեան տեսիլածը:

Բուք ու փոթանի մէջ կատարուած ֆետայիներուն գոհարերութիւնը զոմբանոց երգ մը ծաւալեցաւ մօտակայ սեղանէն, եռեւէն՝ խօսնակը նուագախումբէն պահանջեց ֆետայիներու մարտական պարին եղանակը ու, անմիջապէս, չորս կողմէն իրարու միացան վեց ապջիկ ու վեց ազայ: Պարեղանակէն առաջին մեծ կշռոյթին հետ իրարու հիւսուած երիտասարդները միահամուռ ոտատակ մը արձակեցին, միահամուռ հարուածեցին տախտակամածը եւ, Աստուա՜ծ իմ, այն ինչ երեւոյթ էր, ուժգին, առինքնող: Պարողները ո՛չ ոսոր ունէին իրենց ձեռքին, ո՛չ ազեղ, ո՛չ հրացան, ոչի՛նչ, այլ՝ այդ ամէնքը եւ ուրիշ պատկերներ՝ թշնամի, լեռ ու թումբ տեսանելի էին կարծես անոնց յախուռն շարժումներուն մէջ, ակնարկներուն, քայլերուն, դոփիւններուն մէջ: Կ'ազեղուէին մէկ, կ'ընթանային առաջ, մերթ կը սլանային վեր, կը խոյանային ինքզութեամբ, սրբազան արարողութեան մը մասնակից հոգիներու բովանդակ յուզչտակութիւնը փոխանցելով զիրենք օգտակած բազմութեան:

— Պրաւո՛, պրաւո՛...

Ակնթարթի մը մէջ ցրուեցան ու տարբեր տեղեր դիրք գրաւեցին, նոյն արագութեամբ միաձոյլ զանգուած մը կազմեցին, պրկուեցան, զարձան թումբ, ու թումբին եռեւէն առաջ խոյացաւ մէկը, ամէնէն երիտասարդը, լուութիւն եղաւ յետոյ, անձկալի պահ, ապա լսուեցաւ թնդիւն մը, վերագարձաւ խումբէն անջատուած երիտասարդը, բացուեցան բոլորը ու տեղ բացին վերադարձողին, խանդավառ նոր ճիչ մը արձակեցին ամէնքով, մէկը ուսերուն բարձրացուց առաքելութիւնը պատկած կտրիճը, գորկին բռունցքները իրարու, հնչեցին յաղթական երգի մը տողը ու նոր ու ամեհի թափով մը կրկին գոփեցին դեռինը եւ, ոգեւորութեան բարձրագոյն կէտին մէկ շարքի վրայ կանգնած՝ խոնարհեցին գլուխները:

Ընծայուած վայելքով գինովցած հանդիսականները որոտընդոստ ծափահարութեամբ ու բացագանչութիւններով վարձատրեցին պարային այդ չքնաղ պատարագը մատուցած երիտասարդները եւ ապա, ամէն կողմէ, բաժակ ի ձեռին խուժեցին պարահրապարակ ու խմեցին անոնց կենացը՝ յուզումի, արցունքի ու ժպիտի տարափներ ու ծիածաններ ձեւացնելով:

— Տեսա՞ր հրաչքը, — բսաւ ճերմկած մաղերով մարդ մը քովինին, տեսա՞ր, ասոնցմէ ոեւէ մէկը Երկիր տեսած չէ, բայց երկրացիներու պէս պարեցին:

Կը նայէի պարի ելած այդ կիսամերկ ապջիկներուն ու մօրուսաւոր տղոց ու աւելի կը թանձրանար չփոթահար ուղեղիս մշուշը: Թերեւս ինծի չափ ալ չէին գիտեր մեր լեզուն: Թերեւս որեւէ լեզուով կարդացած իսկ չէին մեր հեռաւոր կամ մօտաւոր պատմութիւնը, բայց որքա՜ն մեծ էր անոնց եւ իմ միջեւ ինկած տարբերութիւնը: Ի՞նչ մղումով, ո՞ւր եւ ինչպէ՞ս սորված էին

անոնք տրգեօք տյղ պարը, ուրկէ՞ բերած էին կչռոյթներուն մէջ այդքան ուժ, այդքան բոցոք, ազատակ ու լոութիւն, այդքան խռովք ու վեհութիւն դնելու փոխելիութիւնը:

— Ձեր մօ՞տ ալ մարդիկ առանկ բաներով կը սնանին, — հարցուց Ժան-Ժաղ՝ կրկին դոնելով զիս:

— Ի՞նչ բաներով, — հեռաքրքրուեցայ զարմացած:

— Ճառով, երգով, պարով: Ասոնք աշխարհի հեա որեւէ հարց չունեցող ժողովուրդներուն միայն ներելի բաներ են, մեր պարտպային՝ պարզապէս թմբիր: Մեզի պէտք եղողը աֆրն է հիմա, մնացեալը ժամավաճառութիւն, — բաւ խուճապահար եղանակով մը եւ առանց որեւէ արձագանգի սպասելու, ուղղուեցաւ դէպի ելքի դուռը:

Լաւ չհասկցայ Ժան-Ժաղի միտքը, խոժոռումին պատճառը: Նոյնիսկ չսպասեց հարցումներուն պատասխանին: Գնաց: Նոյն վայրկեանին մէկու հետ խօսելու դէմքը դարձաւ: Փնտռեցի Սիմոնոֆը: Չկար: Վերադարձայ դառ: Կռնակս դարձուցի՝ պարպեցի առաջին բաժակը, լեցնել տուի երկրորդ մը եւ անօրինակ հանդարտով մը յանձնուեցայ մտքիս մէջ կրկնուող օրուան ժապաւէնին: Ընդհատուեցայ Ֆրանսերէն բառերով Հայաստանի դոմբը հիւսող երգի մը մեղեդիացած հունչէն: Դարձայ եւ ու, մէկէն, կարծես նորէն Եբոգի մէջ դղացի ինքզինքս: Դիմացս կանգնած էր քիչ առաջ արտասանած աղջիկը ու սեւեռաբիր ինծի կը նայէր՝ այտերուն բռնկած արիւնին վրայ ժպիտի մը թոփչանքը:

— Ինչպէ՞ս ես:

Ո՞վ:

Նայեցայ չորս կողմս:

—Լա՞ւ ես, — հարցուց աւելի մօտենալով եւ աւելի մտերիմ:

— Լաւ եմ, — ըսի, — շնորհակալ եմ:

— Հեռաքրքրութիւնս անակնկալի բերաւ քեզ, չէ՞:

— Եթէ կը ներէք, այո:

— Ես քեզ տեսած եմ, կը ճանչնամ:

— Ո՞ւր, ե՞րբ:

— Հօրս հետ:

— Հօ՞րդ:

— Ձե՞ռ յիշեր, Արամ Մալեան:

— Դուք պարոն Մալեանի աղջի՞կն էք:

— Այո: Իմ մասիս չէ՞ խօսած քեզի:

Յիշեցի, խօսած էր, բայց ... : Դոզս աւելի սաստկացաւ:

— Քանի մը օր առաջ, — շարունակեց Զելա, — երկուքդ նստած էիք Լատինական թաղի «Լիւթէս» սրճարանը, երբ սպասեակին կողմէ կանչուեցաւ ու քեզ առանձին ձգելով մեկնեցաւ: Կը յիշե՞ս:

— Այո, — ըսի դլուխս օրօրելով, — կը յիշեմ:

— Կանչել տուողը ես էի: Անձնապէս չուզեցի ներս մտնել: Սոխպուած էինք աճապարել: Միասին բարեկամի մը պիտի հանդիպէինք: Կը յուսամ ներեցիր իրեն:

— Խնդրեմ:

— Հայրս արդէն պատմած էր ինծի քու կեանքդ: Այդ օր դարձեալ կրկնեց պատմութիւնդ ու շատ յուզուեցաւ:

— Ագնիւ մարդ է պարոն Մալեանը: Զարմանալի է, որ այսօր հոս չհանդիպեցայ իրեն:

— Անհանդիստ էր:

— Անհանգի՞ստ։

— Մտահոգիչ չէ։ Լեարդի թեթեւ բորբոքում մը։

— Այսօրուան պրկանքին համար ով գիտէ որքան կը տանջուի հիմա։

— Շատ։ Ի դէպ, ուսաջարկ մը ունի քեզի, կը յուսամ չես մերժեր։

— Ի՞նչ։

— Ինքը կը յայտնէ։ Կը ցաւիմ, որ նոր տեսայ քեզ, երբ ժամանակը ուշ է եւ բարեկամնելու հետ պէտք է շուտով մեկնիմ։ Ուրիշ առիթով կը խոսինք երկար։ Երջանիկ եմ այս հանդիպումին համար, — ըսաւ Զելա ու վայրկեանի մը մէջ ջնջուեցաւ տեսողութենէս։

Զինք կրկին մտքիս մէջ վերականգնած պահուս, ինծի դարձեալ թուեցաւ, թէ մեր հանդիպումը իրական չէր...

Երբ սրահը բաւական պարպուեցաւ, ձախ պատին վրայած սեղանին առջեւ ուրուացաւ Սիմոնոֆ, որ երեսները ափերուն մէջ՝ կը նայէր բեմին կողմը... Իր մինակութիւնը յանկարծական տխրութեամբ մը համակեց զիս։ Շտապեցի մօտը։ Օտարի մը ապաւորութիւնը ձգեց վրաս։ Տժգոյն էր, աչքերը՝ ուրիշ։

— Երթա՞նք, — հարցուցի։

— Ոչ գեռ։

— Դուն նոյնը չես։ Բա՞ն մը պատահեցաւ։

— Կ'ուզէի, որ այս դիշերը վերջ չունենայ, Պարոյր, — ըսաւ վշտահեղձ ձայնով մը, — զատարկութեան զգացումը արդէն սկսած է տանջել զիս։ Ես չնչահեղձ կ'ըլլամ այս երկրի առօրեային մէջ։

— Դո՞ւն...

Լոյսը բացուեցաւ։

Ելանք դուրս։ Փողոցները ամայի էին տակաւին։ Կը քալէինք դանդաղ, թեթեւ մշուշի մը մէջէն, եւ՝ նոր խոտիքներով ծանրաբեռն, Սիմոնոֆ՝ ոտքերը իրարու խառնելէն։ Անոր Սիւիլիս եկեղեցիին մօտ ձեռքը նետեց ուսերուս։

— Եկուր երգենք, Պարոյր, «Հայաստա՛ն...», երգե՛նք։

— Ես երգել չեմ գիտեր։

— Ուրեմն պարենք վերջին հանգրուանը։

— Ի՞նչ։

— Պարենք։

— Ո՞ւր։

— Հոս։

— Թե՞նթ ես։

Այլ բազուկը վեր, միւսը՝ թիկունքին, աչքերը կիսոփին դոց ու մազերը ճակտան է վար տարտղնուած, բաց երկինքին տակ սկսաւ մէկ ալ եւ մէկ ձախ ոտքերով ուժգնօրէն հարուածել սալայատակը, ինքնիշխան մէկու մը պէս, առանց զիս ու աչխարհը հաշուի առնելու, կարծես միայն ինքն իրեն համար, ինքն իրմով արբեցած, անանուն ուժերու անձնատուր հոգիներու նման, երկարօրէն, կատաղի անձնատուութեամբ...

Յոգնութիւնը դեռին զարկաւ զինք։ Հասայ մօտը։ Սկսած էր լալ։

Մտայ թեւը...

ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ

(Հատուած համանուն վիպակէն)

ԿՈՏՈՐԵՆՔ ՄԵՋ...

Գեղեցիմ հոգու դաշտն անսահման,
Ձճանաչեցիմք, չհասկացանք մեզ
Եւ՝ իրար, սակայն:
Եւ, աւա՜ղ, յանախ
Կապկեցիմք իրար,
Կորցրիմք ինչ-որ գիծեր սեփական,
Ու մնացիմք մեզ՝
Ե՛ւ խորթ, Ե՛ւ օտար...

Իցի՛ւ թողնէիմք,
Որ մարդը լիներ
Հենց ի՛նքը, ի՛ր պէս.
Թողնէիմք՝ ծառը նմանէր ծառի,
Ծծէր աւիշը իր իսկ արմատից,
Ձպատուաստէիմք ո՛չ մի շիւ վրան,
Այլ՝ Սէ՛րը, Սէ՛րը, ո՛հ, Սէ՛րը միայն...
Թողնէիմք՝ ծառը նմանէր ծառի
Եւ մարդը՝ մարդու,
Այնպէս, երբ որ նա
Մի մանուկ էր լոկ՝
Խնամատիպ, արքուն.
Ու չկոտրէիմք՝ ուղղելու համար՝
Խոնարհ ուռիմ այն,
Այլ կոտրէիմք մե՛զ,
Ես ասում եմ՝ մե՛զ,
Ու ապրէիմք հեզ՝
Մենք՝ մարդո՛ւ նման...

ՁԵՌՔԵ՛Ր, ՁԵՌՔԵ՛Ր...

Ո՛վ ձեռքե՛ր իմ, ձեռքե՛ր, ձեռքե՛ր, —
Դուք կոշկոռներ չունէք քնաւ.
Խորթ է հոգուս փափկութիւնը ձեր.
Պիտի հարուստ լինէիք արդ՝
Վէրքերով բոյր՝ իմ հոգու պէս,
Ձեռքեր իմ նուրբ, փափուկ ու հեզ:

Մերթ ծափեցիք դուք խենթ-օրէն
Վասն սիրոյ եւ խնդութեան.
Մերթ բառեցիք ճակտին իմ թէժ՝
Վիրաւոր մի տատրակի պէս՝
Թռ՜յլ, անկենդան...

Եւ իմ հոգին ափի մէջ ձեր՝
Դուք սեղմեցիք, ձեռքեր տաքուկ,
Ձեռքեր փափուկ՝ լոյս հոգու պէս,
Ու ձեռքեր կոշտ, սակայն քաղի՜,
Ձեռքեր, ձեռքեր՝ ձկան պէս պաղ
Ու լպրծուն՝ ձեռքեր անհուր,
Ձեռքեր կեղտոտ, ձեռքեր քանդիչ՝
Պիղատոսի եւ Յուդայի...

— Ո՛վ ձեռքեր իմ, ձեռքե՜ր, ձեռքե՜ր,
Խորթ է հոգուս փափկութիւնը ձեր...

ԱՐՄԱՆՏ

Մ. ԻՇԽԱՆ

ՍԱՌՆԱՐԱՆԷՆ ԵԼԱԾ ՄԱՐԴԸ

(ԹԱՏԵՐԱԽԱՂ ԶՈՐՍ ԱՐԱՐ)

Գ. ԱՐԱՐ

ՆՈՅՆ ՏԵՍԱՐԱՆԸ

1.

Վայրագոյրը բացուելուն՝ բեմը պարապ է: Միայն Քեթիին զբաղած է իր պառին մէջ: Ներս կը մտնէ Թոմ Սմիթ դանդաղ քայլերով, միշտ կոճկուած եւ փոդկապով: Կ'երթայ կ'արձանանայ հօրը ճկարին առջեւ, կը դիտէ պահ մը անոր ժպտուն դէմքը եւ յետոյ կը սկսի խօսիլ հետը:

ԹՈՄ.— Հա՛յր, ուրա՞խ ես, որ քու երազած ապագայիդ մէջ կ'ապրիմ... ես շատ ուրախ չեմ: Դուն լաւ ես հոն, պատին վրայ... վար չես իջներ եւ ուրիշներուն տեղը չես դրաւեր. ատոր համար ալ կը պատուրուիս... դուն մեծ մարդ ես, հայր: Քու պատէդ դուրս չելար, դարձար պատկեր եւ պատին փակար: Ես հասայ գալիք դարերուն, բայց ես ինձմով բնաւ հպարտ չեմ: Ինծի կ'ըսեն՝ մոմիայ, թանգարանի ապրանք... իրաւունք ալ ունին: Ես մինակ եմ, աւելորդ. դրաւած եմ ուրիշին տեղը: Հա՛յր, ինչո՞ւ ձգեցիր, որ դիս սառնարան փոխադրեն. որպէսզի պահածո՞յ դառնամ: Ինչո՞ւ չես խօսիր. ըսէ՛, ի՞նչ ընեմ, ո՞ւր երթամ. կրնա՞մ մէկ օրէն միւսը պատկեր դառնալ քեզի պէս եւ պատը փակիլ... Հա՛յր, չէր արժեր 100 տարի սառած մնալ՝ հոս հասնելու համար:

2.

Քեթի բաժակ մը խմիչք ձեռքին՝ զգուշութեամբ կը մօտենայ Թոմին:

ՔԵԹԻ.— Բարի լոյս, պարոն Սմիթ:
ԹՈՄ (սթափելով) *.— Բարի լոյս, Քեթի:*

ՔԵԹԻ.— Հրամեցէք ձեր ուխտքին, ձեր ուղած ձեւով, հիմա չափը սորվեցայ։

ԹՈՄ.— Բարեբախտութիւն է, Քեթի, որ դարերը չեն կրցած փոխել զայն։ Հին բարեկամի պէս է, հին ու տաք մտերիմ մը...։ Այս բաժակը, Քեթի, միակ ազգականս է։

ՔԵԹԻ (զարմացած).— Հապա միւսնե՞րը։

ԹՈՄ.— Միւսները՝ տոհմային ծառին ոստերուն ոստերը։

ՔԵԹԻ (շուարած).— Ոստերուն ոստերը...

ԹՈՄ.— Այո՛, Քեթի. եւ յոյսանի ալ չեն, թէ ուրկէ՛ պատուաստուած են այդ ոստերը։

ՔԵԹԻ.— Ներեցէք, պարոն Սմիթ, լեղուիս ծայրը հարցում մը կայ, չեմ համարձակիր...

ԹՈՄ.— Հարցո՛ւր, մի՛ քաշուիր։

ՔԵԹԻ.— Ճի՞շդ է, որ ձեր առեներ տղաքը ոիրոյ տոմսեր կը դրէին ազջիկներուն՝ կապոյտ եւ բուրումնաւէտ թուղթերու վրայ։

ԹՈՄ.— Կը պատահէր, Քեթի։

ՔԵԹԻ.— Ի՜նչ լաւ. հիմա այդպիսի բան չի պատահիր...։ Ճի՞շդ է, որ ձեր ժամանակ ոիրահարը իր սիրածին նկարը ծոցը կը պահէր։

ԹՈՄ.— Պահողներ կային...

ՔԵԹԻ.— Ի՜նչ լաւ. երանի՜ իրենց...։ Ճի՞շդ է, որ սիրոյ համար անձնասպան եղողներ ալ կային։

ԹՈՄ.— Այո՛, Քեթի, կային։

ՔԵԹԻ.— Օ՜, ի՜նչ լաւ, ի՜նչ հրաշալի...

3.

Ներս կը մտնէ խնամակալը։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ (փաղաքշական յանդիմանութեամբ).— Թո՛մ, ո՞ւր էիր. քեզի հրսի՞ որ տունէն մինակդ դուրս չելլես։

ԹՈՄ.— Ուզեցի մինակս անցնիլ փողոցներէն։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Ինչո՞վ անցար։

ԹՈՄ.— Ոտքով քալեցի։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Խե՞նթ ես, մարդ ոտքով կը քալէ՞... դուն փոր-ձանքի պիտի հանդիպիս։

ԹՈՄ.— Սարսափելի է, այո՛, խնկապէ՛ս սարսափելի...

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ (մտահոգ).— Ի՞նչն է սարսափելի։

ԹՈՄ.— Փողոցները ամայի են։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Ամայի՞ են մեր փողոցները... խելքդ թոցուցի՞ր. անցնիլ կարելի չէ, այնքան որ խճողում կ'ըլլայ։

ԹՈՄ.— Մէկ հոգի չեղաւ, որ ինծի բարեւ տայ. մէկ հատ ծանօթի չհանդիպեցայ իմ ծննդավայր քաղաքիս մէջ... ինչպէ՞ս հաւատաս որ կ'ապրիս։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Կ'ապրիս, Թոմ, մենք կը վկայենք որ կ'ապրիս։

ԹՈՄ.— Ապրիլը վկայելով չ'ըլլար։ Կեանքը մարդկային կապերն են,

բարեկամութիւնները, յիշատակները··· սարսափելի է· ես կարծես տարբեր մոլորակի մէջ եմ· իմ կեանքս չէ ասիկա։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Քու. կեանքդ է, Թոմ· միայն ժամանակներն են փոխուած։

ԹՈՄ.— Ի՞նչ է մարդը իր ժամանակէն դուրս··· խոշոր սուտ մը, դլխուն մազերէն մինչեւ եղունգները։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Է՛, Թոմ, ամէն ինչ ողբերգութեան մի՛ վերածեր· փա՛ռք Աստուծոյ, ողջ ես· երակներուդ մէջ արիւն կը չրջի։

ԹՈՄ.— Այո՛, անցեալ դարու հինցած արիւն։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Շատեր պիտի նախանձէին քու բախտիդ, իսկ դուն, կը տեսնեմ, վերապրելուդ համար կարծես տխուր ես։

ԹՈՄ.— Ես օտարական եմ ձեր մէջ, պանդո՛ւխտ։ Իմ հայրենիքս անցեալն է։ Ասիկա իմ գիտցած աշխարհս չէ··· ինչո՞ւ ապրեցուցիք զիս։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Կը չափազանցես, Թոմ, չուրջդ այնքա՜ն քեզ սիրողներ կան, նոյնիսկ մօտիկ ազգականներ։

ԹՈՄ.— Հարիւր տարի սիրտս ի դուր բաբախած է· ո՛չ մէկ ապրում, ո՛չ մէկ յիշատակ··· դարը վրայէս թռած–գացած է, առանց ինծի դպչելու։ Ժամանակը, որ ինծի պիտի պատկանէր, պատմութեան անցած է··· սարսափելի է···

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Դէ՛, վերցուր բաժակդ, խմէ՛· վաղը երբ սկսիս աշխատելու, այս սեւ ամպերը կը ցրուին։ Անդորձ նստելէդ է։

ԹՈՄ.— Ես ընտանիք ունէի, հայր, մայր, եղբայրներ։ Այլեւս կը բանամ եւ յանկարծ կը տեսնեմ, թէ մինակ եմ աշխարհիս երեսին, միս–մինակ···

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Ամերիկան քեզ ստեղծուց եւ փրկեց կեանքդ։

ԹՈՄ.— Ո՛չ ոք ինձմէ պատ իր դարէն դուրս ապրած է, իր դարէն դուրս աքսորուած։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Ինչպէ՞ս չէ, կան ապրողներ։

ԹՈՄ.— Ո՞վ, օրինակ։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Օրինակ Շէյքսփիրը։

ԹՈՄ.— Օ՛, ան մեռաւ իր դարուն հետ, իր դարուն մէջ։ Ապրողը Համլէթն է, Օթելլոն, Մակբէթը։ Անոնք ալ՝ թուղթի վրայ կամ բեմի։ Ես չեմ ուզեր բեմի վրայ ապրիլ։ Ես իմ կեանքս կ'ուզեմ։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Կը նեղես, բայց ամէն ինչէ դժգոհ մէկը կ'երեւիս· տեւաբար դանդատող։ Զենք ուզեր, որ տխրիս եւ տխրեցնես մեր դարուն զուարթ երեսը։ Մենք ժամանակ չունինք տխրելու։

ԹՈՄ.— Ստեղծուցէք զիս կրկին։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Ո՛չ, այդ մէկը ո՛չ։ Մեր պարտականութիւնն է հիւանդները ապէկցնել եւ ոչ թէ ապէկները հիւանդացնել։ Ինծի կը թուի, թէ դուն քիչ մը տկարացած ես, կանոնաւոր սնունդ չես առներ։ Բրոթէլնի սննդահատոր տո՞ր այսօր։

ԹՈՄ (անտարբեր հարցումին).— Այնպէ՛ս կ'ուզէի, որ փոգոցին մէջ մէկը դիմացս ելլէր, կ'եցնէր զիս եւ ըսէր· «Բարեւ, Թո՛մ, ինչպէ՞ս ես»։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Շաքարային սննդահատերէն օրը քանի՞ անգամ կ'առնես։

ԹՈՄ.— Իմ ժամանակէս եկող հարազատ ձայն մը, մանկութեան ընկեր մը...

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Ճարպայիններդը կրնաս երկու օրը մէկ հատ առնել. օղերդ տաք են... հանքային աղերդ եւ վիթամիններդը չմոռնաս. դուն պէտք ունիս վիթամինի։ (Դադար)։ *Թո՛մ, լուր ունի՞ս, որ այսօր մեր Ակումբի հիմնադրութեան հարիւրամեակն է։*

ԹՈՄ.—Հարիւրամեա՞կ...

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Այո՛, սիրելիս. ասկէ ճիշդ 100 տարի առաջ էր, որ հանդուցեալ հայրդ հիմնեց Ազգագրատպաշտաներու Ակումբը... ի՞նչ մարդիկ ուռած է անիկա Միացեալ Նահանգներուն, ի՞նչ լուսաւոր գէմքեր... (Գրպանէն նոր թուղթ մը հանելով)։ *Սոխպուած եմ մեկնիլ. ժամադրութիւն ունիմ։ Շո՛ւտ, ստորագրէ սա թուղթը։*

ԹՈՄ.— Նորէ՞ն թուղթ պիտի ստորագրեմ։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Պիտի ստորագրես. այնքա՞ն առկախ գործեր ունիս կարգադրելիք. հարիւր տարուան թնճուկ մը։ (Թուղթը ստորագրել տալէ ետք)։ *Յաջողութիւն, իրիկունը կը տեսնուինք։* (Կը մեկնի)։

4.

Թոմ սպահ մը մինակ՝ ուիսքիի բաժակին առջեւ. երբեմն տրտում նայուածքներ կը նետէ հօրը նկարին։ Ներս կը մտնէ Սթելլա։

ՍԹԵԼԼԱ.— Թոմ, ուրախ լուր մը ունիմ քեզի տալիք...

ԹՈՄ (հարցական ու լուռ կը նայի աղջկան երեսը)

ՍԹԵԼԼԱ.— Եկած եմ պաշտօնապէս ձեռքդ խնդրելու։

ԹՈՄ (անակնկալի եկած).— *Եկած ես ձե՞ռքս խնդրելու... բայց չա՞տ տարօրինակ է... մեր տունը...*

ՍԹԵԼԼԱ.— Գիտե՛մ, տգեղն է, որ տղջիկներուն ձեռքը կը խնդրէին. մոռցի՛ր այդ ձեր տունը։

ԹՈՄ.— Բայց, Սթելլա, մենք աղքատիկ ենք։

ՍԹԵԼԼԱ.— Աւելի լաւ, սերունդին արիւնը մաքուր կը մնայ։

ԹՈՄ.— Դուն նշանած ունիս։

ՍԹԵԼԼԱ.— Ունէի, հիմա չունիմ։ Ազատ չէ՞մ ուզածս առնելու։ Ո՞ր դարուն մէջ կ'ապրինք։

ԹՈՄ.— Այսքան չո՞ւտ մերթը փոխեցիր։

ՍԹԵԼԼԱ.— Թեզ առաջին տեսնելուս՝ կուրծքիս տակ բան մը շարժեցաւ։ Դուն ալ առաջին վայրկեանէն դիս ճանչցար։ Այդպէս չեղա՞ւ...

ԹՈՄ.— Ճիշդ է, ճանչնալու պէս եղայ։

ՍԹԵԼԼԱ.— Վերջացաւ ուրեմն։

ԹՈՄ.— Ես պատրաստ չեմ ամուսնանալու. ես նոր եկայ սառնարանէն։

ՍԹԵԼԼԱ.— Հոպ չէ, մենք ամէն բան կը պատրաստենք. դուն միայն «այո» ըսէ: (Թոմի կողքին սեղմուելով եւ թեւը մտնելով): Ի՞նչ ալ ապուռը դայդ մը կը կաղմենք միասին՝ 20րդ դարը 21րդ դարուն հետ թեւ թեւի:

ԹՈՄ.— Ժամանակ առաջ, մտածեմ...

ՍԹԵԼԼԱ (պուլֆիները ցոյց տալով).— Գեղեցիկ չէ՞ն սրունքները:

ԹՈՄ (կը դիտէ, կը մտածէ).— Գեղեցիկ են, լսելիք չկայ:

ՍԹԵԼԼԱ.— Դուն կուրծքերս չես տեսած. հոյակապ են կուրծքերս. կ'ուզե՞ս տեսնել: (Ձեռքը կը տանի կուրծքի բացուածքին):

ԹՈՄ.— Ո՛չ, ո՛չ, կը հաւատամ:

ՍԹԵԼԼԱ.— Մարթիս բոյնն ու փափկութիւնը վաբդի թերթեր կը յիշեցնեն:

ԹՈՄ.— Սքանչելի՜...

ՍԹԵԼԼԱ.— Թեւերուս ջերմութիւնը դինովցնող է. նոր կեանք կուտայ անոնց մէջ ննջողին:

ԹՈՄ (միշտ լուրջ եւ առանց ոգեւորութեան).— Ատիկա շատ լաւ է: Կրնայ ինծի օգտակար բլլալ:

ՍԹԵԼԼԱ.— Ձե՞ս զգար իմ էրոթիկ մագնիսականութեանս անդիմադրելի ուժը:

ԹՈՄ (թեթեւաւաղ).— Կը զգամ, Սթելլա, կը զգամ:

ՍԹԵԼԼԱ.— Հեռացայինն ուելի պիտի զգաս եւ պիտի չուզես դուրս ելլել անոր շրջածիրէն:

ԹՈՄ (տխուր).— Ի՞նչ երջանկութիւն...

ՍԹԵԼԼԱ (քնքշօրէն).— Ուրախ չե՞ս, Թոմ, ինչո՞ւ չես ժպտիր: Ձեր ժամանակ երիտասարդները միշտ այսպէս լո՞ւրջ էին:

ԹՈՄ.— Պահը շատ լրջացաւ, Սթելլա:

ՍԹԵԼԼԱ.— Ինչո՞ւ միշտ կոճկուած կը մնաս. ձեր ժամանակ կոճակը այսքան մեծ դե՞ր կը խաղար:

ԹՈՄ.— Սոսկալի ուած եմ կոճկուելու. կը մսիմ... ես սառնարանէն նոր ելայ...

ՍԹԵԼԼԱ.— Ինչո՞ւ միշտ խորունկ-խորունկ կը մտածես. առանց մը-տածելու չե՞ս կրնար տպրիլ:

ԹՈՄ.— Սակէ եռք պիտի փորձեմ չմտածել, Սթելլա:

ՍԹԵԼԼԱ (պահ մը լուռ մնալէ ետք).— Թո՛մ, ինչո՞ւ կը վարանիս ինծի հետ զորձակցելու՝ անուշիկ ձագուկներ ունենալու համար:

ԹՈՄ (զայրակոյած).— Ի՞նչ ըսիր:

ՍԹԵԼԼԱ (հատիկ-հատիկ).— Ինչո՞ւ կը վարանիս ինծի հետ զորձակցելու՝ անուշիկ ձագուկներ ունենալու համար:

ԹՈՄ.— Իմ ճանչցած Սթելլան այսպէս չէր խօսեր:

ՍԹԵԼԼԱ.— Հապա ինչպէ՞ս կը խօսէր:

ԹՈՄ.— Կը խօսէր քնքուշ լեզուով. անոր արտասանած բառերը սրտէն կու գային:

ՍԹԵԼԼԱ.— Նոյն հինցած յանկերգը...: Քեզ ինչպէ՞ս պիտի նորոգեմ ես:

ԹՈՄ.— Սիրոյ լեզուն չի հիննար, Սթելլա:

ՍԹԵԼԼԱ.— Ուրիշ ի՞նչ լեզուով խօսիմ հետդ: Ես քեզի կ'առաջարկեմ ամէնէն լուրջ ամուսնութիւնը, առանց արգելք դնելու

զաւակներու ծնունդին դէմ։ Քանի՞ տարուան համար կ'ուզես որ կնքենք ամուսնական մեր պայմանագիրը։

ԹՈՄ.— Ինչպէ՞ս թէ քանի տարուան համար։ Եթէ ամուսնանանք, ամբողջ կեանքին համար չէ՞։

ՍԹԵԼԼԱ.— Հա՞, այդպէ՞ս կ'ուզես։ Ամբողջ կեանք մը մէկ մարդու հետ...։ Իրա՛ւ որ քաջութիւն կ'ուզէ։ Հիմա այդպիսի յիմարութիւն ընող չկայ։ Պայմանագրութիւնները ամէնէն շատ հինգ տարուան համար են։ Գոհ մնացող զոյգը կը նորոգէ։ Նորէն դուն գիտես. ես պատրաստ եմ զոհուելու։

ԹՈՄ.— Զարմանալի՛... աշխարհ ինչպէ՞ս փոխուեր է...

ՍԹԵԼԼԱ.— Յառաջդիմե՛ր... կ'ուզե՞ս որ մեղրալուսնի մեր ամիսը լուսին անցընենք։

ԹՈՄ.— Ո՛չ, ո՛չ, ես լուսին չեմ երթար, ես այս հողին ամուր կառչած կը մնամ։

ՍԹԵԼԼԱ.— Ինդիր չէ, ուր կ'ուզես՝ հոն կ'երթանք։

ԹՈՄ.— Բայց ո՞վ ըսաւ, թէ ես որոշած եմ ամուսնանալ։ Ես սառնարանէն նոր ելած եմ...

ՍԹԵԼԼԱ.— Առիկա արդելք չէ ամուսնանալու. կ'ուզես՝ հարցուր համակարգող մեքենային։ Չէ՞ որ ես քու Սթելլան եմ. չէ՞ որ դուն զիս կը սիրես դարերէ ի վեր։ Մենք չա՞տ յարմար ենք իրարու։

ԹՈՄ (պահ մը ուշադիր դիտելէ ետք).— Իմ Սթելլայիս մազերը սեւ էին դիշերի պէս։ Իմ Սթելլայիս մազերը կ'ինկնէին ուսերուն ջրվէժի պէս։ Ժամանակը քեզ դունատի ըրած է։

ՍԹԵԼԼԱ.— Եթէ այդ է միակ արդելքը, դիւրին է դարմանել։ Մազերս սեւ կը ներկեմ եւ կ'երկարեմ։

ԹՈՄ.— Ես չեմ սիրեր ներկուած կեղծիքները։ Հոգիով վրայ բաւական ներկ կայ արդէն։

ՍԹԵԼԼԱ (վշտացած).— Գիտե՞ս թէ երբեմն յիմար բաներ կ'ըսես։ Ի վերջոյ ի՞նչ է ուզածդ։

ԹՈՄ.— Կը ներես, Սթելլա, նպատակս քեզ վիրաւորել չէր։ Ես ձեր դարը կը մեղադրեմ։

ՍԹԵԼԼԱ.— Իսկ ձեր դարու մարդիկ բոլորն ալ քեզի պէս տկար ապարածնե՞ր էին։ Քիչ մը վճռական եղիր, կորով ցոյց տուր։

ԹՈՄ.— Երբ մարդ իր դարը գլէ-անցնի, երբ մարդ մահուան սառնամանիքէն կեանքին վերադառնայ, կը դողայ, կը մաքրուի եւ իմ պատկերս կը սառնայ։

ՍԹԵԼԼԱ.— Հա՛, ուրեմն դուն աւելի պատկեր ես, քան թէ մարդ... (պահ մը լռութիւն)։ Եկո՛ւր, համբուրէ զիս եւ հաշտուինք։

ԹՈՄ (վախցած).— Համբուրե՞մ...

ՍԹԵԼԼԱ.— Այո՛, ի՞նչ կեցեր ես, համբուրէ. նախահաճակ համբոյր մը՝ մեղրալուսնէն առաջ...

Թոմ կը վարանի, կը տատանի եւ ի վերջոյ մեծ զգուշութեամբ շրթները կը դպցնէ Սթելլայի այտին ու ետ կը քաշուի իսկոյն։

ՍԹԵԼԼԱ (դժգոհ).— Ձեր ժամանակ այսպէ՞ս կը համբուրէին աղջիկ մը։ Ա՛ս ի՞նչ պաղ համբոյր է։

ԹՈՄ.— Տաքնալու համար ժամանակ կ'ուզէ։ Ես սառնարանէն նոր եկած եմ։

ՍԹԵԼԼԱ.— Քու այս պաղդաւակութիւնդ չկա՞յ՝ դիս աւելի կը կապէ քեզի, հոգի՛ս։

ԹՈՄ.— «Հոգիս» ըսիր...

ՍԹԵԼԼԱ.— Այո՛, կ'աշխատիմ ձեր գաղու լեզուով խօսիլ հետդ, թեբեւս քիչ մը փոխուիս։

ԹՈՄ.— Ո՛չ, Սթելլա, մի յոգնիր, կեղծ բաներ մի՛ փորձեր։

ՍԹԵԼԼԱ.— Սառնարանը քեզմէ խլած է բոլոր կրակները։

ԹՈՄ.— Ո՛չ, Սթելլա, ես դեռ կրակ ունիմ։ Ես հոգի կու տամ բնաւանեկան ջերմ օճախի մը համար, ուր մանուկի մը ձայնը լսուի։

ՍԹԵԼԼԱ.— Ուրեմն քու փնտռածդ լաւ մայրացու մըն է, ուրիշ ոչինչ։

ԹՈՄ.— Ե՛ւ մայր, ե՛ւ քոյր, ե՛ւ սիրուհի...

ՍԹԵԼԼԱ (խանդավառ).— Ես այդ ամէնը պատրաստ եմ բլլալու, Թո՛մ, ամէ՞նը... ես կրնամ բլլալ թէ՛ մայր, թէ՛ քոյր, թէ՛ սիրուհի։ Հարցը փակուած է։ երթամ մամայիս ուրախ լուրը տամ։ անհամբեր ինծի կը սպասէ։ (Դուրս)։

5.

ԹՈՄ (հօրը ճկոյթին առջեւ անցնելով).— Հա՛յր, կ'ուզեն դիս կարգել, ի՞նչ կ'ըսես... դոհ կ'երեւիս։ չէ՞ որ թեկնածուն ապագայի աղջիկ է։ (Դառնալով դէպի սլաքը)։ Քեթի՛, նոր ուխտի մը։

6.

Ներս կը մտնէ Փիթըրս։ Քեթի երկու բաժակ խմիչք կը բերէ եւ կը դնէ սեղանին։

ՓԻԹԸՐՍ.— Թոմ, մթակ տնձն ես, որ կը փնտռեմ։ Ես չա՞տ կը սիրեմ պատմական տնձնաւորութիւններու հետ զրոյց ընել։ ամբողջ գիրք մը գրած եմ։ «Զրոյց 20րդ դարու մեծ դէմքերուն հետ»։

ԹՈՄ.— Ես մեծ գէմք չեմ։

ՓԻԹԸՐՍ.— Այո, սակայն պատմութենէն կու գաս եւ 20րդ դարու պատմութեան հետ հիւսուած ես։

ԹՈՄ.— Այս դարու պատմութեան մաս չե՞մ կազմեր ուրեմն։

ՓԻԹԸՐՍ.— Դժուար է որոշել։ ուսումնասիրելիք խնդիր է։ տոքթորայի աղուոր թեկ մը։ է՛, ինչպէ՞ս կ'անցընես նայինք ժամանակդ։

ԹՈՄ.— Ժամանակը դիս կ'անցընէ։ հիմա, որ սառնարան չեմ դրտնուիր, ժամանակը կը թռի կարծես։ Ամէն օր քիչ մը աւելի կը մօտենամ ծերութեան...։ Սկսայ հինցայ...

ՓԻԹԸՐՍ.— Հին ու նոր միւնոյն բանն է, Թո՛մ։

ԹՈՄ — Զարմանալի չէ՞, սոխոպուած եմ ընել այն՝ ինչ որ չեմ ուզեր ընել. ասել այն՝ ինչ որ չեմ ուզեր ասել. սիրել այն՝ ինչ որ չեմ սիրեր։

ՓԻԹԸՐՍ — Դուն գանէ մէկէ պարու անցեալ մը ունիս կանակդ։ իսկ ես՝ ոչինչ։ Քեզ մարիկ ընողներ կան, իսկ ես բոլորովին առանձին եմ։ Սոխոպուած՝ ես ինծի հետ կը խօսիմ։

ԹՈՄ — Լաւ. միջոց է՝ ուրիշներուն յիմարութիւնները մարիկ չրնելու համար։

ՓԻԹԸՐՍ — Այո, սակայն ան, որ պրոյոյի կը նստի հետս, փառնպատոր մէկն է։

ԹՈՄ — Վառնպատո՞ր, ո՞վ։

ՓԻԹԸՐՍ — Ան՝ նեղսէս խօսողը՝ բարեկամ չէ ինծի։ Ատոր համար երբեմն չեմ կրնար խօսիլ հետը. շուտ մը կը լուծնեմ։

ԹՈՄ — Իսկ ես առանարանէն եկելէս ի վեր կորսուած եմ. վախ մը կայ մէջս. կարծես պիտի ձգմուիմ, շնչահեղձ պիտի ըլլամ. թոքերս չեն լեցուիր։ Օդի պակաս կը զգամ։

ՓԻԹԸՐՍ — Չեմ զարմանար. օդի պակաս ունինք, ջուրի պակաս ունինք, հողի պակաս ունինք։ Քաղաքներուն մեծ մասը դարձան բնոյթներ եւ բնոյատակներ։

ԹՈՄ — Ի՞նչ կ'ընէք ուրեմն։

ՓԻԹԸՐՍ — Կամաց-կամաց կը գաղթենք դէպի ուրիշ մոլորակներ։

ԹՈՄ — Գա՞հ են գաղթողները։

ՓԻԹԸՐՍ — Դեռ վերադարձող չեղաւ։

ԹՈՄ — Բարերախտաբար երկինքը վրաս է միշտ, լեռներուն արեւուտ գագաթները հոն են միշտ. անոնք չեն փոխուած, անոնք նոյն գոյները եւ հրաշագեղը կը պարզեն աչքիս...

ՓԻԹԸՐՍ — Այո՛, լեռները տակաւին կը մնան. ժամանակ չունեցան հարթելու։ Բոյց ծրագիրը մշակուած է, պիտի հարթեն։

ԹՈՄ — Լեռները պիտի հարթե՞ն. ինչո՞ւ, ինչպէ՞ս։

ՓԻԹԸՐՍ — Պիտի հարթեն, որ տեղ բացուի։ Դիւրին է, կը հարթեն հիւլէական վիթխարի մուրճերով եւ փորիչ խլուրդներով։ Այս մարդիկ լեռը ի՞նչ պիտի ընեն. ատոնց բարձունքներ պէտք չեն, այլ՝ տափարակ տարածութիւններ։

ԹՈՄ — Իսկապէս զարմանալի բաներ կան։

ՓԻԹԸՐՍ — Հապա չըլլա՞ն. հարիւր տարի է մարդիկ նոր մեքենաներ կը շինեն։

ԹՈՄ — Նոր խօսք ալ կա՞յ. ի՞նչ դիրք կը թեկադրես, որ կարդամ։

ՓԻԹԸՐՍ — Ո՛չ մէկ գիրք։ Դարերէ ի վեր նոր բան չէ բսուած։ Աբեւուն տակ, սիրելիս, ո՛չ մէկ նորութիւն։

ԹՈՄ — Հապա ո՞ւր է ապագան. ինծի բսին, թէ ապագային մէջ կ'ապրիմ։

ՓԻԹԸՐՍ — Զխարուի՛ս, ասիկա ապագայ չէ. ասիկա ներկայ իսկ չէ։ Միակ իրականը անցեալն է, պատմութիւնը։ Ապագայով պատմութիւն չի շինուիր։

ԹՈՄ — Ե՞րբ պիտի գայ մեր սիրուն ապագան։

ՓԻԹԸՐՍ — Երբ ես ու դուն չըլլանք։ Ելի՛ր, քեզ քիչ մը պտըտցնեմ. քիչ մը օդ առնենք միասին։

7.

Կը մեկնին։ Պահ մը ետք ներս կը մտնեն Պարպարա եւ Սթելլա։

ՊԱՐՊԱՐԱ (սկսած խօսակցութիւն մը շարունակելով)։— *Է՛, վերջը ի՞նչ ըսաւ։*

ՍԹԵԼԼԱ։— *Ցստակ բան մը չըսաւ։*

ՊԱՐՊԱՐԱ։— *Խնդիրը չվերջացուցի՞ք։ Դուն իր ձեռքը կը խնդրես եւ դեռ ինք նա՞ղ կ՚ընէ։*

ՍԹԵԼԼԱ։— *Շատ պաղլուշ բան մըն է, մամա։*

ՊԱՐՊԱՐԱ։— *Տաքցո՛ւր, աղջիկս։*

ՍԹԵԼԼԱ։— *Մսողը մարմինը չէ եղեր, այլ՝ հոգին. ես հոգին ինչ-պէ՞ս տաքցնեմ։*

ՊԱՐՊԱՐԱ։— *Վնաս չունի, կը տաքցնես կամաց-կամաց։*

ՍԹԵԼԼԱ։— *Ի՞նչ է, ես վառարանի դե՞ր պիտի կատարեմ։*

ՊԱՐՊԱՐԱ։— *Խենթ մի՛ ըլլար, աղջիկս, Թոմը ձեռքէ վախցնելիք մէկը չէ. միլիոններ ունի։*

8.

Կը մտնէ Լիլի։

ԼԻԼԻ։— *Ո՞ւր է Թոմը։*

ՊԱՐՊԱՐԱ։— *Մենք Թոմին պահա՞կն ենք, ինչո՞ւ մեզի կը հարցրնես։*

ԼԻԼԻ։— *Բոլորդ ալ գաւազիրներէ էք, խաբեբաներ։ Ամէն բան ըրիք, որ սիրելի աղգականս ձեռքէս խլէք։ Այնպէս մը չըջապատած էք, որ չունչ քաշել չէք տար մարդուն։*

ՊԱՐՊԱՐԱ։— *Սըւոր նայեցէք մէյ մը... չ՚ամչնա՛ր։ Ինչի՞ս ազգականը կ՚ըլլաս դուն։ Զարրորդ պապուն հինգերորդ թոռնուհին։ Սո՛ւտ, ամէնը սուտ եւ շինծու։*

ԼԻԼԻ։— *Բերանս բանալ մի՛ տար, կեղծաւո՛ր. դո՞ւն ինչիս ազգականն ես, աղջիկդ առած եռեւէն կը պտըտիս... պիտի այրէք խեղճ տղան...*

ՍԹԵԼԼԱ (մօրը թեւէն քաշելով)։— *Մա՛, հեռը մի՛ իյնար, թո՛ղ, չ՚արժեր։* (Կը հեռացնէ դէպի պառին կողմը)։

9.

Ներս կը մտնեն Հերի Տէյվիս եւ Մորիսը, խօսակցելով։—

ՄՈՐԻՍԸՆ։— *Ես միշտ ըսած եմ եւ դարձեալ կը կրկնեմ. սքանչելի տղայ է Թոմը, տաքարիւն, խելացի, ժամանակին հետ քայլ պահող։ Տեսա՞ք ինչպէս շուտ ընտելացաւ մեր դարու ոգիին։*

ՏԷՑՎԻՍ.— Վստահ եմ, մօտ ատենէն մեր դարէն ալ արագ պիտի վազէ։ Հօրը տղան է, հօրը տղան։ Բոլորիս պատիւ կը բերէ այսպիսի ազգական մը։

10.

Ներս կը մտնեն Ակումբի կարգ մը անդամներ եւ անոնց հետ նաեւ Պոպ։ Ներկաները կ'ուղղուին դէպի պառ եւ ոմանք ոտքի, ոմանք բարձրադիր աթոռակներու վրայ նստած՝ կը զրուցեն, սպասելով խմիչքի։

ՊՈՊ.— Սթելլա...

ՍԹԵԼԼԱ. (մօրը թեւը ձգելով եւ մօտենալով Պոպին).— *Այո՛, Պոպ։*

ՊՈՊ.— Ճի՞շդ է ինչ որ կը լսեմ։

ՍԹԵԼԼԱ.— Ի՞նչ կը լսես։

ՊՈՊ.— Իրա՞ւ այդ պաղպաղուրը պիտի առնես։

ՍԹԵԼԼԱ.— Ինչո՞ւ չէ, կրնայ ըլլալ։

ՊՈՊ.— Կը զարմանամ. ինչպէ՞ս կրնաս ամուսնանալ սառած մոմիայի մը հետ։

ՍԹԵԼԼԱ.— Կը սխալիս, արիւնը կ'եռայ երակներուն մէջ։

ՊՈՊ.— Ուրեմն դիս պիտի ձդես։

ՍԹԵԼԼԱ.— Առայժմ, այո՛, դուն պիտի սպասես քու հերթիդ։

ՊՈՊ.— Սթելլա, մեզք է քեզի, խենթութիւն է ըրածդ։

ՍԹԵԼԼԱ.— Ընդհակառակն, բացառիկ բախտ մըն է։

ՊՈՊ.— Հարիւր տարուան հնութի՞ւն ըլլալուն համար։

ՍԹԵԼԼԱ.—Իր տեսակին մէջ նորութիւն է. մէկ հատիկ. տեսնե՞ս՝ մօտենալու, խօսելու, սիրելու. ի՞նչ ինքնատիպ ձեւեր ունի. բացառիկ է։

ՊՈՊ.— Մղլոտած բացառութիւն մը։

ՍԹԵԼԼԱ.— Պոպ, անիրաւ ես։ Չե՞ս ուզեր մեր ամուսնութեան կընքահայր ըլլալ։

11.

Ներս կը մտնէ խնամակալը եւ Թոմը չգտնելով կը մատնուի ակներեւ յուզումի։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Ո՞ւր է Թոմը, ի՞նչ ըրիք Թոմը։ (Լռութիւն)։ *Քեթի, ո՞ւր դնաց Թոմը։*

ՔԵԹԻ.— Պարոն Փիթըրսին հետ դուրս ելաւ։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ (հանգստացած).— *Հա՛, լաւ, այն ատեն վտանգ չկայ. հիմա կու գան ուրեմն։ Քեթի՛, լաւ հիւրասիրէ. այսօր բոլորն ալ իմ հիւրերս են։*

Քեթի եւ օգնական սպասեակ մը խմիչք կը պտըտցընեն սրահին մէջ. ներկաները ցրուած իրարու հետ

կը խօսին։ Ներս կը մտնեն Թոմ եւ Փիթըրս։ Պարպարա, Սթելլա եւ Լիլի անմիջապէս կը շրջապատեն Թոմը։ Բոլորին հիացական նայուածքները կը սեւեռին Թոմին։ Թոմ, շուարած, երկչոտ, չի գիտեր ընելիքը։

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ (ձեռքը դնելով Թոմի ուսին)։— *Թո՛մ, սիրելիս, ինչպէ՞ս ես, շատ յոգնեցա՞ր։ Դուն պէտք չէ յոգնիս։ դուն մեզի մի նայիր։ Մենք հապա քանի մը տարիներու բեռը ունինք մեր ուսերուն։ մինչդեռ դուն դար մը շալկած կը շրջիս։*

ԹՈՄ։— *Ես կը սիրեմ քալել, ես դարերու բեռը չեմ զգար ուսերուս։*

ՓԻԹԸՐՍ։— *Թոմը սկաւտ եղած է 20րդ դարուն։*

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ (Թոմին թեւը մտած՝ գայն կ'առաջնորդէ հօրը նկարին առջեւ)։— *Սիրելի բարեկամներ, վայրկեան մը լռութիւն։ Երկու խօսք ունիմ ձեզի ընելիք։ Ինչպէս դիտէք՝ այսօր հանդիսաւոր օր մըն է մեզի համար։ Մեր Ակումբի հիմնադրութեան 100րդ տարեդարձը։ Որո՞ւն մտքէն կրնար անցնիլ, թէ մենք այս օրը պիտի նշէինք ի ներկայութեան Ակումբի հիմնադիր մեծ Սմիթի հարազատ զաւկին։ Ան մեր մէջ է այս պահուս, մեզի հետ եւ մեր ընտանիքին մէկ անդամը։ Կ'առաջարկեմ բաժակները վերցնել Թոմի կենացը։*

ՁԱՅՆԵՐ։— *Կենացդ, Թոմ, կենացդ Թոմ...*

Քեթի անմիջապէս առաջ ասի բաժակ մը խմիչք կու տայ Թոմին։

ԹՈՄ (յուզուած)։— *Շնորհակալ եմ, նաեւ ձեր բոլորիդ կենացը։*

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ։— *Թոմը ներկայացնելու պէտք չունիմ ձեզի։ Բոլորդ ալ կը ճանչնաք յանդուգն, մարտունակ, աքանչելի այս տղան, որ հարիւր տարուան սառնային պատանքը մէկ հարուածով պատռեց եւ ոտքի ելաւ յաղթական...*

ՁԱՅՆԵՐ։— *Կեցցէ՛ Թոմը... կեցցէ՛ Թոմը...*

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ։— *Անոր յաղթանակը մարդկութեան յաղթանակն է՝ կեանքին ու մահուան վրայ։ Անոր ներկայութիւնը կենդանի շաղկապ մըն է հին ու նոր դարերուն միջեւ։*

ՊԱՐՊԱՐԱ։— *Անուշի՛կ Թոմս...*

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ։— *Մեր երիտասարդ նախահայրը արժանի է բոլորիս խորին յարգանքին եւ երախտագիտութեան։ Ահա՛ թէ ինչու յանուն մեր Ակումբի հին ու նոր բոլո՛ր անդամներուն ես զինք կը հոչակեմ Ապագայապաշտներու պատուոյ նախագահ։*

Որոտընդոստ ծափեր եւ ձայներ։ «*Կեցցէ՛ մեր նախագահը, կեցցէ՛ մեր նախահայրը... կեցցէ՛ Թոմը*»...

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ։— *Եւ այս առթիւ թոյլ տուէք, որ իր կուրծքը զարդարեմ մեր Ակումբի արժանեաց շքանշանով՝ առ ի դնահատու-*

թիւն անցեալի իր բաղմաբդիւն դրծունէութեան եւ ապագայի անձնուէր ծառայութեանց...

Մինչ ներկաները կը ծափահարեն, խնամակալը Թոմի կուրծքէն կը կախէ շքանշանը եւ աւանդական համբոյրը կը դրոշմէ անոր երկու այտերուն: Թոմ կը մնայ ամօթխած, բնկճուած եւ անխօս, երբեմն սրբելով նակտի քրտինքը:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— *Բարեկամներ, մեր հասարակութիւնը շա՞տ ակնկալութիւններ ունի Թոմէն: Եւ ես կասկած չունիմ, որ արժանաւոր հօր արժանաւոր զաւակը լիովին պիտի արդարացնէ իր վրայ դրուած յոյսերը: Թո՛մ, խօսքը քուկդ է:*

ԹՈՄ (դանդաղօրէն եւ կմկմալով).— *Վերջին ծայր զղացուած եմ այս պատուին համար, որ իմ անձիս մէջէն կ'երթայ անցեալ դարերուն:*

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— *Ո՛չ, Թոմ, ամէնը քուկդ է:*

ԹՈՄ.— *Շնորհակալ եմ, բայց շա՞տ է. ես չեմ կրնար ընդունիլ... ես սառնարանէն նոր ելած եմ. ես ձեր իրաւունքը կը խլեմ, ձեզմէ մէկուն տեղը կը դրաւեմ, ձեր օդէն ու ջուրէն կը դողնամ:*

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— *Այ ի՞նչ խօսք է, Թոմ. դո՛ւն մեր սիրելի, մեր մէկ հատիկ նախահայրը, մեր օդն ու ջուրը հայրդ բլլայ քեզի:*

ՍԹԵԼԼԱ (Թոմին աջ թեւը մռնելով).— *Թո՛մ, այնքա՞ն հպարտ եմ եւ երջանիկ, որ կինը պիտի դառնամ պատուոյ նախագահի:*

ՊԱՐՊԱՐԱ (Թոմին ձախ թեւը մռնելով).— *Փեսա՛ս, դարերէն եկող եւ դարերը դայող իմ անմահն փեսան...*

Թոմ շուարած մէյ մը աջ կը նայի, մէյ մը ձախ. կը հնչէ Ակուռքի ազմկալի երաժշտութիւնը եւ ծափերու տարափին ու ընդհանուր ոգեւորութեան մէջ կ'իջնէ վարագոյրը:

Մ. ԻՇԽԱՆ

(Շար. 3 եւ մնացեալը յաջորդով)

ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԷՆ

Մեր ձեռքը նոր միայն հասած Զապէլ Եսայեանի «Նամակներ» հատորէն առնելով՝ ստորեւ ընթերցողին ուշադրութեան կը յանձնենք քանի մը անծանօթ նկարներ եւ նամակ մը, գրուած Ատանայէն, ուր Պոլսոյ պատերազմաբաքանին կողմէ զբկուած էր գրաքիւրհիին, նոյն քաղաքին մէջ տեղի ունեցած սպանդէն վերապրող բեկորներուն օժանդակելու պաշտօնով։ Այդ օրերու փորձառութիւններէն, ինչպէս ծանօթ է ամէնուն, Զապէլ Եսայեան գրի առաւ իր դիտող-գործողներէն մէկը՝ «Ատերակներու մէջ»։

Հակառակ իրենց ներկայացուցած չահեկանութեան, «Նամակներ»ը լեզուականօրէն շատ անենամ թուղթեր են եւ կարելի չէ ճշդել, թէ որո՞ւ վրայ կը ծանրանայ բուն մեղքը, գրողո՞ն։ Այդ պատճառով՝ նախամեծար համարեցինք եղածին պէս արտագրել վարի էջը, պահելով նոյնիսկ Եսայեանի լեզուին անյարիր մասերը, — չեմ կարող, մեկնեմ, տեղս, կը միտես, հանգչեմ, կը գտնիմ, կը վրդովուէն, եւայլն, եւայլն...

1909, (Օգոստոսի) 18, Ատանա

ՍԻՐԵԼԻ ՏԻԳՐԱՆՍ,

Ստացայ քու նամակդ, Սոփիս երկտողը մեծ հանոյք պատճառեց ինծի· շատ մը համբուրէ իմ կողմէս· այս անգամ դժբախտաբար նոյնքան ճախայով չեմ կրնար խօսիլ առողջութեանս վրայ· վերջապէս ես ալ ինչպէս բոլոր մեր ընկերները(1) (Կարմիր խաչի ըսել կ'ուզեմ) տենդէ բռնուեցայ· գէշը այն է, որ քինին չեմ կարող առնել մորթի բորբոքում եւ սրտի բաբախումներ պատճառելուն համար, այլ արսենիք dlen de Mitilene եւայլն, կողմնակի դեղեր· կացութիւնս բաւական դժուարին է մա'նաւանդ որ անդադար աշխատելու ստիպուած եմ:

ՏԻԳՐԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆ

Այս շաբթու կը բանանք Ատանայի մէջ առժամեայ որբանոց(2) մը ալ· մինչեւ որ գործը այս վիճակին բերի հոգիս բերաւս եկաւ· նախորդ նամակաւս ըսած էի, թէ գուցէ 15 օրէն մեկնեմ: Նոր հասնող կուսակալին բարեցակամութիւնը եւ իր հաւատարիմ մարդոց պէտք ունենալը ստիպեց, որ մեկնումս(3) յապաղեմ· միւս կողմանէ այն հիման վրայ, որ հրաժարական դրկած էի պատրիարքարան պատճառաբանելով ինծի դէմ կամ գործիս դէմ եղած արգելքները գոյութիւն չունի գրեթէ, որովհետեւ անմիջապէս գոհացում տուին ինծի: Այս ըսելով մտադիր չեմ երկար մնալ· ինքզինքս աստիճան մը ազատ կը զգամ այլեւս ու կ'աճապարեմ իմ գործերս վերջացնել· գիս ուշացնող պարագաները հետեւեալներն են·

1· Բանտարկեալներու ազատութիւնը (ասիկա զարմանալի կը թուի քեզի),

ՍՈՖԻ ԵՍԱՅԵԱՆ

բայց իրականութիւնը այն է, որ ես եւ օրիորդ Սաթենիկը միայն կը մնանք ամէն տեղ, կ'երթանք միւնչեւ իրենց մօտ. իրենց խնդիրքները կը ներկայացնենք ուր որ հարկ է. մէկ խօսքով իրենց անհրաժեշտ պէտք ենք. նախապէս իմանալով իրենց մասին եղած տրամադրութիւնները, երբեմն յաջողած ենք փոխել զանոնք:

2. Որբանոցներու կամ առժամեայ պատսպարաններու վերջնական ձեւը տալ (երկու երեք շաբթէն կ'ըլլայ ասիկա):

3. Հրաւիրուած ըլլալով, կառավարական յանձնաժողովի մը որբանոցին վերաբերեալ իմ ներկայութիւնս անհրաժեշտ է. այդ յանձնաժողովին մէջ գոնէ սկիզբները ես ամէն ջանքս կ'ընեմ, որ տղոց բնակարանը եւ սնունդը ապահովուած ըլլայ կառավարութեան կողմէն. այդ ուղղութեամբ ալ կ'աշխատիմ: Թերթերու միջոցաւ կ'իմանաս, թէ ինչ աստիճանով կը յաջողիմ:

Յարաբերութիւններս տեղական կառավարութեան հետ շատ լաւ են. Վալիին հետ մօտ յարաբերութիւն ունիմ. ընդհանրապէս բացառիկ յարգանքով կը վարուին. «Տիկին Էֆենտի» կը կոչեն ինծի առհասարակ. առաջին անգամ, երբ իմացայ, խնդալէս պիտի մարէի. ժողովուրդը մեծ համակրանքով կը վարուի ու ընդհանրապէս շատ կը սիրեն մեզի. ինչ որ պատահի, մեր վրայ կու գան, մեզմէ յոյս կը սպասեն. Մերսինի մէջ շուկայէն անցած ատենս հայերը ոտքի կ'ելլան, թուրքերն ալ սկսան իրենց պէս ընել, կարծելով թէ պարտաւորուած են, իսկ տեղս գտնուող բոլոր եւրոպացիներու հետ, հիւպատոս, պանքայի տնօրէն, գործարանատէր եւայլն, մօտիկ յարաբերութեան մէջ ենք. ամէնքն ալ իրենց կարգին օգտակար կրնան դառնալ:

Դուն ինծի գրած չէիր բնաւ, թէ տեսա՞ր Եուսուֆ Քեմալ պէյը(4). յետոյ տեսնուեցա՞ր նաեւ Թօփալեան Էֆենտիին(5) հետ. ի՞նչ մտադիր ես ընել ինքզինքիդ համար. մեծ դիւրութիւններ կան ինծի համար քեզի գործ մը գտնալ տեղիս կառավարական արհեստից եւ արուեստից վարժարանին մէջ. կարելի՞ է ձե-

Զապէլ Եսայեան (նստած) հանրային բանի մը գործիչներու հետ, Ատանա, 1909ին

1916. Բարու. Զապէլ Եսայեանի դասախօսութենէն եմ: Ձախէն աջ. նստած՝ Եղիշէ Բահանայ Գէղամեան, բանաստեղծ Յովհաննէս Յովհաննիսեան, Զապէլ Եսայեան, Աստուածատուր Վաչեան, Սիմոն Յակոբեան: Երկրորդ շարքին՝ Մխիթար Տէր-Անդրէասեան, Սառա Յաչեան

ւոյ մը կեանքերնիս կարգադրել այս ուղղութեամբ, թէ միշտ կը մնանք դէպի Աբեւմուտք(6): Ինծի շուտով գրէ այս բաներու համար. արդեօք լաւ չըլլար, որ հաստատուն կացութիւն մը ստեղծե՛ք մեզի ու ամառուան արձակուրդները (3–4 ամիս) անցընէիք Պոլիս կամ Փարիզ: Բայց Սոֆի՞ն(7). ահա խնդիրը: Ամէն պարագային, խորհէ ու գրէ ինծի վճռականօրէն. ըստ այնմ կը կարգադրեմ. եթէ ամեռը հոս մնալ հարկ ըլլայ, պէ՞տք է, որ զոնէ ամիս մը հանգչեմ. կը կարծեմ նաեւ, որ ես Ատանա մնամ, դուն երթաս Փարիզ ու յառաջիկայ տարի ես ալ Սոֆիին հետ գամ հոն, երբ արդէն կացութիւնը բաւական կարգադրած ըլլաս. բայց այս մասին վըստահութիւն ունի՞ս, ինքզինքիդ վրայ (նիւթական խնդիրներու մասին ըսել կ'ուզեմ, անշուշտ): Կարելի է երրորդ կարգադրութիւն մը եւս: Քեզի կը գրտնանք պաշտօն մը հոս կամ ուրիշ գաւառի մը մէջ զոհացուցիչ ամսականով. ու ես Սոֆիին հետ կ'երթամ Փարիզ ու Սոֆիին դաստիարակութիւնը կը շարունակենք: Արձակուրդներուն միայն կը գըտնինք: Այս կարգադրութիւններէն որը որ քեզի յարմարագոյն թուի, այն որոշէ ու գրէ ինծի, որպէսզի այս ուղղութեամբ աշխատիմ:

Սոֆիին առողջութեան մասին յանախ տեղեկութիւն տուր ինծի, եթէ ժամանակ չունենաս զոնէ երկտող մը գրէ անպատճառ ամէն postehն: Գործի վերաբերեալ գրածներուս համար ոչ ոքի մի խօսիր պարապ տեղը, կը վրդովուին. պէտք է պաղարիւնութիւնով մեր կացութիւնը նշդենք:

Շատ մը բարեւներ ամէնուդ. Նանիայինն կողմէն երկտող մը կամ լուր մը չգալուն շատ զարմացած եմ: Գրէ ինծի ամէնուն մասին. հայրիկիս, մայրիկիս, Կոկոյին, Նանիային, Գեղուկին, Կոկոնային շատ մը բարեւներ եւ համբոյրներ: Սիրանոյշը ինչպէ՞ս է, Սոֆիս ալ համբուրէ շատ մը իմ կողմէս. իր մասին շատ զէշ երազ մը տեսայ վատ տպաւորութեան ներքեւ մնացի. խեղճ պէպի լոլու... Ե՞րբ իր մատամ Քրալկոթերը պիտի տեսնայ. իր կողմէն ես ալ կը կա-

բոնում կոր իր դպրոցը, իր ընկերները, իր վարժուհիները:

Սպասելով շուտ շուտ ֆու լուրերուդ
շատ մը համբոյրներով

Զ. ԵՍԱՅԵԱՆ

Ինչո՞ւ չես երբեք յանախ մեր ընկերները տեսնելու. ինչպէս ֆուկիններդ. ես Պոլիս եղած ատենս օրը 20–30 մարդու հետ կը տեսնուէի. ինչո՞ւ ֆու հորիզոնդ կը սահմանափակես Թորգոմի(8) եւայլնի մէջ: Գոնէ ճամակներ գրեցի՞ր մեր Փարիզի բարեկամներուն, եթէ ոչ, մի ուշանար ընելու եւ ինծի գրէ, թէ որո՞ւ գրեցիր:

ՆՈՅՆ

---

(1) 1909 թ. Ատանայի կոտորածներից յետոյ Ազգային Պատուիրակութիւնը կարմիր խաչի յանձնաժողով ուղարկեց Կիլիկիա, հետեւեալ կազմով՝ Զապէլ Եսայեան, բժիշկներ Նուրեան եւ Միրզոյեան, օրիորդ Սաթենիկ Օհանջանեան եւ մի դեղագործ, որոնք պէտք է կազմակերպէին որբանոցներ, դարմանէին հիւանդ ու անօգնական, տեղահան եղած գաղթականութեանը, որբերին:

(2) Զ. Եսայեանի եւ ընկերների ջանքերով որբանոցներ կազմակերպուեցին Այնթապում, Ուրֆայում, Մերսինում, Ատանայում եւ այլուր: Այդ ընթացքում Եսայեանը աշխատեց լեզու գտնել թուրք պաշտօնեաների հետ՝ արագ կերպով կարգաւորելու որբերին նիւթական եւ կոմունալ հարցերը:

(3) Ատանայի դէպքերից յետոյ Եսայեանը կասկածելի է համարուում թուրքական իշխանութիւնների կողմից: Ատանայից շտապ հեռանալու պատճառներից մէկը այդ էր:

(4) Եուսուֆ Քեմալ պէյ — Փարիզում ապրող թուրք պաշտօնեայ:

(5) Թօփալեան էֆէնտի — Փարիզում ապրող իզմիրցի բժիշկ, Ծերենցի տան մտերիմներից: Փարիզում բուժում էր Տիգրան Եսայեանին:

(6) 1905 թ. Եսայեան ամուսինները ընտանիքով Պոլսից փոխադրուում են Փարիզ: Զիֆթէ-Սարաֆը «Այրուեստազէտ ամոլը» յօդուածում խոր ափսոսանք է յայտնում այն մասին, որ Պոլսահայ միջավայրը չկարողացաւ ապահովել գեղանկարիչ եւ արձակագրուհի ամուսիններին, որոնք շատ բան կարող էին անել հայ արուեստի ու գրականութեան զարգացման համար:

1908 թ. Տիգրան Եսայեան վերադարձաւ Պոլիս, սակայն շուտով յուսախաբ վերադարձաւ Փարիզ, որտեղ անհամեմատ դիւրին էր ապրելն ու ստեղծագործելը:

(7) Եսայեանի ցանկութիւնն էր, որ Սոֆին կրթութիւն ստանար ֆրանսիական դպրոցում:

(8) Խօսքը Թորգոմ Գուշակեանի մասին է, որը 1920 թ. Ալեքսանդրիայի հոգեւոր առաջնորդն էր, ապա փոխադրուում է Երուսաղէմ եւ այնտեղ էլ վախճանուում:

Բագին

«ՄԻՆՉԵՒ ԻՐ ՄԱՀԸ»...

Քսանական թուականներու կէսերուն, կարգ մը ծանօթ դէմքեր, ի չափու հասնալ տարիքի մը՝ ունեցան դիմափոխումներ, որոնց եռին մարդիկ, նման սնունդներու պէտք ունեցողները անչուչտ, դեռ մինչե՛ւ այսօր կը փորձեն զաղափարական շարժառիթներ տեսնել: Անոնք, երեւոյթը գնահատողները, այդ դժբախտներուն կենսագրութեան ամէնէն ընդդծելի պատանիներէն մէկը կը համարեն դիմափոխումը, եւ այնպիսի լրջութեամբ, որ կարծես ամէն ինչ ընթացած է հարթ ու լուսաստիւռ ճամբով եւ որեւէ այլ պատճառ չունի խոտորման արարքը: Այդ մասին, այն կողմէ խօսք բացուած առեն, ամենայն դիւրութեամբ կ'անտեսուին նաեւ դիմափոխութեանց չուտափոյթ հետեւած հետեւանքները եւ ճիգ կ'ըլլայ ձգել այն տպաւորութիւնը, որ իբր այդ գովաբանուած հերոսները անխոով խաղաղութեան մը մէջ ապրած են եւ մինչեւ վերջ օրհնած իրենց «դարձը»:

Փաստերը շատ են այդ մասին, եւ անողոք:

Զապէլ Եսայեանի «Նամակներ»ը մէկտեղած ըլլալու հերոսական աշխատանքով ընթերցողին երախտապարտութիւնը չահած Արփիկ Աւետիսեան, իր կարգին, եւ հաշուենկատ բարեկամութիւնները ջնարակելու դասական նոյն մեղքով՝ ինքզինք ենթարկած է նման փորձութեան մը:

Ան կ'ըսէ.

«Զապէլ Եսայեանը անցեալի այն խոշոր դէմքերից է, որը փետրուարեան յեղափոխութիւնից անմիջապէս յետոյ յայտարարեց, թէ մեր ժողովրդի ապագան անխզելիօրէն կապուած է ռուս ժողովրդի, ռուսական յեղափոխութեան հետ: Նա ողջունեց սովետական կարգերի հաստատումը Հայաստանում եւ այդ օրից մինչեւ իր մահը մնաց Սովետական Հայաստանի անդաւաճան բարեկամը»:

Մինչեւ իր մա՞հը:

Մարդկային էակի՞ մը մասին է արդեօք խօսքը, թէ բովանդակութենէ պարպուած իլեակի մը: Ի՞նչ կ'արժէ արդեօք իւրայիններուն կողմէ դաւաճանութեամբ ամբաստանուած ու ցրտաչունչ հեռուներուն հիմնովին հարստահարուած անձի մը կեցուածքը, որ Արփիկ Աւետիսեան իր հերոսուհիին անդաւաճան բարեկամութիւնը կ'երկարէ «մինչեւ իր մահը»...

Զապէլ Եսայեանի հայրենակա՞ն օրերը, ստալինեան մռայլին, ապա՝ սահմանադրական յայտարարութեանց բեռը, ու ձերբակալութեան նախօրեակին ապրած պահը, իրենց պատճառաբանեալ ախտաճանաչումով.

«Զ. Եսայեանը եղել է երկար ժամանակ Դաշնակցութեան ակտիւ անդամ: Նրա երկերեսանի, կեղծաւոր դէմքը, նրա բամբասանքները կոմունիստ եւ խորհրդային ազնիւ գրողների հասցէին, այս բոլորը մեզ մօտ կասկած էին առաջացնում եւ մենք շատ անգամ առիթ ենք ունեցել խօսելու այդ մասին, սակայն բաւականաչափ զգօնութիւն չունեցանք մերկացնելու այդ հակայեղափոխականին մինչեւ վերջ»:

Մինչեւ վերջ «մերկացումը» տեղի ունեցաւ 1937 Յուլիսին եւ մինչեւ վերջ մերկացուելէ ետք, Եսայեան քշուեցաւ հիւսիսի տաժանավայրերը, ուր մեռաւ 1943ին:

Ուրեմն, աքսորուելէ ետք ապրեցաւ հինգ-վեց տարի եւս:

Այդ տարիներուն ու ցրտաչունչ հիւսիսի մէ՞ջ ալ արդեօք Եսայեան «մնաց Սովետական Հայաստանի անդաւաճան բարեկամը»: Ով գիտէ: Սար-

սափելին միւս երեսն է սակայն, չարունակուող գնահատանքը, այդ պայմաններէն անցած մարդոց կեցուածքներուն կշիռ տալու ցնծութիւնը, եւ այն միւս հոդերանութիւնը, որ չենք դիտեր երբ ստեղծուեցաւ, — ոչնչացնել մարդերը ու ոչնչացնողներուն հաշուոյն չահագործել անոնց միամիտ օրերու զեղումները...

Կայ եւ հարցին միւս երեսը, դիմափոխ անձերուն նկատմամբ որդեգրուած հակառակորդ կողմին վերաբերումը, որ բնականօրէն նիւթ դարձած է Արփիկ Աւետիսեանի, քանի մը անգամ, առանձին պարբերութիւններով.

«Եսայեանի հետ վատ էին վերաբերուում Սովետական Հայաստանի թշնամիները, յատկապէս դաշնակցականները, որոնք չէին հանդուրժում Եսայեանի անշահախնդիր հայրենասիրութիւնը եւ այն մեծ աջակցութիւնը, որ նա բերում էր հայրենիքին՝ տպագրելով յօդուածներ փրանսահայ առաջադիմական թերթերում Հայաստանի առաջընթացի ու վերելքի մասին»:

Թէ Զապէլ Եսայեանի դիմափոխութեան օրերուն ինչ ուսումնական վրայ էին Հայաստանի առաջնութեան ու վերելքը, հիմա աւելի քան պարզ է, նկատուելի ոչինչ կար մէջտեղ, հետեւաբար՝ ներելի է մտածել, թէ անոր զեղումները ունէին եւ ուրիշ շարժառիթներ: Մնաց որ, Եսայեանի յեղյեղուկ բնաւորութեամբ գործած խառնուածքներուն անշահախնդրութիւնը բաւական ջուր վերցնող անշահախնդրութիւն է: Եւ յետոյ, Սովետական Հայաստանի կաստարութեան յատկացուցած հնչուն կամ շողշողուն թոշակը մառնաւոր դեր մը չունէ՞ր արդեօք Զապէլ Եսայեանի «անշահախնդիր հայրենասիրութեան» նժարներուն մէջ: Արփիկ Աւետիսեան նոյն հատորին մէջ տրամանոգրած է 1926ին ցուցաբերուած սա յոյժ հոգածու վերաբերումը.

«1926 թ., երբ Զապէլ Եսայեանը առաջին անգամ եղաւ Սովետական Հայաստանում, կառավարութիւնը նրան 300 ռուբլի թոշակ նշանակեց: Թոշակ էին ստանում Ա. Իսահակեանը, Ալ. Շիրվանզադէն եւ ուրիշներ»:

1926ին, Հայաստանի կառավարութիւնը առատութեան մէջ չէր լողար, եւ նման յատկացումները, կը կարծենք, դրական անխառն համարումներու վրայ չէին խարսխուեր, որով՝ եթէ նոյնիսկ ուրիշ տուեալներ պակսին, թոշակառուներու սովետական հայաստանասիրութեան քովն ի վեր բոլորովին անհիմն չ'ըլլար ենթադրել թոշակուոր հայրենասիրութեան ոսկեզօծ բաժին մը:

Ինչ կը վերաբերի այդ օրերուն ցուցաբերած Զապէլ Եսայեանի նոր սէրերն ու հրապարակային ելոյթները չհանդուրժող կողմին, յայտնենք, որ Արփիկ Աւետիսեան որոշ աղբիւրներ չէ յիշատակած այդ մասին, իսկ այս պահուն մեզի կը պակսին զուտ օրաթերթային նշմարներն ու հրապարակագիրներուն կարծիքները: Զապէլ Եսայեանի հասարակական գործունէութեան մասին խօսք ըսած մատնորականներէն մենք կը ճանչնանք երեք գրագէտներ միայն, Կոստան Զարեանը, Վաղդէն Շուշանեանը եւ Շահան Շահնուրը: Զարեանի էջը կը վերաբերի Եսայեանի նախասովետական գործունէութեան, իսկ Շուշանեանի եւ Շահնուրի ընդվզումները՝ սովետական սէրերուն: Վերջինները, Վաղդէն Շուշանեան, Շահնուր եւ սերնդակից միւսները հանրային տարբեր չափանիշներ ունէին այն ալեկոծ օրերուն եւ տարբեր մատանջութիւն, ու Շահնուրի կատարած սխտանանաչումը ընդհանուր կեցուածքէ մը բխած յայտարար նշան էր, թէ՝ «շատ անվայել եւ վատ հանգամանք մը առած է Խուսահայաստանի հանդէպ տածուած սէրը: Ճշմարիտ նորաձեւութիւն՝ մտաւորական որոշ դասակարգի մը»:

Որպէսզի մութ կէտ չմնայ այս մասին, ակամայ բացուած այս էջերը գոցենք յիշեալ երեք դէմքերուն նշմարներով:

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ «ՀՆԳԿԱՀԱՒՈՒՀԻՆ»

Պոլիսը սարսափելի օրեր է ապրում։ Տաճիկ կառավարութիւնը հայերի շուրջը օղակ է կապել. բանտարկում ու տարապրում է։ Ոչ ոք վստահելի տեղեկութիւններ չունի։ Սահմանները փակ են ռասը կղպանքով։ Նամակները մնում են անպատասխան։ Գնացքները հասնում են կայսրան՝ մռայլ եւ լռակեաց։ Պաշտօնեաները իջնում են, շրթունքները փակ, աչքերը ներս քաշած, տխուր եւ անտարբեր։

Փողոցում, ծանօթները կանգ են առնում, մէկ մէկի ձեռքը սեղմում ու մելամաղձոտ լռում։ Ամէն մի հայի սրտի մէջ հեծկլտացող մի աղօթք է սեղմուել։ Երբեմն վրէժի խօսքեր են արտասանում եւ ծանրացած ճակատը յուսահատ խոնարհում։ Ի՞նչ պիտի լինի, ի՞նչ պիտի լինի։

Ասում են՝ մտաւորականները դեռ բանտումն են. ասում են՝ նրանց տարագրել են Կիլիկիայի կողմերը. ասում են՝ շատերը չեն կարողացած դիմանալ. ասում են...

Լուրերը խաչաձեււում են, մէկ մէկի հակասում, միանում՝ երամ գառնում եւ սեւ ճանճերի նման բզզում բացուած վէրքերի վրայ։

Հայերը, բնականաբար, նաեւ երազում են։ Ո՞վ իր ուրոյն ծրագիրը չունի, ո՞վ փրկութեան միջոցներ չի խորհում։ Կուսակցութիւնները, գաղտնի ժողովներում, շատ գաղտնի որոշումներ են քննարկում, որոնց մանրամասնութիւնները բոլոր երեխաները գիտեն։ Դեսպանատների դինուորական կցորդները հանգիստ չունեն. պատուիրակութիւն պատուիրակութեան յետեւից, ծրագիր ծրագրի յետեւից, առաջարկութիւն առաջարկութեան յետեւից։

— Ձեռքերը ծալած չի կարելի նստել... Պէտք է շարժուել։ Գո՛րծ, գո՛րծ...

Ու Երեւակայական բանակները սրշաւում են Փոքր Ասիա։ 50·000 հայերը, անգլիական վերջին ձեւով հագուած, առաւոտ տորմիլների օդնութեամբ, իջնում են ցամաք եւ դեռ ամէնքին անյայտ աղդային դրօշակը ցցում Տաւրոսի կատարին։ Թուրք բանակը՝ մէկ կողմից մենք, միւս կողմից նրանք՝ ճզմուած երկու ահագին ուժերի մէջ, սարսափած փախչում է դէպի ծով եւ ջուրը նետւում։ Ինքէր փաշան ընկնում է մեր ձեռքը, Պոլիսը հաշտութիւն է աղերսում ու լուրջ հարց է ծագում՝ Պոլիսը ո՞ւմ պիտի տանք...

Սուրճի վաճառականները եւ ծեծուած մսի խորոված ծախողները՝ տարատար վեր քաշած եւ գլխարկը ծուռ՝ մանն են գալիս թեւերը ճօճելով, աչքերը պըլզած եւ սիրտը մարտական։

— Գո՛րծ, գո՛րծ։

*
**

Վհատութեան եւ անպատասխանատու հերոսութեան այդ օրերին, մէկ էլ, կայծակի նման լուր է տարածւում, որ եկել է ի՛նքը, յայտնի դրագիտուհին։

Եկել է։

Տարօրինակօրէն բարձր, ճօճող կատարով գլխարկը գլխին, շրջազգեստը նեղ, ոտքերը այլանդակօրէն մեծ, նեղ աչքերը շռած, փեսուրները վայր թափած ատրիբոտ հնգկահաւի նման, Թրակիայի ատփատասանը եւ կոզուած սահմանները հրմշակելով՝ նա եկել թառել է Սոֆիայի փողոցներում եւ խոփած ձայնով՝ ա՜հ, յոյժ հայրենատենչ ձայնով՝ կչկչում է:

Նա խօսում է տառտ բառերը ծամծմելով, Սիլիստրի ժողովրդական բարբառի թրքերէն մասերը հնչեցնելով, ձայնի ոպրերական թելերը թրթռացնելով, հատ ձեռքերի մատերը կոտրտելով եւ հայ ժողովրդի դարաւոր վիշտը կախուած ուսերին շարակած:

Տիկինը համեստօրէն կարծում է, որ իր անակնկալ Սոֆիա հասնելը, եթէ ներկայ խառնաշփոթութեան պատճառով, համաշխարհային բնոյթ չունի, ասնըւազն՝ ազգային եւ պատմական մեծ դէպք է: Նա կարծում է, որ «դզրդալից» դրական իր անունը հրաշքներ պիտի գործի: Կարող է մինչեւ իսկ պատահել, որ երկմտի Բուլղարիան, այլեւս որոշի իր բռնելիք ընթացքը: Անհրաժեշտ է, յամենայնդէպս, որ տեղական թերթերը լեցուեն իր սրտաճմլիկ յայտարարութիւններով եւ ռազմական կոչերով:

Ու բարձր գլխարկի կատարը շարժելով, ազգատ ֆրանսերէնի արեւելեան արտասանութիւնը ծամծմելով, սկզաները դեղնած եւ շրթունքները ջարդուած՝ նա մէկ խմբագրութիւնից միւսն է վազում եւ փակ դռների առջեւ թուխս կալիս: Սառը ժպիտներից եւ ոչ շատ քաղաքավարի մերժումներից ազդուած՝ նրա հայրենասիրական խոր զգացումը եւ անձնական ինքնասիրութիւնը վիրաւորւում են, մաղերը գլխի կատարին անհանգիստ կծկւում եւ շրթունքները ծրւում են:

Որոշում է այլեւս զործել հայերի մէջ:

Մեքենական, փճացած ջութակի նըման, վերի նոտաներից վայր ընկած նրա ձայնը յուզում եւ թրթռացնում է ազգային բոլոր յայտնի մեղեդիները: Աբդուլ Համիդը, մեծ ջարդը, Կիլիկիայի գէպքերը, որոնց մասին ինքը տեղեկութիւններ է ժողովել տեղի վրայ, Պիէր Կիյաոր, վեհանձն Ֆրանսան, վերջապէս, բոլոր ընդհանուր կլիշէները՝ իր բերանի մէջ ծամոնի նման ոլոր են գալիս եւ լսողներին ստիպում են թաշկինակը դուրս հանել եւ իրենց թրջուած երեսը, առանց տիկինը վիրաւորելու, սրբել:

Սուրճի վաճառականներին գովասանքներ է անում՝ լալկան, վշտալից ձայնով: Ծեծուած մսի խորոված ծախողներին խորհրդաւոր բաներ է ասում եւ հեռաքրքրւում նրանց յարգելի կանանց եւ երեխաների մասին:

Ճաշի են հրաւիրում:

Ինչպէ՞ս, ուրեմն տիկնոջ ժամանումը պիտի վերջանայ համեստ ճաշերով եւ ազգասիրաբար վճարուած պանդոկի փոքրիկ խուցո՞վ: Զաւեշտուած բան...

Ու տիկինը որոշում է բարձր, դրա-

ԶԱՊԵԼ, ԵՍԱՅԵԱՆ

մասիկ ձեւ առնել։ Նոր գործունէութիւն, նոր ծրագիրներ։

— Գո՛րծ, գո՛րծ։

Շրջազգեստը բարձրացնում է, վարսերը կուտակում ճակատի վրայ, սեւացած շրթունքները սեղմում եւ դաղտնի, վճռական որոշումների մասին ճառում։

Նախ՝ զգուշութիւն եւ դաղտնապահութիւն։

— Այսինչին կրնա՞մ անվտանգ ծրագիրս հաղորդել։ Բանով մը կրնա՞յ օգտակար ըլլալ։ Դրամականը ինչպէ՞ս է...

Դրամականը ինչպէ՞ս է։

Ու, սէր փնտռող աղաւնիի նման՝ թեւերը քսում է դեռին, պտոյտ դալիս եւ վռմռում։

— Տիկինը այսինչ ժամին ուզում է ձեզ տեսնել։ Շատ կարեւոր աղդային խնդիրների մասին պիտի խօսի։ Այսինչ ժամին, անպատճա՛ռ... Զմոռանաք...

Այսինչ ժամին, բան դործ թողած, մտնում ենք տիկնոջ սենեակը։

Անկողինը տակնուվրայ, սեղանի վրայ սարդինի պարապ արկղներ, ակռայի թափուած մազերով խոզանակ, սուրճի դաւաթ եւ աղտոտ մի երեսսրբիչ։

Տխուր ժպիտներ, յուզիչ բացատրութիւններ, ֆրանսախառն դրական ամուսնախաղասութիւններ, բաց սկռաներ եւ շրթունքների աղմկալից շրմփոց։

— Փս–ս՛–ս–ս... Զգո՛յշ ըլլանք։ Պանդոկը... Օտար մարդիկ...

— Դէ՛, ի՞նչ է, ասացէք տեսնենք։

— Նախ դուռը գոցեցէ՛ք։

Դուռը գոցում ենք։

Ցայտնի դրադիտուհին վեր է կենում, անհանդիստ եւ մտահոդ նայում է չորս կողմ, մօտենում է պատուհանին, դուռը նորից բաց անում ու նայում դուրս, յետոյ նստում, երկու ձեռքով կախուած փորը վեր հանում, աչքերը մեծացնում, յառում մեր վրայ ու ձայնը դողդողացնելով.

— Խօսքով բան չ՚ըլլար, պէտք է դործել...

— Ներեցէ՛ք, կը ծխէ՞ք։

— Խիստ չէ՞։

— Եդիպտական...

— Կը ծխե՛մ։

Գլանիկը առնում է, աչքերը չռում։ Զռում է՝ եւ ահ քաշում։ Ահ է քաշում՝ եւ խօսում զոհաբերական ոգու մասին։ Մեր յեղափոխական աւանդութիւնները, Քրիստափորի օրինակը, Դաշնակցութի՛ւնը, Դաշնակցութի՛ւնը, Դաշնակցութի՛ւնը...

— Բայց լաւ կը լինէր նախ հարցը պարզէինք, տիկին...

— Այո՛, պարզե՛նք։

Նորից տեղից վեր է կենում, պատուհանից անհանդիստ դուրս նայում, նստում, փորը վեր քաշում։

— Ահա՛ ուրեմն... Պոլսէն մեկնելու ատեն, կ՚ըսէին կոր, որ մեր բարեկամները Կիլիկիա քշած են... Ա՜հ, մտածելն իսկ սարսափ կ՚ազդէ ինծի... Ֆրեւակայեցէ՛ք, մեր սիրելիները, Ակնունին, Զօհրապը, Վարուժանը, Սիմանթոն... Մաղերս կը ցցուի՞ն կոր... Սի՛րտս...

Ողբում է։

— Այո՛, սոսկալի՜ է...

Ամէնքս յուզւում ենք։

— Սա բուլդարներէն՝ խէյր չկայ։ Անհամակրելի ժողովուրդ մըն է. բան չկրցայ հասկցնել... Այո՛, ըսին, ձեր մեծ դրադիտուհի ըլլալը մեզ քաջ յայտնի է, ձեր տաղանդը... Վերջապէս մի շարք կոմպլիմանտներ, սիրալիր ընդունելութիւններ, սիրային յայտարարութիւններ՝ այո՛, այո՛, երեւակայեցէք, սիրային յայտարարութիւններ...

Աչքերը աւելի է չռում եւ ակռաները բաց անում։

— Հասկացայ, որ մենք անձամբ պէտք է անհրաժեշտ նախաձեռնութիւնները առնենք... Պէտք է, պարոնայք, պէտք է դործել...

— Բնակա՛ն է։

Ու լալկան ձայնով պատմում է իր ծրագիրը։ Նախ՝ դրամական մեծ օժանդակութեան պէտք ունենք։ Դրամը, աւա՜ղ, դործունէութեան ջիղն է։ Վերացական իդէալիզմով բան չ՚ըլլար... Ի՞նչ է նիւթական զոհաբերութիւնը մեր ազդի տառապանքների առջեւ... Մեր ազատա-

դրութեան սուրբ դործը, մեր պատրաստակամութիւնը՝ զոհել կեանքը, օգնութեան դնալ մեր եղբայրներին՝ զազան տաճիկների ձեռքից նրանց փրկելու համար...

— Տիկի՛ն, հատ մըն ալ կը ծխէ՞ք...

— Շնորհակա՛լ եմ:

Տիկինը ինչպէս է՝ Տաճկաստան նորից չի կարող մտնել: Կա՞յ մարդ մը, որ զինք չճանչնայ. իր անունը, իր համբա՛ւը, ու այդ կէտի վրայ երկար կանգ է առնում:

Ուստի՝ նա մտածել է ուրիշ մի միջոց: Նա պիտի հագնի տղամարդու ըզդեստներ եւ իջնի Կիլիկիա:

Այո՛:

Այնտեղ, նա պիտի միջոցը դտնի յարաբերութեան մէջ մտնելու տարագրուած մտաւորականների հետ եւ պիտի նրանց կազմակերպի: Մինչ այդ, թող Ֆրանսական, կամ աւելի շուտ՝ անգլիական պատերազմական նաւեր՝ սպասեն Ծովափին: Գիշերը կարելի է լոյսերով նշաններ անել: Հետը պիտի ունենայ շատ փող, որպէսզի տեղին վրայ անհրաժեշտ զէնքեր դնի: Կը հասկնա՞ք կոր... Վերջապէս մի օր, երբ ամէն բան պատրաստ կը լինի, նրանք պիտի յարձակուեն տաճիկ պահակների վրայ եւ վազեն դէպի Ծով: Պատերազմական նաւերը պիտի սկսեն կրակել յետեւից եկող զօրքերի վրայ եւ պիտի ղրկեն մակոյկներ եւ ներս առնեն տղատուածներին: Անշուշտ, այդպիսի մի դործի մէջ դժբախտաբար պիտի լինեն զոհեր, կարող է պատահել, որ ինքը եւս մեռնի...

Թաշկինակը տանում է բոլորովին չոր, ձախ աչքի վրայ:

Բայց ոչի՛նչ, ինքը ուրախութեամբ պատրաստ է զոհել իր կեանքը:

Ասում է, յաղթական նայում ու արագ շարժումով փորը վեր բարձրացնում:

Գիտի նաեւ մեր առարկութիւնները: Անգլիացիները կարող են նաւ չտալ: Պէտք է հեռագրել Լոյդ Ջորջին, լորդ Գրէյին եւ տալ տիկնոջ անունը: Եթէ նրանք չընդունեն՝ պէտք է դիմել Ֆրանսացիներին: Այնտեղ, ամէն բան շատ դիւրին է: Տիկինը երկար ժամանակ ապրել է Փարիզում եւ մարդ կա՞յ Ֆրանսական բարձր շրջանակներում, որ նրան չճանչնայ...

Այլեւս ոգեւորուած, ձեռքերը խփում է կրծքին, ձայնը թրթռացնում, հայրենասիրական յուզումը յաղթական դրօշակի նման վեր ցցում:

— Ե՛ս, ե՛ս, ե՛ս, ե՛ս...

Երբ լռում է, օդի մէջ սառ է կաթում:

— Ի՞նչ է ձեր կարծիքը:

— Անկարելի բան չկայ... Ի՞նչ պէտք է անել... Ինչո՞վ կարող ենք օգտակար լինել...

— Դրա՛մ եւ դիմում պետութիւններին:

— Դրամը հեշտ է...

— Դէ՛, առայժմ դրամ ժողվեցէք, մնացածը կը տեսնենք...

Աչքերը փայլում են, հաստ մատերը մտնում մազերի մէջ՝ քերում, դէմքը ժպտում եւ ոտքերը անհանդստօրէն քըսւում պեռնին:

Երբ դուրս ենք դալիս՝ արեւ է: Ձիւնը սկսել է հալուել:

Բարեկամս դլխարկը հանում է, երկայն մազերը շոյում, ակնոցները ուղղում եւ ապշած նայում է ինձ:

— Մի տեսակ Իզաբէլլա դ'Էստէ...

— Ինչպէ՞ս... Ջասպէ՞լ...

— Ի-զա-բէլ-լա դ'Էստէ:

— Հա՛-հա՛-հա՛...

Ու ռունգերը բաց է անում եւ ազմուկով շնչում դարնանային օդը:

(«Բաղարքներ»)

Կ. ՉԱՐԵԱՆ

ԳԵՏԻՆ ԻՆԿԱԾ ՀԱՍԿԵՐ

(Յուշատետրէս)

ԶԱՊԵԼ ԵՍԱՅԵԱՆ.— *Առաջին խոսքիչ, ծաւալուն, լայն, նուրբ ու եւրանպաւոր արեւմտահայ արձակը կը պարտինք Տիկին Եսայեանին: Նպկանքով թքնենք հրապարակագիրին ու հասարակական գործիչին վրայ, որ այս գրագիտուհին եղաւ: Բայց արդարութիւն ընենք ու մատուցանենք մեր յարգանքը արուեստագիտուհիին, որ ստորագրեց* «Վերջին բաժակը» *ու* «Անկուրեան ժամեր»*ը:*

Բանաստեղծները ու արուեստագէտները իրենց գործին մէջ կը գտնեն իրենց ամէնէն ազնիւ ու ծանր կշռող մասը: Տիկին Եսայեան ինչ որ ունէր գեղեցիկ, ազնիւ ու մաքուր, գրաւ իր մտերիմ ու ջերմ ու բուրումնաւէտ տոգեբուն մէջ: Մնացեալը ապը է: Այդ ապրին վրայ է, հաւատացէ՛ք, երիտասարդ ընկերներ, որ այս վերջին տարիներս, Տիկին Եսայեան կը մշակէ երկիւղածօրէն իր թունաւոր սունկերը: Զգործէք ճաշակել: Զուր է:

Ես կը սիրեմ ժողովուրդին իմաստութիւնը, որ կ'ըսէ· «Մոլորած մարդը ամէն ճամբէ կ'երթայ, բացի շիտակէն···»:

ՎԱՉԳԻՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

(«Նաւասարդ», 1926, Բ· Տարի, թիւ 11, էջ 310)

«Որով՝ մենք կեցած ենք թրքահայութեան կողքին, գաղթահայութեան կողքին: Մենք կը հաւատանք «փոքրիկ Հայաստաններու»: Տիկին Եսայեան արհամարհանքով կը նայի անոնց եւ կ'ըսէ, թէ հոն ծաղկած գրականութիւնը, հայրենի հողէն հեռու՝ «ջերմանոցային բանի մը անուշ բոյսեր միայն կրնան բուսցնել»: Օգին մէջ խօսքեր չենք ուզեր: Երկիրը առջեւնիդ առնելով խօսեցէք: Բաղդատեցէք մեզ պրոլետ գրողներու հետ: Ուրիշ խօսք, թէ ժամանակին մեր հայրենի հողին վրայ բուսած գաւառական գրականութիւնը աւելի նուա՞զ արժէք էր, քան թէ այն՝ որ կը ծաղկի այսօր գաղութներուն մէջ: Թերեւս վաղը պիտի չծաղկի, բայց այսո՞ր: Մինչդեռ դուք ձեր աչքերը երեւան էք դարձուցած եւ կը գրաղիք համայնքով մը, որ գրաղող մը ունի, ու կը լքէք արեւմտահայը, մենք կեցած ենք անոր կողքին: Արեւմտահայը կը լքէք ըսելով չափազանցեցի՞ք, աւելի՛ լաւ: Կ'ուզեմ, որ ոմանք վրդովանան, իրենք զիրենք խայթուած զգան եւ ըսեն, թէ կը սխալիմ: Որովհետեւ քիչ մը շատ անվայել եւ վատ հանգամանք առած է Ռուսահայաստանի հանդէպ տածուած սէրը: Ճշմարիտ նորաձեւութիւն՝ մտաւորական որոշ դասակարգի մը մէջ: Շատեր կարծես թէ բոլորովին վստահ են արեւելահայերէնին յաղթանակին վրայ՝ եւ արեւմտահայերէնով գրուած ամէն բան ժամանակաւոր ու անցաւոր կը նկատեն: Անոնք հետաքրքրութեամբ ու մեծ լրջութեամբ կը հակին Կովկասէն եկող ամենախեղճ թերթի մը վրայ (միամտաբար կարծելով, թէ համայնավար հայ գրականութիւնը կրնայ փէշին հասնիլ համայնավար ռուս գրականութեան, որ իր լաւագոյն բարձունքներուն վրայ համայնավար իսկ չէ): Բայց երբոր իրենց ակնարկը դարձնեն թրքահայուն՝ ըսելու համար է միայն սա — նիւթապէս օգնեցէք Երեւանին: Եթէ ոչ նիւթապէս, գոնէ բարոյապէս կ'օգնենք եւ պիտի օգնենք միա՛յն եւ միայն գաղթահայութեան: Այսպէս է, որ օգնած կ'ըլլանք ամբողջ հայութեան:

(«Յառաջ», 24–27 Յունուար 1932) ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐ

ԳԻՆՈՎԻ ՕՐԱՏԵՍՐ

Երբեւեկը կանգ առած է ափիդ մէջ,
երակներուդ, արիւնիդ,
մինչ աւերակ քաղաքի
յոգնութիւնը կը քանձրանայ
մատներուդ մէջ, ջիղերուդ,
կշտամբելով քեզմով քեզ:

Լեցումը կր յօրանջէ տանդ մէջ,
էութեանդ, հոգիիդ,
մինչ մոխրացած դէմքերու
մերկութիւնը կը հասունցնայ
կոպերուդ տակ, աչքերուդ,
խարանելով քեզմով քեզ:

Լիութիւնը կը նահանջէ այրելով,
բառերուդ մէջ, երգերուդ,
մինչ ականուած ժամերու
զոյութիւնը կը խտանայ
յուշերուդ մէջ, յոյսերուդ,
սպաննելով քեզմով քեզ:

***

Աչքերուդ մէջ կը մխայ
անդամալոյծ
ներկայութիւնը վաղուան,
մատները ցուրտ կը դողան.

Զփշրուող
հատիկները անձրեւի
մերկ պատերը կը տաշեն.

Զոյգ մը քայլեր անծանօթ
գիշերային
խորութիւնը կ'ակօսեն,
դուռներուն քով խորտակուած.

Շան դիակ մը
ապրակոյտի դէզին մէջ
շղթային հետ կը լուծուի.

Լռութիւնը
կը քանդուի վերստին
կը դառնայ տարր անհաղորդ

Ու կը ձուլուին
սպասումները թախծոտ
էութեան մէջ հոգիին,
մինչեւ որ վաղն ըլլայ,
մինչեւ որ վաղն մեռնի:

Խ. ԱՍՈՑԵԱՆ

Ա. ԱԲԵԼԵԱՆ

ՉԻՆԱԳՈՒԼ 27...

Գեաը կարելէ եաք, մեր ճամբան կը միանար այն մայրուղիին, որ նաւահանգիստը կը կապէ Հալէպի։ Թէև ինքնաշարժներու եւ բեռնակառքերու երթեւեկը խիտ էր, բայց շարժավարը արագացուց մեր բեռնակառքին ընթացքը։

Նոր կառուցուած երկաթուղիի կամուրջներուն տակէն կ'անցնէր մեր ճամբան։ Առաջին կամուրջը կը միացնէր երկու բլուրներ։ Զորին մէջ ձգուած, վեր սլացող հսկայ սիւներէն առկախ, կորովի ու հպարտ տեսք մը ունէր այդ կամուրջը։ Այդ պահուն ես կրցայ լիովին հասկնալ, թէ ինչու Խաչիկ Դաշտենց պարտք զգացեր էր կամուրջ կապողին գովքը հիւսել եւ, մինչ շարժավարը կը պատմէր դրուագ մը այդ կամուրջի չինութեան առընչուած՝ ես յիշեցի բանաստեղծին տողերը.

Փա՜ռք, գեղի վրայ կամուրջ կապողին...։

Շարժավարը, որ միշտ պարտաւոր էր պոռալ՝ խօսածը լսելի դարձնելու համար, պատմեց, թէ ինչպէս երիտասարդ երկրաչափ մը, կառուցումի աշխատանքներուն հետեւած ատեն, թաղուեր էր մէջտեղի սիւնին մէջ, երբ գործաւորներու անզգուշութեան հետեւանքով, ինքնագործ մեքենաները մէկ թոն շաղախ պարպեր էին անոր կազապարին մէջ։ Կարելի չէր եղած ապատել երկրաչափը...

Հազա՜ր, հազա՜ր փառք ճամբայ բացողին...

Կամուրջները անցնելէ եաք, ճամբան հարթ էր եւ միօրինակ։ Շարժավարը անքնութեան նշաններ ցոյց կու տար։ Ան մեծ ճիգով կը ջանար աչքերը բաց պահել։ Պէտք էր, որ զգաստացնէի զինք։ Պէտք էր, որ կանգ առնէր ճամբեզրին, քնանար քիչ մը, քիչ մը հանգչէր։ Ֆերիտ էլ Աթրաշին ձայնն ալ անզօր էր անոր յոգնած աչքերը բաց պահելու։

— Հաժ Ատէլ, հաժ Ատէլ...

Շարժավարը սթափեցաւ։

— Դուն կը քնանաս, լուր ունի՞ս։ Անկարելի է այս ձեւով շարունակել ճամբան։

Շարժավարը կանգնեցուց բեռնակառքը ճամբեզրին։ Մարեց ձայնները։

— Կէս ժամ եաք արթնցուր զիս, երէկ գիշեր բնաւ չեմ քնացած, — ըսաւ։

Ցեռոյ, գեկը գրկեց եւ գլուխը թաղեց թեւերուն մէջ։

Ստուգեցի ժամը։ Լուրերու ատենն էր։ Բնաւ տրամադրութիւն չունէի լուրեր ունկնդրելու։ Գոց գիտէի, թէ ինչ պիտի հաղորդուէր։

Օրերը յաջորդեր էին իրարու, բայց ամէն ինչ տեղքայլի մէջ էր։ Ընդհակառակն, դէպքերը աւելի զահավէժ ընթացք կ'առնէին։ Անիշխանութեամբ եւ բռնութեամբ սկսած խառնակութիւններն ու զինեալ բախումները հետզհետէ կը զարգանային եւ կը սառնային լուրջ պատերազմի մը յստակ դիմագիծը։ Զանազան փութի խօսնակներուն ոճն ու հայրօրդումի եղանակը եւս կ'այլափոխուէին։ «Անապահով փողոցներն» ու «շարժուն անցարգելները» կը փոխարինուէին «ռազմաճակատներով» եւ «ընդհարումի աւանդական առանցքներով»...։ Բայց ամէնէն աւելի ընդվզեցուցիչը այդ բոլորին մէջ, բառերու եւ արտայայտութեանց անկատ ու անտրամաբանական այլափոխումն էր։ Վատէն՝ յոռեգոյնին փոխանցուելու վայրէջքը կը կատարուէր անզգայաբար, առանց ահազանդային վիճակ մը ստեղծելու, առանց խուճապի։ Գուցէ կար աւելի վտանգ՝ զինագուլներու կանգառը, որ կ'երկարաձգէր հոգեմաքքը, եւ անկարելի յոյսերու խարուսիկ թելերով կը քաշկռտուէր, լաւ օրերու ակնկալութեամբ, չունչը բռնած քաղաքացին։ Եւ քաղաքացին կը սպաննուէր փուտի ճամբուն վրայ, մարդասրսի մը դէնքակով եւ կամ իր սեփական ննջասենեակին մէջ, կոյր հրթիռի մը պայթումով։

Քովս՝ շարժավարը կը քնանար խաղաղ քունով, բեռնակառքի դեկին կապուած։ Ուրիշ բեռնակառքեր ալ կանգ առած էին ճամբեզրին։ Անոնց ալ շարժավարները կը քնանային, բեռնակառքի դեկը դրկած։ Գիշերուան այդ ժամուն, ճամբան կը պարպուէր մարդատար կառքերէն եւ կը խճողուէր բեռնակառքերով, որոնք՝ ծանրաբեռն ու դանդաղ, շարժակներու խրատուցիչ հանդիսնով կը կազմէին կարաւան։ Եւ երբ անոնց վարորդները ա՛լ չկարենային գիմադրել քունին, կանգ կ'առնէին ճամբեզրին։

Հապա՛ կէս ժամ անց, հաժ Ատէլ արթնցաւ։

— Ինչո՞ւ չարթնցուցիր զիս։

— Բայց հապա՛ կէս ժամ եղաւ քնանալդ։

— Վատա՞հ ես։

— Վատահ։

— Հոյակապ։ Հիմա այլեւս անվախ կրնամ քշել։

— Զանօթեցա՞ր։

— Քանի մը քիլոմէթը անդին ճաշարան մը կայ, հոն կ'ընթրենք։

«Ճաշարան»ը մոտաւորապէս խանութի մրն էր, որ քիչ մը ընդարձակ ըլլալով՝ կարելի եղած էր քանի մը սեղան ու աթոռ դնել։ Հոն, ուր, ընդհանրապէս, բեռնակառքի վարորդները կը ճաշէին։ Խանութին մէկ մասը յատկացուած էր սպառնդէ ներքնակներու, որոնց վրայ շարժավարները կրնային քնանալ նաեւ։ Ճաշարանը խճողուած էր վարորդներով եւ անոնց ընկերացող օգնականներով։ Բոլորը կ'ուտէին նոյն կերակուրէն։ ոչխարի միս, որ կը մանրուէր ու կը խառնուէր հաւասար քանակութեամբ լօլիկի ու պղպեղի հետ ու կ'եփուէր, այրուած իւղերէն սեւցած տապակի մը մէջ։ Մսագործը, որ իր խանութին մէջ կը դիշերէր վարորդներուն սպասելով, հանդիսաւոր ժպիտով մը կ'ընդունէր իր հիւրերը եւ մեծ զոհունակութեամբ կը մանրէր միսը, լօլիկն ու պղպեղը։

— Հո՞ս պիտի ընթրենք։

Վարորդը նկատեց վարանումս եւ, հարցումիս մէջ դժկամութիւն նկատելով՝ խնդաց։

— Իրաւունք ունիս, — ըսաւ, — պէտք է բեռնակառքի շարժավար ըլլալ, այսպիսի տեղ մը կարենալ ճաշելու համար։ Մեր կերած հացը պէտք է որ հանքախուզ հոտի։ Ահա թէ ինչպէս պէտք է ըլլայ... արդար եւ հալալ հաց ըլլալու համար...

— Նոյնիսկ ծոմի օրերուն, չէ՞...

— Մա՛նաւանդ ծոմի օրերուն։

Ցեռոյ, անդրադառնալով ակնարկութեանս՝ գոհունակ ժպտեցաւ։ Այդ՝ լիութիւնք խնդաց, ու՝

— Կամաց–կամաց սկսար հասկնալ։ Դուն լաւ տղայ ես. կ'ըսեն, թէ ուսանողները խելացի կ'ըլլան։

— Զիս ալ հաշիւի մէջ առ, հաժ Ամէլ, — ըսի, — շատ անօթի եմ։

Մուտքին, անտուկի մը մէջ թարմ պիտակ դրուած էր՝ վաճառքի համար։

— Ահաւասիկ, — ըսաւ, ցոյց տալով պիտակի անտուկը, — դուն ալ անօթի չես մնար։ Դարձեալ ալ ապսպրէ. ատիկա հանքախուզ չի հոտիր։

— Լուրջ էր ըսածս, միւսին պիտի ընթրենք, — ըսի, — պիտակ կ'առնենք՝ ճամբան ուտելու համար։

***

«Քաղաքէն ներս բեռնակառքերու մուտքը արգիլուած է»։ «Հալէպ ձեզ կ'ողջունէ»էն ետք, այդ յայտարարութեան ֆոսֆորէ գիրերը փայլեցան՝ բեռնակառքերու լուսարձակներուն շողերը ցոլացնելով։

Փաստաթուղթերուն մէջ զետեղուած կաշառքը ստանալէ ետք, մաքսատան պաշտօնեաները յաջողութիւն մաղթեցին հաժ Ամէլի, եւ ձեռքով նշան ըրին, որ անցնինք։

— Այս գիծով աշխատելու իրաւունք չունիմ, — բացատրեց վարորդը, երբ հեռացանք անցարգելէն, — ամէն աշխատանք ունի իր ձեւերն ու սոնը, — աւելցուց։

Գիշերուան անուշատային ցուրտը կը թափանցէր ամառնային դգեստներէս։ Պատուհանէն նայեցայ դէպի ետ, անգամ մը եւս տեսնելու համար, բաճկոններու մէջ կոճկուած, մաքսանենգութեան դէմ հսկողները։ Մութին մէջէն կշռութաւոր կերպով բացխփուող լոյսը կ'երեւէր միայն։ Անցարգելին ազդանշանն էր ատիկա։

Մայրուղիէն չեկեցանք, առանց քաղաք մտնելու՝ պաղաբ հասնելու համար։ Երբ մօտեցանք շուկային, ճամբեզրին դանուող բեռնակիրներ ճանչցան մեր բեռնակառքը, եւ ողեւորուած բացագանչութիւններով բարեւեցին վարորդը, յետոյ՝ բարձրացան անտուկներու դէպին վրայ, առանց ազդանշանի սպասելու։

— Մեր տղաքն են, — բացատրեց վարորդը գոհունակ շեշտով մը, որուն մէջ կար նաեւ տեսակ մը պարծանք։

— Բեռը եւ սնուցիչներու ցանկը միջնորդական գրասենեակ յանձնելէ ետք, հրաժեշտ առի հաժ Ամէլէն։

Պաղարը պարզապէս էր։ Միայն քանի մը բեռնակառքեր, որոնք Հիւսիսային Լիրանոնէն պատուոյ բերած էին, փոր կ'առնէին սընտուկները։

Երբ պաղարը ձգեցի, դեռ դիշերը շատ չէր առաջացած։ Թէեւ առատ կանուխ պէտք էր արթննայի, կարենալ փաճառքին հասնելու համար, բայց քնատ չէի, կրնայի նախկին դասընկերներէս մէկուն այցելել, թէեւ, այնքան ալ դիւրին չէր զայն գտնել դիշերուան այդ ժամուն։ Նախակրթարանի եւ միջնակարգի տարիներէն շատ մը յիշատակներ դիս կը կապէին անոր։ Արձակուրդի մէջ էր ան. մարտական գինավարժութեան համար, մէկ ամիսով վերադարձած էր քաղաք։ Բոլոր համալսարանականներուն համար պարտադիր էին այդ գինավարժութիւնները։

Քաղաքի փողոցները բնականէն աւելի խճողուած էին։ Շարժաղատակերի սրահներուն մուտքին անտանելի խճողում կար։ Ճաշարանները լեցուն էին։ Ծոմապահութեան ամիսն էր եւ մարդիկ գիշերով փողոցը թափեր էին, զուարճանալու եւ կերուխումի համար։

Բաց գրավաճառ մը փնտռելու նպատակով մտայ քանի մը փողոց։ Վերջապէս դատայ գրատուն մը, որուն մօտ կայնեցի նաեւ լիբանանեան թերթեր։

— «Նահար» ունի՞ս, — հարցուցի։

— Այո, բայց քանի մը օրուան թերթ է. կոլոնիներուն պատճառով ուշ կը հասնի մեզի։

— Հոգ չէ։

— Արդէն այսօրուան թիւը երէկուանէն տարբեր բովանդակութիւն չունի։ Լուրերը ծանօթ են...

— Հոգ չէ. կարելի է նկարները դիտել։

Ընկերս, զոր պիտի տեսնէի քիչ ետք, այն մարդոցմէ էր, որոնց հետ կարելի է խօսիլ որեւէ նիւթի շուրջ, որոնց հետ կարելի է հոյակապ ժամանակ մը անցընել, ի՛նչ տրամադրութեան մէջ ալ գտնուելու ըլլաս։ Ան, անկասկած, կը հրաւիրէ քեզ միտքին բաժակ մը առնելու։ Յետոյ, կը խօսի եւ կ'ուզէ, որ խօսիս նաեւ դուն։ Կը խօսի՝ ծխամարտը պատրաստած պահուն, ծխած պահուն եւ բաժակին պարունակութիւնը կուլ տալէ ետք։ Եւ ինչ որ պէտք էր, ինչ որ բացարձակօրէն անհրաժեշտ էր ինծի այդ պահուն, կը խորհէի,

ընկերոջս թեթեւցնող ներկայութիւնն էր։ Ակամայ մոռնծեցի Ալինի մասին եւ զգացի, թէ վերջին օրերուն յանախ ասպնդապէր էի իրմով։ Գիտակցաբար կամ ոչ՝ տեղ տուեր էի իրեն իմ ներաշխարհս մէջ։ Գուցէ անոր համար, որ ան տխուր էր եւ մոռհոգ, եւ այն՝ որ ես կը զգայի՝ կարեկցութիւն էր։ Թերեւս համակրանք մը միայն։ Գուցէ նոյնիսկ այդ ձեւի սչինչ զոյութիւն ունէր։ Ան պարզապէս տըխուր էր պատերազմին հետեւանքով եւ, այդ իսկ պատճառով՝ սահմանուած։ Բայց իրողութիւնը այն էր, կը խորհէի, թէ ամէն բանէ առաջ եւ ամէն բանէ աւելի՝ իր տխրութիւնն ու լռութիւնն էին պատճառը իմ այդ զգացումներուս։ Ու հիմա, որ այդպէս էր, կ'ուզէի, որ ան, դէթ անգամի մը համար, ըլլար երջանիկ, ըլլար անփոյթ, խօսէր, ինգար լեռթաք։ Բայց ինչո՞ւ, ի՞նչ հարկ կար այդ բոլորին։ Ի վերջոյ իր իրաւունքն էր այդպէս ըլլալ, ուրիշ կերպ կարելի չէր եւ ա՛յդ էր յատագոյնը։ Լաւ էր այդպէս, խորհեցայ, եւ մեղաւոր ջերմութիւն մը սպողեց էութիւնս։ Իսկ եթէ չըլլար այդ անիծեալ պատերազմը, տարրեր կ'ըլլար պարագան, շատ աւելի բնական կ'ըլլային մեր յարաբերութիւնները։ Թերեւս ալ հակառակն էր ճիշդը, յաւ էր, որ պատերազմ էր, եթէ պատերազմ չըլլար, գուցէ բնաւ չհանդիպէի Ալինի, եւ բնաւ չսիրէի զինք։ Բայց ինչո՞ւ սէր։ Մտերմութի՞ւն, թերեւս, բայց ոչ՝ սէր։ Հօրս քրանաթոր փառասակով ուսանող մըն էի ես, իսկ ինք արդէն անկախ, ունէր իր առպարէզը։ Ամէնէն սիրուած, ամէնէն հմայող խօսնակներէն էր սրիտիոյին։ Պարզապէս պատերազմին պատճառով տիթը ունեցեր էի ծանօթանալու անոր եւ նոյնիսկ մտերմանալու հետը։ Հմայիչ էր այդ զգացումը։ Ամենապատշաճ՝ յուծումը։ Այդպէս պարզ...

Թերթը ձեռքիս մէջ սեղմած՝ կը շարունակէի քալել, փաստաբանարան ցուցափեղկերը դիտելով։ Հոգ չէ թէ ուշ հասնէի ընկերոջս մօտ։ Անոպատեհութիւն մը չկար անոր մէջ։ Ընդհակառակն։ Ամիկա կրնար աւելի հաճոյք պատճառել անոր։ «Ծո, սրիկայ, դուն ալ այս կողմերը կու գա՞ս եղեր», — կ'ըսէր, — «Այն ալ ա՞յս ժամուն»։ Յետոյ՝ ձեռքերը իրարու շփելով, — «Բաժակ մը բան, հիմա, հոյակապ կ'ըլլայ... ի՞նչ կը նախընտրես», — կ'առաջարկէր։

Հրապարակի խճողումէն ետք, ներսի թաղերը աւելի ամայի էին եւ ես աւելի արագ կը քալէի...։ «Մտերմութիւն»։ Լաւ ասհմանում մըն էր ամիկա։ Բայց ինծի թուեցաւ, թէ ինքնասիրութեան բաժին մը կար ասոր մէջ...։ Որոշեցի չխորհիլ այդ մասին, բայց մէկ բան յստակ էր, թէ ես զլխերուան այդ ժամուն, թերթը ձեռքիս, նախկին դասընկերներս մէկուն այցելելու կ'երթայի։

— Ուրախութենէս պիտի պայթիմ, — բացագանչեց ընկերս, երբ դուռը բանալով՝ զիս դտաւ դիմացը։

— Ծո, ապիկար, այս ժամո՞ւն կու գաս։ Քանի՞ ժամէ ի վեր հասած ես։

— Վատահ եղիր, որ շատ չեղաւ հասնիս։ Ինձարնիերը յանձնեցի չուկայ, յետոյ՝ ուղղակի՛ եկայ։

Մեր հանդիպումի ընթացքին, ընկերս, ընդհանրապէս, հեւաքրքրուեցաւ զիւղի առօրեայով եւ նորութիւններով, պարտէզնելուն վիճակով։ Յետոյ՝ պատմեց իր երկու շաբթուան բանակային կեանքէն։ Խանդավառութեամբ խօսեցաւ նոր ատացուած արդիական

զէնքերուն մասին, հրեաներուն եւ հրեայներու մասին, որոնց վրայ մարզուելու բախտը ունեցեր էր։ Պատմեց հակաօդային ռաքէտներու եւ օդուժի մասին ու ինծի այնպէս թուեցաւ, թէ ան ուրախ էր այդ բոլորով։ Ընկերս յաւ ազգայ մրն էր, հայրենասէր, համոզուած էր, թէ պէտք էր բոլոր ազգաքէ կատարէին իրենց պարտաւորութիւնները հայրենիքին հանդէպ, եւ թէ՝ զինուորութիւնը, իր կարգին, շատ յաւ կողմեր ունէր։ Յետոյ՝ խօսեցանք Լիբանանի մասին։ Ընկերս համոզուած էր, թէ այն՝ որ տեղի կ'ունենայ Լիբանանի մէջ, շատ հեռու էր պատերազմ կոչուելէ։ Եւ խորքին մէջ արժանի իսկ չէր պատերազմ կոչուելու, եւ թէ՝ պատերազմը շատ աւելի լուրջ խորք կ'ենթադրէր եւ, անկասկած, աւելի վիհ բան մը ունէր իր մէջ, քան ինչ որ էր այդ «ստահակներուն կատարած շահատակութիւններուն դատարը, իրենց սեփական թաղերուն մէջ»։

— Նոյնիսկ իրենց թիրախները հարուածել չեն գիտեր, — ըսաւ, — այդպէս կը հաստատեն եկողները։ Կամ ա՛յն է, որ թիրախ չունին եւ պարզապէս ունին զինամթերք։ Անհաւար քանակութեամբ զինամթերք։ Ծիծաղելի է, չէ՞... Հրատանդին մէջ գիր՝ արձակէ, հրատանդին մէջ գիր՝ արձակէ...

— Շատ տխուր է ատիկա, — ըսի։

— Կարծեմ շատ խօսեցանք պատերազմի մասին, ա՛յ բնաւ չը-խօսինք այդ նիւթին շուրջ, — առաջարկեց։

Իրաւունք ունէր։

***

Մահճակալին վրայ ընկողմանած՝ կարզացի թերթին վերնագիրները.

«Մայրաքաղաքը դժոխային գիշեր մը ապրեցաւ»։

«Բոլոր տեսակի ծանր զէնքերով՝ բառն բախտմներ աւանդական հակատոնեարուն վրայ»։

«Մայրաքաղաքին մուտքերը կը մնան անապահով...»։

Սպասեակը սուրճ բերաւ։

— Նկարներ կա՞ն, — հարցուց՝ թերթը մատնանշելով, — կարի՛ նկարներ ըսել կ'ուզեմ... Օ՜, հոյակապ, կրնա՞մ դիտել, եթէ կ'արտօնէք անշուշտ, պարոն...

— Հրամէ, — ըսի։

Մինչ սուրճը կը խմէի, սպասեակը կը շարունակէր դիտել հրկիզուող Պէյրութի նկարները։

— Կը տեսնե՞ս եղած յիմարութիւնը, — ըսաւ՝ գլուխը օրօրելով, — տե՛ս, տե՛ս բոցերը, մո՛ւխը...

Մինչ գուռնէն դուրս կ'ելլէր՝

— Աստուծ մարդ պիտի չրլլան, — ըսաւ։

Բարձին կռթնած՝ դիտեցի ճմռթկուած թերթը, զոր սպասեակը թողուց անկողնիս վրայ։ Թերթը, երկար ատեն ձեռքիս մէջ մնալով՝ ճմռթկուած ու շարչարուած էր։ Աստուծոյ կոչիկներս հանելու երկնցայ, մահճակալին վրայ։

Անոր թերթը։

Կարդացի քանի մը տող։

Ոչինչ կար հետաքրքրական ու նոր։

Կացութիւնը կրնար այդ ձեւով շարունակուիլ տարիներ նոյնիսկ։ դուցէ՝ յաւիտեան այդպէս մնար։ Թէեւ չկար պատերազմ մը, պատմութեան ընթացքին, որ չէր վերջացած։ Բայց կարելի չէր լաւ ակնկալութիւններ ունենալ։

Պատուհանս կիսով բաց էր։ Մայթերուն փրայ զալարուող, ծուռ գիշերներու յատուկ, արեւելեան կեանքը կ'ազմկէր։ Պատուհանէն դուրս՝ հրապարակը լուսաւորող շղթաձակները, կայմերու պէս, չէնքերէն աւելի բարձր, կը սլանային վեր։

«Խաչբառ» կամ «Պահուած բառ» փնտռելի թերթին մէջ։ Զկար։ Թերթը միայն չորս էջով լոյս տեսած էր։ Եւ, փաստօրէն, պատերազմին վերաբերող լուրերէն եւ մեկնաբանութիւններէն զատ ոչինչ կը բովանդակէր։ Կային կարգ մը ծանուցումներ միայն։

«Ծախու խանութ, ապահով շրջանի մը մէջ, դիմել···»

«Ծախու յարկաբաժին, լաւ կահաւորուած՝ Գլեմանսօ փողոց···»

«Առեւանգուածներուն թիւը բարձրացաւ 64ի···»։

Ցողնած էի, բայց քունս չէր տաներ։ Սպասեակին պատուիրեր էի, որ առաւօտեան ժամը հինգէն առաջ արթնցնէ զիս, որպէսզի կարենայի շուկայ հասնիլ։ Ցողնած ու տխուր էի։ Օտար եւ առանձին զգացի ինքզինքս։ Փորիս վրայ ընկողմանած՝ փորձեցի քնանալ արտաքսման այդ քաղաքի պանդոկներէն մէկուն թիւ եօթը սենեակին մէջ։ Սենեակին մէջ կար մահճակալ մը եւս, որ ուրիշ իջեւանողի մը կը սպասէր։

Կէս գիշերը անց էր։ Վազը կրնային լաւ, շատ լաւ բաներ պատահիլ։ Ինչու չէ։ Լաւ զաղտիսը էր տակիկա։ Վտնտուքը եւ անուրդի արարողութիւնը հաճելի ըլլալու էին։ Աւելի լաւ օրուան մը ակնկալութեամբ անկարելի չէր քնանալ։

Սենեակին դուռը բացուեցաւ։ Վարանոտ ձեռք մը մօտեցաւ լոյսի կոճակին։ Սենեակը լուսաւորուեցաւ։ Մեր զաւառի տղոցմէն էր, որ գինուորական ծառայութիւնը աւարտած էր քանի մը տարիէ ի վեր եւ հիմա կապուած էր հողին։ Իրիկուան դէմ տեսեր էի զինք շուկան։ 67ի պատերազմին մասնակցած էր։ Արձակուելէն ետք, կըրկին կանչուած էր, իբրեւ պահեստի զինուոր եւ բաւական ծանր օրեր անցուցած էր ռազմաճակատին վրայ, 73ի պատերազմին։ Գինով էր։ Արաբերէն երգի մը կրկներգը բերնին, վանկերը քաշքշելով, երկարելով, երբեմն երգը ընդմիջելով եւ բարկացած ոճով մը մենախօսելով՝ կը հանուէր, մահճակալին վրայ նստած։

— Կարծեմ քիզ ճանչցայ, բարեկամս, — ըսաւ՝ նոր նկատելով ներկայութիւնս։

Դէմքս միւս կողմ դարձուցի եւ քնանալ ձեւացուցի։

— Անունդ ի՞նչ է։

— Առաւն կը գիտնաս։ Հիմա պառկէ։

— Պառկի՞մ։ լաւ խելք է։ Իրաւունք ունիս։ Վազը շուկայ պիտի իջնեմ կանուխէն։ Այդ Վազդէն ըսուածը մարդ ըլլալիք չունի։ Եա հապիպի··· կը բաւէ համեմ, ծօ, ըսի։ լսողը ո՞վ է··· այս թեր-

թը քո՞ւկդ է, բարեկամ։ Հոյակա՛պ, հը՛հ։ ահա՛ թէ ինչ կ՚ընեն մարդիկ։ Մենք ալ թնդանօթ կը գործածէինք։ Եա հապիպի... «Մէկ-երկու-երեք-չորս... կրա՛կ»։ Անիմաստ բան։ Ահա՛ թէ մեր տեղակալը ինչ կ՚ընէր։ «Կրա՛կ»։ Մենք ալ կռուող եղած ենք։ Հոյակա՛պ, հոյակա՛պ։ Ո՞վ է յաղթողը, ո՞վ է պարտուողը... թերթը բան մը չ՚ըսեր։ «Նուաճանգիտի հրդեհը կը շարունակուի...»։ Ասիկա ծիծաղելի կռիւ մըն է։ Ինչպէս ոչխար, պառկինք։

Մեր ընկերը պառկեցաւ...

Պրիրպպաք, եա Լուպնան, եա ուաթանի, պրիրպպաք

Լա-լաա-լա-լա-լա-լա-լաա-լա՛- բիր՛մ...

— Մարդ իր չափը գիտնալու է։ Հո՛գս, քանի՛ անգամ ըսինք իրեն։ Հիմա կը կարծէ, թէ ե՛ս եմ դինովը. ո՞վ ըսաւ, ես դինո՞վ եմ։ Եթէ չի հաւատար, ահա՛, սա թերթ է, սա պատուհանն է, հոս՝ մէկը պառկած...

— Լա՛ւ, կը բաւէ կռկռաս։ Պառկէ այլեւս։

— Լաւ, եղբայր, ի՞նչ վրաս կը պոռաս. դիշերանոցս չհագնի՞մ։

— Մէկ ժամ եղաւ։ Առանց խօսելու չե՞ս կրնար հագնիլ։

— Գլխուս վրայ։ Հը՛հ, ահա՛ պառկեցայ։

— Լոյսը գոցէ պառկելէդ առաջ։

— Դուն լաւ ազայ ես, խօսքդ չեմ կտրեր, հը՛հ...

— Շատ լաւ, պառկէ հիմա։

— Պառկիմ. անկողինը ո՞ւր մնաց։ Եկուր հիմա գ�. հա՛, հոս է... այս անկողինը կը շարժի, եղբայր...

— Քու պուխդ կը շարժի, հիմա լռէ եւ պառկէ։

Սենեկակիցս լռեց վերջապէս եւ քնացաւ։

ԱՐԱ ԱԲԷԼԵԱՆ

(Շար. 3)

Կ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ

ՅԱՑՏՆՈՒԹԻՒՆ

Այս է երկիրը արագ ծերացումի:
Այս է երկիրը անդուլ զառանցանքի:
Հոս ամէն մարդ կ'արձանագրէ
պատմութիւն մը, զոր չ'ըմբռներ:
Ոչ մէկ հաւք հոս կը յայտնուի
իր խանդակաթ թեւերուն հովանիով բեղմնաւոր:
Այս է երկիրը թեւաթափ զառանցանքի:

Արուեստական խոտը
իր թաց դունչը վեր կ'երկարէ
սրունքներուդ միջեւ զոյգ
եւ տենդերուդ ու զառանցանքիդ
ջուրերուն մէջ հոզագոյն
ա՛լ աւելի կ'ընկղմիս:

Կը դառնաս հին գալարումիդ խխունջի,
սէրերուդ հին,
ինչպէս շունը զինք կեթակրող իր տիրոջ
եւ կը ծամես անմարսելի ու ծամուելով համն սպառած
ծամոնդ կրկին:
Կը գիտակցիս,
որ կալանուած ստրուկ մըն ես,
անտէր, անբանտ, անկապանք,
նիհար սէրերու վրայ զուրգուրացող:
Մսկոտ սէրերէդ ոչ մէկը շօշափած ես
իրենց միսով ու արեամբ,
չես պեղած, չես ճանչցած
արիւնդ սեփական:

Գիտես նաեւ,
որ յանախանքիդ եղող ազատութեան
հանդիպմանդ օրը
արնաշաղախ ու բաբախուն մսագունտի
համը պիտի ճանչնաս
ու չես կրնար չմտածել
արեանդ մասին, որ չի բուրեր,

որ կրնայ իր բուրումով հորիզոններ ընդարձակել,
բայց չի բուրեր:

Ա՛յս է կայսրութիւնը մեռեալներու:
Ա՛յս է քաւարանը խոստումնայեղց:

***

Հաթած ժայռէն թխող գետը ըսաւ ինծի.
— Սրունքներդ իմ խնամքին դուն յանձնէ, —
եւ ես անոր՝ սրունքներս ու կողերս յանձնեցի:

Խանձուած միսով ժայռէն ծնող գետը ըսաւ.
— Դողերդ բոլոր իմ գգուանքին դուն յանձնէ,
դողերդ բոլոր իմ զորովէն ու կիրքերէն դուն քաղէ, —
եւ ես անոր
ծխոտ թելերն ելեկտրոնիք ջիղերուս
ու ցրտահար կուրծքս ապակեայ յանձնեցի:

Եւ ջուրերուն վրայ զուլալ
նրբակերտած գլուխս հպարտ կը ծփար:

***

Շարժումներուս հետ նուադկոտ
զգացումի չոր տերեւներ
մուր, զարշահոտ ջրհորին մէջ ներաշխարհիս
լուռ կը փխրին
եւ աստղերը անոր տղմուտ ջուրերուն մէջ
կը խեղդուին:

Ուղեղիս վերքը անանուն
միայն մռխիր արդ կը փսխէ:
Սիրտս մռխիր կը ճաշակէ: Ոչ ոք այստեղ կը յաջողի
տառապանքին իմաստ մը տալ: Հոս ամէն մարդ կ'արձանագրէ
պատմութիւն մը, զոր չ'ըմբռներ:

Այս է երկիրը վիժումի:

Հոս արեւուն դէմքը առանց տեսնելու
կրնամ ըսել.— Ես արեւուն կողէն ծնայ, —

գիտնալով հանդերձ, որ ես բնաւ չըծնայ:
Բայց անծանօթ ձեռք մը ուժեղ զիս մկրտեց
մեր թաղի այրող ցեխերուն մէջ լպրծուն:

Եւ ահա ես հպարտօրէն
դէմքիս վրայ ցեխին կնիքը կը կրեմ
եւ կը քալեմ զգուշօրէն
խոստումներու ոստայնին մէջ:

Դէպի գերեզմանս անշեղ ընթացող ճամբան կը փայլի
շեղբի մը նման,
որ զիս կ'անջատէ
անցեալի եւ ապագայի
անբեւ սէրերէս:

Դէպի գերեզմանս անշեղ ընթացող ճամբուն վրայ ես
արագօրէն ու անաղմուկ կը վերածուիմ
խրտուիլակի մը գունաւոր, կարկտնուած զգեստով,
խրտուիլակի մը, որմէ
կատուները կը փախչին
եւ երբեմն շուներն անոր ստուերին մէջ
կը միզեն:

Սիրտս մռխիր կը ճաշակէ: Ոչ ոք այստեղ կը յաջողի
տառապանքին իմաստ մը տալ: Ապականած ու կապարեայ
օդը զիս զորշ, չտեսնուած բրածոյի կը վերածէ:

Եւ օր մըն ալ ձեռք մը հզօր՝
անսերմ կոդերս այլանդակ
եփող ցեխէն դուրս քաշելով՝
զիս քացախի մէջ կը դնէ,
ապա, զգոյշ, թանգարանի պատուանդանին կը կանգնեցնէ:

Այն ատեն ես այդ անարիւն անմահութեան մէջ բանտուած,
կը կարօտնամ մտերիմներ, որոնց անունը չեմ յիշեր,
կը վերածուիմ սպիի մը, որ իր ծնողքը չի յիշեր:

Այս է երկիրը վիժումի:
Այս է կայսրութիւնը գահավիժող:

ԿՈՐԻՒՆ ՇԱՀԻՆԵԱՆ

Է. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ԼԻԴՎԻԳ ԲԱՋԻԼԻ ԱՇԽԱՐՀԱՀԱՅԵԱՑՔԸ

Վերջին հինգ-վեց տարիներուն, հրապարակագրական մարզին մէջ աշխուժ գործունէութիւն մը ծաւալեց Է. Յովհաննիսեան, պայծառ լոյսի մը տակ առնելով ժամանակակից հայ կեանքը խռովող ազգային ու ընկերային շարք մը հրատապ հարցեր, իսկ անցեալ տարի առանձին հատորով լոյս ընծայեց յանդուգն գործ մը՝ *«Տարթևսկի, Թոլստոյ եւ Պարոյր Սևակ»*, առաջիններուն գաղափարական աշխարհին եւ Սեւակի մարդկայնական տագնապներուն միջեւ գոյ զուգահեռականները ուշադրութեան ընծայող փայլուն փաստարկութեամբ:

«Բազին» ապահոված է աշխատակցութիւնը մտաւորական լայն պատրաստութեան տէր Է. Յովհաննիսեանի, ու պարբերաբար ընթերցողին պիտի ներկայացնէ փիլիսոփայական անկիւններէ դիտուած անոր գրական ու արուեստագիտական ընդգրկումները:

Ստորեւ Լուդվիկ Պազիլի աշխարհահայեացքը պեղող ու լուսաւորող իր գրութիւնը, զոր ջերմապէս կը յանձնարարենք յատկապէս որոնման մէջ գտնուող երիտասարդ տարրերուն:

Իսկական արուեստը անկարելի է անջատել հեղինակից եւ դիտել որպէս հեղինակից անկախ մի ստեղծագործութիւն: Արուեստագէտը իր ապրումներով հանդերձ, ա՛յն հաւաքող ու կարդաւորող սարքն է, որը աշխարհի քաոսից ստեղծում է մի դերկարգաւորուած գեղարուեստական ամբողջութիւն, որը մարդուն անհրաժեշտ է ոչ պակաս, քան նրա նիւթական սնունդը: Արուեստագէտը բազմապիսի շրջապատում որոնում եւ գտնում է ա՛յն՝ ինչը անհրաժեշտ է մեզ՝ սովորական մահկանացուներիս մարդ կոչուելու համար: Եւ որքան լաւ է նա կատարում այդ գործը, այնքան տաղանդաւոր ու հանճարեղ է նկատւում մարդկութեան կողմից: Բայց այդ գործը կատարւում է՝ շրջապատը, ընութիւնը, մարդը եւ սեփական անձը ճանաչելու հիման վրայ, աւելի ճիշդ՝ այդ ամէնի սեփական ընկալումների հիման վրայ, այսինքն՝ աշխարհահայեացքի հիման վրայ:

Սակայն, դժբախտաբար, որպէս օրէնք, արուեստագէտների աշխարհահայեացքների մասին կա՛մ ընդհանրապէս չեն գրում եւ կամ էլ գրում են

նրանց մահից յետոյ։ Ըստ երեւոյթին, դա պատում է նրա համար, որ մահից յետոյ խօսելը հեշտ է։ Հանդուցեալը չի առարկում, երբ մենք վերագրում ենք նրան մեր տեսակէտը, ասելով, թէ այսինչ ստեղծագործութեան մէջ նա այսինչ բանն էր ուզում ասել։

Բայց ես ուզեցի չեղուել այս օրէնքից եւ խօսել Լիւդվիգ Բագիլի աշխարհահայեացքի մասին, որովհետեւ երբ «գնայ մեռի՝ արի սիրեմ» սկզբունքի համաձայն կը դայ նրա մասին դրելու ժամանակը, գրողը նրա երաժշտութիւնից ու կենսագրական տուեալներից բացի ոչինչ չի ունենայ իր ձեռքի տակ։ Իսկ կենսագրութիւնից ու երաժշտութիւնից աշխարհահայեացք կազմելու համար շափազանց մեծ տաղանդ է պահանջւում։ Ինքը՝ Բագիլը, իր աշխարհահայեացքի մասին, ինչպէս բոլոր արուեստագէտները, ոչինչ չի գրել, բայց նա այդ մասին ինձ շատ բան պատմեց մեր տարիներ տեւող, այժմ էլ շարունակուող վէճերի մասին։ Ես գտնում եմ նրա աշխարհահայեացքը հետաքրքրական, ուստի՝ որոշեցի ամփոփել ու մամուլին յանձնել այն։

Լիւդվիգ Բագիլը իր աշխարհահայեացքը հիմնում է հետեւեալ երեք թեզերի վրայ։

1։ Եւրոպական քաղաքական իմպերիալիզմի հետ միասին տեղի է ունեցել փոքր ազգերի մշակութային ցեղասպանութիւնը, կամ աւելի ճիշդ՝ մշակութասպանութիւնը, որի հետեւանքով ստեղծուել, ամրապնդուել ու շարունակում է բարգաւաճել եւրոպական մշակութային իմպերիալիզմը։

2։ Արուեստը ազգային նկարագրի արտայայտութիւն է եւ այդ իմաստով գոյութիւն չունի եւ չի կարող ունենալ ազգային արուեստ։

3։ Արուեստի բնագաւառում անհրաժեշտ է այսպէս կոչուած ընկերվարական յեղաշրջում, թօթափելու համար եւրոպական արուեստի լուծը, եւ ազատուելու համար եւրոպական մշակութային իմպերիալիզմից։

Փորձենք վերլուծել նրա այս թեզերը։

Աշխարհում այսօր իշխում է եւրոպական ճաշակը։ Եթէ մենք խօսում ենք կնոջ դեղեցկութեան մասին, ապա որպէս օրէնք ընդունում ենք եւրոպացու կերպարը։

Եթէ խօսում ենք եկեղեցական երաժշտութեան մասին, ապա մեր չափանիշը Բախն է։

Բեթհովէնը, Մոցարտը, Լիստը, Չայկովսկին, սրանք բոլորը երաժշտութեան փարոսներն են համարւում եւ ամէն մի երաժիշտ այսօր փորձում է նմանուել նրանց։

Բեթհովէնին ընդօրինակում են ճապոնացիները, ռուսները եւ բոլոր ազգերի ներկայացուցիչները։

Եթէ ուեւէ մէկը մեզանից համարձակուի ասել, թէ Բեթհովէնը իրեն դուր չի գալիս, ապա նա անմիջապէս կը դասուի տգէտների շարքին։

Անշուշտ, մենք հիանում ենք եւրոպական դասական արուեստով։ Բայց արդեօք իսկապէ՞ս այդ արուեստը աւելի արժէքաւոր է, քան այն՝ ինչի ոսկորների վրայ է նա ստեղծուել եւ ինչը երբեմն մեզ յետամնացութիւն է թւում։ Եւրոպական արուեստը՝ արուեստի՞, թէ զէնքի ուժով է դրուել իր իշխանութիւնը մեր հոգիներում։

Այս հարցի պատասխանը չափազանց կարեւոր է, որովհետեւ եթէ Բեթհովէններին զէնքի ուժով են մեզ պարտադրել, ապա մենք նմանւում ենք դուցէ հաշիշամոլների, որոնք չեն հասկանում, թէ որքան խարուսիկ է իրենց հանոյքը եւ որքան աւելի լաւ էր, երբ իրենք չէին օգտագործում այդ թոյնը։

Իսկ ի՞նչ կար եւրոպական արուեստից առաջ։

Գուցէ՞ այն մշակոյթը, որ գոյութիւն ունէր այն ժամանակ աւելի բարձր էր։

Եւ, ընդհանրապէս, կարելի՞ է արդեօք արուեստի բնագաւառում խօսել բարձր ու ցածր արուեստների մասին։

Այս հարցին Բագիլը պատասխանում է այսպէս։ — Արուեստը զգացմունքների ու ապրումների արտայայտութիւն է։ Այս իմաստով արուեստը, որը ենթակայական ապրումների գեղարուեստական արտայայտութիւնն է, ըստ էութեան ենթակայական է եւ չի կարող ունենալ բացարձակ չափանիշներ։ Եթէ Ռոմէոյի եւ Ջուլիետայի սէրը այսօր աշխարհի համար սիրոյ չափանիշ է դարձել, ապա դա ոչ թէ նրա համար է, որ մի հայ գեղջկուհու, օրինակ, Անուշի սէրը, աւելի ցածր է, այլ նրա համար, որ անդլիացիներին յաջողուել է այդ սիրու շուրջ ստեղծել համապատասխան հասարակական կարծիք։

Սակայն, այնուամենայնիւ, ըստ Բագիլի, գեղեցկութեան չափանիշները կարող են ունենալ աստիճաններ եւ այդ աստիճանները որոշւում են արուեստի մարդասիրական էութեամբ, իսկ աւելի ճիշդ՝ նրանով, թէ որքանով է տուեալ արուեստը մարդուն բարի ու արդար դարձնում։

Ըստ Բագիլի, եւրոպական արուեստը զէնքի ուժով է պարտադրուել աշխարհի ժողովուրդներին, ոտնակոխ անելով ուրիշ ժողովուրդների արուեստը։ Եւրոպական արուեստի ճնշման հետեւանքով աշխարհից վերացել են շատ ժողովուրդների արուեստներ, այդ թւում նաեւ հայ ժողովուրդի, եթէ չասենք արուեստը, ապա, յամենայնդէպս, երաժշտութիւնը։ Ո՛չ Ջուխաջեանը, ո՛չ Սպենդիարեանը, ո՛չ Խաչատրեանը եւ ոչ էլ ազգութեամբ հայ ժամանակակից զրեթէ ոեւէ երաժիշտ՝ հայ երաժիշտ չէ եւ հայ երաժշտութիւն չի ստեղծում։

Հայ երաժշտութիւնը, ըստ Բագիլի, վոխճանուեց Կոմիտասի հետ միասին։ Այժմ մեր երաժշտական կրթութիւնը, մեր երաժշտական ճաշակը, մեր լսողութիւնը, մեր գեղարուեստական բաւարարութեան աղբիւրը՝ հայկական չեն ո՛չ Սփիւռքում եւ ոչ էլ Հայրենիքում եւ սա մեր ժողովուրդի համար մեծագոյն դժբախտութիւնն է։

Այստեղ ուզում եմ նշել, որ ա՛յն՝ ինչը Բագիլը մշակութասպանութիւն է անուանում, որոշ փիլիսոփաներ ո՛չ միայն պնդում են, այլեւ նոյնիսկ արդարացնում, համարելով մշակութասպանութեան ուղին միակ հնարաւորը մշակոյթների բախման ճանապարհի վրայ։

Շպենգլերը, օրինակ, համարում էր, որ մշակոյթները բախուելիս ոչ թէ միաձուլւում են, այլ՝ մէկը միւսին կործանում է։

Նա գրում էր.

«Իսկական ինտերնացիոնալը հնարաւոր է միայն մէկ ցեղի գաղափարի յաղթանակի շնորհիւ, այլ ոչ թէ բոլորի կարծիքները մի անգոյն հեղուկի մէջ լուծելու միջոցով։ Անվերջ պայքարի միակ ելքը՝ մահն է։ Անձի, ազգի, մշակոյթի մահը»։

Այս առիթով ուզում եմ մէջբերել նաեւ մէկ ուրիշ հռչակաւոր մարդու արտայայտութիւն։ Ահաւասիկ.

«Պատմութեան ընթացքով անխղճօրէն ոտնակոխ եղած այս ցեղերի մնացորդները կան եւ մինչեւ նրանց ապազգայնացումը եւ վերջնական մահը կը մնան հակայեղափոխութեան ծառաներ, որովհետեւ նրանց գոյութիւնն իսկ արդէն բողոք է մեծ պատմական յեղափոխութեան դէմ։ Բոլոր այս մահը,

յամառ ու բրամիտ ազգութիւնները յեղափոխութեան կողմից դէն կը նետուեն պատմական ճանապարհից: Զաւթող բանակների անխուսափելի առաջընթացը կամ դիւանագէտների զգոյշ ու խորամանկ զաւթողական գործունէութիւնը ո՛չ միայն հետեւում էր դանդաղ բայց անխուսափելի ապազգայնացման ընթացքին, այլեւ յաճախ գլխաւորում էր այդ ընթացքը: 22 միլիոն լեհեր, 45 միլիոն ռուսներ, 8 միլիոն սերբեր ու բուլղարներ ցանկանում են կազմել 80 միլիոնանոց սլաւոնների ճակատ՝ պայքարելու համար թուրքերի, հունգարացիների եւ գերմանացիների դէմ: Այսպիսով, մի քանի այսպէս կոչուած սլաւոնացի պատմաբանների ուղեղներում հակապատմական մի միտք է յղացել, որի նպատակն է ենթարկել քաղաքակիրթ Արեւմուտքը բարբարոսական Արեւելքին, քաղաքը՝ գիւղին, առեւտուրը, արդիւնաբերութիւնը, մշակոյթը՝ սլաւոնական գիւղացու-ճորտի տարրական հողագործութեանը»:

Սա ա՞յդ տրամաբանութիւնն է: Հիտլերի՞, Թոզենբերգի, կամ դուցէ Շպենգլերի՞: Ո՛չ: Սա ժամանակակից ընկերվարութեան հիմնադիրներից մէկի՝ Ֆրիդրիխ Էնգելսի տրամաբանութիւնն է: Եւ ոչ թէ մի ինչ-որ մոռացուած սեւագրութիւն, այլ՝ 19 յօդուածներից բաղկացած հռչակաւոր «Յեղափոխութիւն եւ հակայեղափոխութիւն» յօդուածաշարքն է, որը գրուեց Մարքսի խնդրանքով եւ որը տասնեակ լեզուներով հարիւրաւոր անգամ հրատարակուել ու վերահրատարակուել է: Այնպէս որ՝ «բթամիտ ու յամառ» փոքրամասնութիւնների մշակութասպանութեան եւ ցեղասպանութեան մասին խօսել են չատերը եւ Լիւդվիգ Բաղիլը այսօր միայն պնդում է, որ այդ մշակութասպանութիւնը արդէն իրականացուած է:

Բայց դուցէ ճիշդ էին Էնգելսները ու Շպենգլերները, երբ չէին ուզում քաղաքակիրթ Արեւմուտքը ենթարկել բարբարոս Արեւելքին:

Եւրոպացիները, որ հետագայում ամերիկացիներ կոչուեցին, անխղճօրէն ոչնչացրին տեղացի հնդիկներին, սակայն նրանց ոսկորների վրայ կառուցեցին աշխարհի մեծագոյն քաղաքակրթութիւններից մէկը:

Թուրքերը ոչնչացրին մեր մեծ քաղաքակրթութիւնը եւ փոխարէնը ոչինչ չկարողացան ստեղծել:

Կա՞յ արդեօք սրանց մէջ տարբերութիւն:

Իրաւացի՞ ենք մենք այսօր արդարացնել կամ քիչ դատապարտել ամերիկացիներին, թէ նրանք ոչնչով չեն տարբերւում թուրքերից:

Կամ մէկ ուրիշ օրինակ:

Եւրոպացիները բժիշկներ էին ուղարկում աշխարհի յետամնաց ծայրերը՝ տարբեր հիւանդութիւններից տառապողներին փրկելու համար: Այդ հիւանդները կարականապէս հրաժարւում էին զեղարայք կամ սրսկումներ ընդունելուց: Իրաւունք ունէի՞ն արդեօք եւրոպացիները քաղաքակրթութեան անունից բռնութեամբ պարտադրել մարդկանց բուժում, թէ նրանց բուժումից հրաժարուելու իրաւունքը քաղաքակրթութեան իրաւունքից աւելի բարձրը էր:

Բաղիլի կարծիքով՝ քաղաքակրթութիւնը պահանջելու ու պարտադրելու իրաւունք ունի միայն այնտեղ, որտեղ նա ծառայում է մարդուն, այսինքն՝ հեշտացնում է նրա ապրելու համար մղուող պայքարը: Արդիւնաբերութիւնը, գիտատեխնիկական առաջընթացը աւելի յարմարաւէտ է դարձնում մարդու կեանքը, ուստի՝ նա օժտուած է որոշ իրաւունքներով: Ճիշդ է, արդէն այսօր Սոլժենիցինի նմանները բացականչում են, թէ կանդնեցրենք առաջընթացը, որովհետեւ նա ոչինչ չի տալիս մարդուն, բայց սա առայժմ տեսական, այլ ոչ թէ իրական կոչ է:

Սակայն Բոդլի կարծիքով՝ քաղաքակրթութեան իրաւունքը չի կապելի խառնել արուեստի իրաւունքի հետ։

Եթէ այսօր մենք յստակօրէն կարող ենք ասել, որ օդանաւը ու աւտոմեքենան սայլից աւելի յարմար են, որ էլեկտրական լոյսը մոմի լոյսից աւելի յարմար է, ապա մենք չենք կարող ոնդել, թէ այսինչ երաժշտութիւնը կամ գեղարուեստական նկարը աւելի լաւ է ծառայում մարդուն, քան այսինչը։ Եթէ մենք կարողանայինք արժէքաւորել արուեստը ըստ իր ազդեցութեան արդիւնքների, եթէ մենք կարողանայինք ապացուցել, որ Բեթհովէնը եւ Բախը մարդուն աւելի արդար ու բարի են դարձնում, ապա երեւի այս կամ այն ժողովուրդի արուեստը կարող էր իշխելու իրաւունք ստանալ։ Բայց մենք տեսանք, թէ ինչպէս Եւրոպայի կենտրոնում իրեն շատ քաղաքակիրթ համարող մի ժողովուրդ ցերեկը մարդկանց հրկիզում էր վառարաններում, իսկ երեկոյեան ուշադրութեամբ ու յուզմունքով լսում էր Բեթհովէնի 5րդ սիմֆոնիան։ Այո՛։ Բախի երաժշտութեան տակ հրամաններ էր արձակում ամբողջ ժողովուրդներ ոչնչացնելու մասին։

Ո՛չ, եւրոպական արուեստը չկարողացաւ ապացուցել, թէ ինքը աւելի մարդասիրական է, քան ա՛յն՝ ինչը ինքը մշակութաստեղծութեան ենթարկեց։

Ուրեմն, ո՞րն է չափանիշը։

Ինչպէ՞ս դատել արուեստի իսկական բարձունքը եւ երկրպագել նրան։

Այստեղ Լիւդվիգ Բոդլը համարում է, որ մենք պէտք է կարողանանք յաղթահարել այն հիւանդութիւնը, որի համաձայն՝ իսկական արուեստը իբր թէ արժէք ունի բոլորի համար։ Ըստ Բոդլի, դա սխալ է։ Ոչ բոլոր ընթերցողներին, լսողներին ու դիտողներին են պէտք բոլոր երեւելի գրողները, երգահաններն ու նկարիչները։ Մարդու մէջ արձագանգ են գտնում ոչ բոլոր գեղարուեստական ստեղծագործութիւնները, այլ միայն նրանք, որոնք համապատասխան են իր անձին, ոգուն, նկարագրին ու անցեալին։

Յիրաւի, կան շատ կրթուած ու զարգացած մարդիկ, որոնք Տոլստոյ, Շէյքսպիր կամ Բալզակ չեն կարողանում կարդալ։ Այս հեղինակները նրանց պարզապէս պէտք չեն։ Բոդլը ճանաչում է մի երաժիշտ, այն էլ ոչ ռուս, որ այնքան է տարուած Մուսոգսկով, որ բոլորովին անընդունելի է համարում Մոցարտին։ Եւ ոչ ոք այս մարդուն տպէտ անուանելու իրաւունք չունի։

Այս դատողութիւններից Բոդլը յանգում է մէկ կարեւոր եզրակացութեան։ Մշակութաստեղծութիւնը նոյնքան յանցաւոր է, որքան յանցաւոր է ցեղասպանութիւնը։

Իր այս խիստ դնահատականը Բոդլը հիմնաւորում է հետեւեալ, ես կ՚ասէի խորիմաստ մտքով։ Նկարագրի ու զգացմունքների արտայայտութիւն լինելով՝ արուեստը ունի յետադարձ ազդեցութիւն նկարագրի ու զգացմունքների վրայ։ Այսինքն՝ ծնունդ առնելով մարդու էութիւնից, արուեստը ի վիճակի է փոփոխութեան ենթարկել իրեն ծնած էութիւնը։

Եթէ դա այդպէս է, ուրեմն օտար էութիւնից ծնուած արուեստը օտարացնում է մեր էութիւնը։

Եթէ հայ երաժիշտը ընկնի օտար երաժշտութեան ազդեցութեան տակ, ապա նա կը կորցնի իր հայկական էութիւնը։

Բայց դա չարիքների փոքրագոյնն է, որովհետեւ արուեստի հետ միասին իր հայութիւնը կը կորցնի նաեւ ամբողջ ազգը։ Այն պահից սկսեալ, երբ հայ դիւղացին «Հորովել»ի փոխարէն ռուսական չաստուշկաներ կամ իտալական երգեր երգի, հայ դիւղացին կը կորցնի իր ամենազլխաւոր էութիւնը՝ հայութիւնը։

Այստեղ մենք դալիս ենք Բագիլի երկրորդ թեզին, այսինքն՝ նրա՛ն, որ արուեստը ազգային չի կարող լինել։

Թերեւս այս թեզը վիճելի թուայ, սակայն նա այնքանով է վիճելի, որքանով վիճելի է «ազգ» հասկացութեան ի սկզբանէ եւ յաւերժ լինելու թեզը։ Եթէ մեր ազգութիւնը մեր յատկութիւններից մէկն է համարւում, եթէ մեզ ազգ դարձնող մեր պատմական ճակատագիրը կերտել է նաեւ մեր ոգին ու զգացմունքները, ապա անշուշտ ոգու եւ զգացմունքների հետ կապուած արուեստն էլ պէտք է իր վրայ կրի ազգային կնիքը։ Եթէ մեր ազգային պատկանելութիւնը մեր անբաժանելի յատկութիւնն է, ապա հարցնել, թէ կարո՞ղ է արդեօք գոյութիւն ունենալ ազգային արուեստ, միեւնոյն է, թէ հարցնել՝ կարելի՞ է առանց աչքերի տեսնել։ Գուցէ եւ կարելի է, բայց առանց աչքի տեսնողները այլեւս մարդ կոչուելու իրաւունք չունեն։

Ազգային արուեստը, որը իբր թէ բաւարարութիւն է տալիս բոլոր մարդկանց, անկարելի է։

Եթէ, այնուամենայնիւ, մեզ թւում է, որ այդպիսի արուեստ կայ, ապա դա նրանից է, որ մենք մէկ եւրոպական ճաշակով ենք դաստիարակուած։ Ազգային արուեստը անկարելի է ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս անկարելի է մէկ դեղով բուժել բոլոր հիւանդութիւնները։

Բայց ինչո՞ւ դիմել հիւանդութեան օրինակին։

Չէ՞ որ հացով, օրինակ, կարելի է կերակրել բոլոր մարդկանց։ Հենց նրա՛ համար, որ «ո՛չ միայն հացիւ...», հենց նրա՛ համար, որ հացով չներ ու գայլեր էլ կարելի է կերակրել։ Հոգեկան ապրումները ընդհանուր չեն կարող լինել եւ չեն կարող նրանք սնուել մէկ աղբիւրից։

Բագիլը աւելի առաջ է գնում։

Ո՛չ միայն ազգային չի կարող լինել արուեստը, այլեւ միայն ա՛յն ժողովուրդը ազգ կարող է կոչուել, որը ուրոյն արուեստ ունի։

Նրա կարծիքով՝ Եւրոպայի շատ ազգութիւններ եւ նոյնիսկ ամերիկացիները ազգ կոչուելու իրաւունք չունեն, որովհետեւ նրանց արուեստը ամբողջովին ընդօրինակուած է ուրիշ ազգերից։

Այսպիսով, ազգային արուեստի որոնումը, ազգային արմատների, ազգային նկարագրի, մեր կորցրած դէմքի, մեր ինքնագիտակցութեան որոնումն է։

Զմեղադրենք Բագիլին անհամեստութեան մէջ, բայց նա համարում է, որ գտել է այդ արմատները եւ, ինչպէս ինքն է պնդում, այլեւս չի կարողանում լսել ու դրել օտար երաժշտութիւն։ Եւ զարմանալին ա՛յն է, բոլորովին օտար միջավայրում ծնուած ու երաժշտական կրթութիւն ստացած Բագիլը, մի ինչ-որ անհասկանալի ներքմբռնման ուժով կարողացել է հասկանալ ու այլեւս չբաժանուել հայ երաժշտութիւնից։ Եւ հենց իր օրինակի վրայ յենուելով, Բագիլը պնդում է, որ հնարաւոր է վերականգնել մեր երաժշտութիւնը եւ նկարագիրը։ Հնարաւոր է վերադառնալ մեր արմատներին, միայն թէ՝ դրա համար անհրաժեշտ է յեղաշրջում, ինչպէս նա ասում է՝ ընկերվարական յեղաշրջում։ Նշենք, որ ընկերվարութիւն հասկացողութիւնը Բագիլը օգտագործում է զասական իմաստով։ Ըստ Բագիլի, գոյութիւն ունեն շահագործուած եւ շահագործող արուեստներ։ Շահագործուած արուեստի ներկայացուցիչները ծառայում են շահագործողին, որի համար վերջինի կողմից վճարւում են փառքով ու դրամով։ Շահագործուողը իր սեփական արուեստի գանձերով հարստացնում է շահագործող արուեստը, բայց այս վերջինը երբեք չի շեղւում իր ուրոյն ճանապարհից, իսկ շահագործուողը գնում է դէպի անխուսափելի վախճան։

Ինչպէ՞ս աղատել շահագործուողին շահագործողի լուծից։

Լիւզվիգ Բաղիլի կարծիքով՝ դրա համար անհրաժեշտ է երկու բան։

Նախ եւ առաջ պէտք չէ իջնել ժողովրդի արդէն ապազգայնացուած ու աղաւաղուած ճաշակի մակարդակին։ Պէտք չէ յարմարուել օտարացած հայու ոգուն։ Անհրաժեշտ է օրէց օր, ամսից ամիս, տարուէ տարի ստեղծել եւ լսողին հասցնել զուտ հայկական արուեստը։ Ո՞վ պիտի ստեղծի այդ զուտ հայկականը։ Սա առանձին հարց է։ Առայժմ ընդունենք Լիւզվիգի տեսակէտը, թէ զուտ հայկականի չափանիշը Կոմիտասն է։ Ուրեմն՝ Կոմիտաս, Կոմիտաս, Կոմիտաս... բոլոր համերգներում Կոմիտաս, բոլոր հայկական հաւաքոյթներում, բոլոր տներում այնքա՛ն Կոմիտաս պիտի պաբտադրեն՝ որ մեզ համար Կոմիտասը ճաշակ դառնայ, երաժշտութեան չափանիշ։ Ըստ Բաղիլի, սկզբից այս «բռնութիւնը» չի ընդունուի, չէ՞ որ աղաւաղուած է մեր ճաշակը, բայց ի վերջոյ ո՛չ միայն կ'ընդունուի, այլեւ բացի Կոմիտասից ուրիշ ոչ մի բան չենք ուզի լսել։ Եւ, վերջապէս, մի՞թէ այս նոյն ձեւով չեն մեզ պարտադրել եւրոպական ճաշակը ու եւրոպական արուեստը։ Երաժշտական ու սոմորական դպրոցներում, ձայնասփիւռով ու պատկերասփիւռով, դրականութեան մէջ ու շարժանկարներում մեզ քարոզում ու քարոզում են եւրոպական արուեստը։ Իտալական օպերան, գերմանական սիմֆոնիկ երաժշտութիւնը եւ նոյնիսկ նեապոլիտանական ու իսպանական երգերը մատուցւում են մեզ որպէս քաղաքակրթութեան չափանիշներ։ Հայ ու վրացի, պարսիկ ու ճապոնացի, ռուս ու ֆիրիկացի սկսում են դրել օպերաներ ու սիմֆոնիներ՝ նմանուելով եւրոպացիներին ու ընդօրինակելով նրանց արուեստը։ Ապա փորձէք այլ կերպ դրել ու ձեր առջեւ կը փակուեն բոլոր համերգասրահների դռները, որովհետեւ հանդիսատեսն էլ եւրոպական արուեստ է ուզում, չէ՞ որ աշխարհի ճաշակը եւրոպականացուած է։

Բաղիլը չի ժխտում իտալական օպերայի կամ գերմանական սիմֆոնիկ երաժշտութեան մեծագոյն արժանիքները, սակայն նա ասում է, որ օպերան իտալացու համար է։ Նա համարում է, որ հայը օպերա չպէտք է դրի, քանզի արուեստի այդ ուղղութիւնը հայութեան հետ ո՛չ մի կապ չունի, ուստի՝ նա չի կարող կանգնել համապատասխան բարձունքի վրայ։

Այսպիսով, առաջին բանը ա՛յն է, որ մենք պէտք է ազգային արուեստի քարոզչութեան գործին տրամադրենք բոլոր քարոզչական միջոցները։ Իր միտքը հաստատելու համար նա բերում է այսպիսի մի օրինակ։ 50ական թուականներին, Խորհրդային Հայաստանում, պետական օպերայի դահլիճը կամ նոր հանդէս եկած ջազային երաժշտութեան համերգները լեփ-լեցուն էին հանդիսատեսով։ Իսկ մեծագոյն երաժիշտ Վազարշակ Սահակեանը դրեթէ մոռացութեան էր մատնուած։ Սակայն ազգային դիտակցութեան վերելքի շնորհիւ, որը անկասկած կապ ունէր քարոզչական համապատասխան մեքենայի աշխատանքի հետ, պատկերը Հայաստանում փոխուեց։ Եթէ առաջներում երիտասարդական հաւաքոյթների ժամանակ երիտասարդութիւնը ռուսական եւ իտալական երգեր էր երգում, ապա այսօր նա զարմանալիօրէն վեր է հանում մոռացութեան մատնուած այնպիսի՛ երգեր, ինչպիսիք են «Անտունի»ն, «Կիլիկիա»ն, «Մայր Արաքսի ափերով»ը, «Դէլ եամանի»ը, եւայլն։ Սրանցից շատերն էլ, ըստ Բաղիլի, հայկական չեն, բայց շատ աւելի մօտ են հայկականին, քան ա՛յն՝ ինչը մեր մէջ էր երկու տասնամեակ առաջ։

Իր փորձից ելնելով՝ Բաղիլը համարում է, որ այս պարտադրական ճանապարհը չափազանց դժուար է ու դրեթէ անկարելի, որովհետեւ Կոմիտասով ու զուտ հայկական երաժշտութեամբ դրամ վաստակելը անկարելի

է։ Հենց եւրոպական արուեստի ճնշման հետեւանքով ստեղծուել է այնպիսի՛ մի կացութիւն, որ արուեստի բոլոր բնագաւառներում մեծ բեմ բարձրանալը անկարելի է զուտ հայկական արուեստով։ Լինի դա Մոսկուա, Փարիզ, թէ Վաշինգտոն, հայերէնը լաւագոյն դէպքում կարող է լինել համերգի վերջում կատարողի ազգային պատկանելիութեան տուրքը, այսինքն՝ մի փոքր եւրոպականացուած ստեղծագործութիւն։ Սրանից աւելին համաշխարհային բեմը չի ընդունի, կամ աւելի ճիշդ՝ դրա համար չի վճարի։ Եւ ազգութեամբ խեղճ արուեստագէտը մեծ բեմ բարձրանալու համար ստիպուած է դրել ռուսերէնով, անգլերէնով ու ֆրանսերէնով։ Բազիլի կարծիքը շատ յստակ է։ Անհրաժեշտ է վճարել հայ արուեստագէտին ազգային միջոցներից, որպէսզի նա ստիպուած չլինի ապրուստի դրամ վաստակելու համար զիմել օտար արուեստի։ Կա՞ն արդեօք այդ միջոցները։ Այո՛, կան, — ասում է Բազիլը —։ Զարմանալ կարելի է, — շարունակում է նա, — թէ որքան մեծ դրամներ են ծախսւում օտար հողի վրայ եկեղեցիներ ու մարզադաշտեր կառուցելու վրայ։ Գիւլբենկեանի ֆոնդից Հայաստանի Համալսարանը տարեկան տասնիւն դրամներ է ստանում՝ լաբորատոր ստրքեր գնելու համար։ Պարզապէս ծիծաղելի կացութիւն է, երբ աշխարհի հզօրագոյն պետութեան մաս կազմող Հայաստանը իր պետական համալսարանի համար պէտք է դրամներ ստանայ խղճուկ Սփիւռքից։ Իսկ հայ արուեստը զարմանալիօրէն դուրս է մնացել ազգային գործունէութեան ասպարէզից։ Հայ արուեստին, իսկական հայ արուեստին դրամ տուող չկայ։ Լաւ նախաձեռնութիւն պէտք է համարուէր վերջերս ստեղծուած «Հայ Երաժշտութեան ինստիտուտը» եւ մեծ գովասանքի են արժանի այդ հաստատութեանը դրամ տուողները։ Բայց ըստ երեւոյթին, դրամ տուողները ո՛չ թէ հայկական արուեստի կերտում պահանջեցին Լօրիս Ճգնաւորեանից, այլ՝ ազգային ազմուկ, որը նոյնպէս կարեւոր է եւ որը բաւականին լաւ արւում է, բայց Լիւդվիգ Բազիլի կարծիքով, այդ դրամները կարելի էր աւելի լաւ օգտագործել։ Լոնդոնի փառատօնին հաւաքուած երաժիշտները, այդ թւում նաեւ Հայաստանից եկածները՝ ջերմ մթնոլորտ ստեղծեցին Սփիւռքում, բայց ոչինչ չտուեցին հայ երաժշտութեան, չնչեցին նրա ուղիները։ Եթէ համերգի ժամանակ հայ երաժիշտը Խաչատրեանի սուրերով պարն է նուագում, ապա պարզ է, որ մենք ներկայ ենք ո՛չ թէ երաժշտական, այլ՝ տօնական մթնոլորտում։ «Քէֆերից զուրս, աւելի լուռ ու լուրջ մթնոլորտում պիտի կերտուի հայ արուեստը, — ասում է Բազիլը, որովհետեւ իսկական արուեստը խեղդւում է ազմուկի մէջ։ Արուեստը բնութեան նման լուռ է ու խօսում է նա միայն նրա՛նց հետ, ովքեր հասկանում են նրա լեզուն։ Եւ հենց սա է Բազիլի աշխարհահայեացքից բխող եզրակացութիւնը։ «Հայ երաժշտութիւնը խեղդուել է եւրոպական ազմուկի մէջ։ Նա լուռ ու խեղդուած կը մնայ այնքան ժամանակ, մինչեւ որ կը դան նրա լեզուն հասկացող երաժիշտներ եւ դուրս կը բերեն նրան զնդանից»։ Բազիլը հաւատում է, որ ինքը այդ լեզուն հասկացողներից մէկն է։ Զմեղադրենք նրան անհամեստութեան մէջ, օգնենք, եթէ կարող ենք։ Առանց նման մի հաւատքի, անկարելի է բացել զնդանի կապարիչը։

ԷԴՈՒԱՐԴ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՏԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԱՐԽԻՒ

«Ազգակ» օրաթերթէն առնելով՝ սառեւ. ընթերցողին ուշագրութեան կը յանձնենք մեր համաբաբանուարտ երիտասարդներէն Դերենիկ Թերճանեանի սարքած «Տգիտութեան արխիւ»ը, որ տարիքականօրէն կը պարզէ մեր կեանքի ցաւոտ երեսներէն մէկը, հայ երկրորդական վարժարաններու հասարակաց մակարդակը:

«Տգիտութեան արխիւ»էն յայտնած ենք ընդհանուր գարշացման մրցումին նիւթ դարձած ոչ-հայկական մասերը, արուած բլլալով, որ մեկի համար կարեւորը ընդհանուրը չէ այս պարագային, այլ՝ մասնակին է, հայ վարժարանին զօրութիւնը արդարացնող հարցարանը, որուն արուած կամ չարուած պատասխաններուն պարզապէս անմիջապէս կացութեան մը վրայ յանգիման կը դնեն հայ մարդը:

Գրականութեան յարակից հարցերուն մէջ հայ դպրոցը ասոյինն է, որ առաւելագոյն չափով մը շահագրգռած է «Բազին»ը, հետեւաբար չի կրնար ձեռնպահ մնալ ու արձանագրութիւն չպահել պարզուած այժմու կացութեան մասին:

«Տգիտութեան արխիւ»էն եաք, կարդալ անոր հեռաւոր ախատանաչումներն ու բազմանքները...

Վերոյիշեալ խորագիրը բարեկամի մը թելադրանքով գրուած է: Կարելի էր շատ տրամաբանօրէն գործածել նաեւ «Ամօ՛թ», «Ցայտառակութիւն», «Գայթակղութիւն»... խորագիրները:

Սակայն, ծայրէն սկսինք: «Համազգային»ի Գուրճ Համուտի մասնաճիւղի կազմակերպութեամբ, մէջ-դպրոցական ընդհանուր գարշացման մրցումներ տեղի կ'ունենան երեք շաբաթներէ ի վեր: Հարկ է արագօրէն անդրադառնալ կիրարկուած ձեւին. մասնակցող դպրոցներու թիւը վեց է: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը անհրաժեշտաբար կը մրցի այլ դպրոցի մը խումբին դէմ: Այսպէս, իւրաքանչիւր հանդիպումի տեսնատես կ'ըլլանք երեք մրցումներու: Հանդիպումները պիտի տեւեն հինգ շաբաթ: Առաջնութեան համար նկատի պիտի առնուի կէտերու գումարը: Հարցումներու ձեւն ալ նորութիւն է. նախ՝ կը կարդացուի «տուեալ» մը (բազմաթիւ նախադասութիւններէ կազմուած պարբերութիւն), որուն ընթերցումի ընթացքին պէտք է պատասխանեն խումբերը: Կանուխ պատասխանող խումբը կը ստանայ երեք կէտ: «Տուեալ»ը կընայ ի հարկին ըլլալ արուեստի գործ մը (օրինակ. նկար մը՝ ծածկուած պրպտիկ քառակուսի թուղթերով, որոնք մէկ առ մէկ կը հանուին...): Այդպէս կը տրուին «նուէր-հարցումներ»: Ճիշդ պատասխաններու պարագային, «տուեալ»ին նախապէս կանուխ պատասխանած խումբը «նուէր»ներուն կը ստանայ երկու կէտ, իսկ միւսը՝ միայն մէկ կէտ:

(Փակագիծ մը բանանք հսս. անհրաժեշտ է յիշել մրցումներու լուրջ պատրաստութիւնը, խիստ հետաքրքրաշարժ

բլալը, գոնէ հարցումներու ներկայացման ձեւին մէջ, յոս-աւեսոդական միջոցներու լաւագոյնս օգտագործումը... գոցինք փակագիծը):

Հիմա որ փակագիծը գոցուեցաւ, կ'անդրադառնանք, թէ վերոյիշեալ մըրցումներու միակ գրական երեւոյթը այդ փակագիծերու մէջ եղածն է: Բայց, քանի ա՛լ գոցուածը գոց է, «կարօտ»ի զգացումով զոհանանք: Այս միջանկեալ պարբերութիւնը յօգուածէն ներս զետեղուեցաւ, որովհետեւ չկրուելիք բաներու մասին գրելը...

Մրցումին հարցումները կը չօշափէին հետեւեալ նիւթերը. քաղաքական-պատմական, աշխարհագրական, գրական, գեղարուեստի ու մարգական:

«Պատրա՛ստ, ուշադրութի՛ւն ձեր լոյսերուն, կը կարդամ տուեալ»ը... Խեղճ Թորգոմը ինչ դիտնայ, թէ «մըրցում»ը չէ, այլ՝ «զաւեշտ»ն է, որ կը սկսի:

«Նուէր-հարցում»ներուն մէջն ենք: «Ո՞ր երգահանին անունով կը կոչուի Երեւանի պետական օփերան»: Թորգոմ չի մտածեր յիշեցնելու, որ երգահանը «նշանաւոր» է, «հայ» է: Պատասխաններէն կը դիտնանք, թէ Երեւան երկու այլ օփերաներ եւս ունի. Խաչատուրեանի եւ... Զուխաճեանի անուններով: Թորգոմ կամաց մը կը գլորէ. «Սխա՛լ: Պատասխանն է Սպենդիարեան»:

«Ո՞վ յօրինած է «Տալիլօ»ն: Բեմին վրայ քար լռութիւն: Կ'երեւի աւելի «Օրօր»ով տարուած են, քան «Տալիլօ»ով: Երանի՛, գոնէ ազօտ կերպով կարենային յիշել, թէ Բ. Կոնդաչեան անունով մէկը կար մօտիկ անցեալին:

Թորգոմ կը կարդայ ուրիշ «տուեալ»մը. «Նշանաւոր (դարձեալ...) հայ երգչուհի...»: Դուք արդէն դիտցաք վստահաբար, թէ խօսքը որու կ'երթայ (նկատի առնելով անշուշտ թէ Թորգոմ դիտէ, թէ ինչ մակարդակի ազգ կ'ուզղէ հարցումը): Կր տեղեկանանք, թէ երգչուհին «ներդպրած» է, «ծնած է Եդիպտոս»: Միմիայն անունը չի կարդացուիր... Խումբերէն մէկը ի վերջոյ կը «բռնեցնէ» պատասխանը (արդեօք դիտէի՞ն, թէ այլ «նշանաւոր»ներ եւս կան...):

«Հիմա ձեզի պիտի ցուցադրուի երգչախումբի մը նկարը: Պիտի տաք անոր եւ դեկավարին անունները»: (Զեմ յիշեր, «նշանաւոր» բառը գործածուեցա՞ւ, թէ՝ չէ: Բայց եթէ գործածուէր, սխալ պիտի չըլլար ինաւ): Ու պատասխանը վրայ կը տեսնենք Երեւանի պետական ակադեմական երգչախումբը իր զմայլելի դեկավար Զեքիճեանով, ելոյթի մը ընթացքին: «Այս մէկը չափազանց դիւրին է», կը մտածեմ: Ի՞նչ կը կարծէք որ կ'ըլլան պատասխանները. Զուխաճեան եւ... տոքթ. Էլմաճեան: «Զեքիճ»ին, «Զուխաճ»ին եւ «Էլմաճ»ին միակ հատարակ յատարարը «ճ»ն է: Հոգ չէ, պատասխանը երեքնց լեզուին ծայրն էր, բաւական մօտեցած էին...

Եթէ կը կարծէք, թէ հեքսուութիւնները հոս կը վերջանան, շատ կը սխալիք: «Ո՞վ է հեղինակը. «Ով մարդկայինն արդարութիւն, թող ես թքնեմ քո ճակատին» խօսքին»: Բեմին վրայ գտնուողներուն յիսուն առ հարիւրը «Ա. Ահարոնեան» կր պատասխանեն: Ո՛չ միայն Սիմանթօ, այլեւ ամբողջ հայութիւնը թքնուելիք նոր ճակատներ գտած է...

Կը կարդացուի նաեւ կտոր մը Համատեղի «Զալո»էն: Այլեւս դիտենք, որ պատասխանները սխալ պիտի ըլլան, բայց վստահաբար ոչ ոք կը նախատեսէ, թէ, ըստ խումբերէն մէկուն, վերոյիշեալ կտորը առնուած է «Մկոն ու Զալոն» մանկական պարբերաթերթէն... Ճարպիկ են մեր ազգը. չէ՞ որ մրցումը կազմակերպուած է «Համազդայի»ի մասնաճիւղի մը կողմէն, չէ՞ որ «Մկոն ու Զալոն» «Համազդայի»ի ձեռնարկ է, ու չէ՞ որ մասնակցողներու մակարդակը Համատեղի մօտենալու չափ բարձր չէ...

Կ'անդրադառնանք անշուշտ, թէ այս պայմաններուն մէջ շատ ալ չէք ընդվզիր այլեւս, երբ չգիտնան անունը այն «նշանաւոր հայ լուսանկարիչ»ին, որ յաջողած է Զըրչիլի բերնէն քաշել սիկառը ու զայն նկարել այդ բարկացած վիճակին

մէջ, կամ՝ անունը այն «նշանաւոր լեհ գիտնականին», որ ապրած է 1473–1543 թուականներուն եւ որ առաջինը մէջտեղ բերաւ արեգակնային դրութեան տեսութիւնը։ Քարշի կամ Կոպեռնիկոսի անունները ափրիկեան կոյս անտառներու բնակիչներու անուններ են թերեւս։

Դժբա՜խտ Անանիա Շիրակացի։ Ոչ ոք ճանչցաւ քեզ։ Մինչդեռ Թորոսոմ դարձեալ չնշուած էր քու «նշանաւոր» ըլլալդ, է. զարէն ըլլալդ, Կովկասեան շրջաններուն վրայ մեծ ազդեցութիւն թողած ըլլալդ, երկրին զնդաձեւ ըլլալու գաղափարը մէջտեղ նետած ըլլալդ··· բայց (որովհետեւ «բայց» մը կայ), չէր տրուած անունդ···

Ու հիմա գանք գլուխ–գործոցներու գլուխ–գործոցին. գիտէ՞ք թէ քառակոր կազմուած կ՚ըլլայ··· տասնրվեց տողերէ։ Եթէ չէիք գիտեր, չա՛տ լաւ, մնացէք ձեր տգիտութեան մէջ։

Ընդհանուր զարդացման մրցո՞ւմ···։

Շնորհակալութիւն կազմակերպիչներուն, որոնց ձեռնարկը հրապարակաւ քաշեց քողը մեր «զարգացած նոր սերունդին» վրայէն։ Այս առիթով, կարելի է քանի մը առաջարկներ ընել. «տրեալ»ներուն ուշ եւ սխալ պատասխանողներուն տալ երեք կէտ, չպատասխանողներուն՝ երկու, իսկ ճիշդ պատասխաններուն՝ զերօ։ Գրատախտակին վրայ գոնէ պատկերը աւելի փայլուն կ՚երեւի։ Իրականութիւնը արդէն իսկ մոայլ է···։

Երկրորդ առաջարկը կազմակերպիչներուն անկեղծօրէն օգնելու կարելիութիւնն է. եթէ յաջորդ երկու շաբաթներուն համար դժուարութիւն ունենան «դիւրին» հարցումներ ճարելու, կարելի է օգտուիլ հետեւեալներէն.

«Հանրի Դ. թագաւորին ճերմակ ձիուն գոյնը ի՞նչ էր»,

կամ՝ «Աստուծոյ տասը պատուիրանները քանի՞ հատ էին»,

կամ՝ «Եկմալեանի պատարագը ո՞վ յօրինած է»,

եւ կամ՝ «սուղանաւը ինչի՞ կը ծառայէ»։

Վախնալու հարց չկայ, թէ սոյն հարցումներու թերթով հրապարակումը առիթ պիտի տայ խումբերուն, մինչեւ մրցումներուն օրը պատասխանները փնտռելու։

Կարծեմ մոռցանք յիշեցնելու, թէ մրցումներու մասնակցողները մանկապարտէզն չէին, այլ··· մինչեւ 11րդ դասարանի աշակերտներէն։

Դժբախտաբար մեր ընդհանուր զարդացման մրցումներու առիթով չէ, որ ի յայտ կու գայ նորահաս սերունդներուն արուած թերի կրթութիւնը։ Տօնական օրերուն, խանութէ մը կը լսուի «Լիմնա, Լիմնա» երգը։ Մանչուկ մը, 5–6 տարեկան, որ մօրը ձեռքէն բռնած խանութ կը մտնէ, ինքն ալ կը սկսի երգել։ Երբ հարց կը տրուի, թէ ուսկի՞ց սորված է այդ երգը, կը պատասխանէ ուրախութեամբ. «Դպրոցէն, օրիորդը սորվեցուց···»։ Կարծեմ պէտք չկայ յաւելեալ մեկնաբանութեան։

Դպրոցէն եաք, անկասկած պատասխանատուութեան իրենց լուրջ բաժինը ունին ծնողները իրե՛նք, ու ապա՝ ենթակաները։ Դպումի համ ստացած է այլեւս կրկնութիւնը մեր ժողովուրդին քաղքենիական եւ «ապակրթական» ըլլալու իրողութեան։ Դժուար է այլեւս երեւակայել, որ կրնան ծնիլ ինքնուս Յ. Օշականներ։

Ժամանակին, իւրաքանչիւր ընտանիք ու դպրոց կը հպարտանար իր դրադարանով կամ կը ձգտէր անոր։ Այժմ, դրադարանները «տեքոր»ի համար են։ Իսկ «ընտանիք» կամ «դպրոց» կոչուած հաստատութիւնները դարձած են··· տգիտութեան արխիւներ։

ԴԵՐԵՆԻԿ ԹԵՐՃԱՆԵԱՆ

ԱՐՁԱԳԱՆԳ Ա.

Երեւոյթը ծանօթ է բոլորիս, սակայն բոլորս ալ կարծէք կ'ուզենք լուռ մնալ այս մասին կամ խօսք չբանալ:

Ճիշդ է, որ մամուլը պարագայաբար ակնարկութիւն կը կատարէ այս առընչութեամբ, կամ՝ հանրային պատասխանատուութիւններ ոտանձնած անձ մը կը ձագկէ երեւոյթը, սակայն այս բոլորը կը կատարուին այնպիսի՛ ձեւով մը, որ կարծէք պատասխանատուութիւնը կ'երթայ երրորդ ղէմքի մը, կամ՝ մեր հաւաքականութենէն դուրս գտնուող իրականութիւններու:

Պատասխանատո՞ւն...

Մինչ մեր դպրոցները կը նկատենք: Կը մոռնանք, որ այդ դպրոցներու եւին պատասխանատու եւ կրթական քաղաքականութիւնը ճշդող կամ հունաւորող անձերը պէտք է ըլլան: Մենք կ'ուզենք մոռնալ հանրային ու ընդհանուր այն մօտեցումը, որ մերն է, բոլորի՛ս:

Նոյն «Ազդակ» օրաթերթը, որուն մէջ լոյս տեսած է մէկ ճշմարիտ պատկերը մեր երկրորդականներուն պարզած կացութեան, տուեալ յօդուածէն շուրջ երկու ամիս առաջ կը բանար հայերէն դասանիւթերու կացութեան (ուսուցում, դասագիրքեր, վիճակ, եւայլն) տխուր թղթածրարը, կարդ մը ուսուցիչներու եւ տնօրէններու մասնակցութեամբ:

Ուրեմն, ինչպէս երեւան կու գայ, միայն հայերէնը չէ, որ չեն սորվիր մեր ուսանողները, այլ պարզուած են հայ եւ միջազգային մշակոյթին հետ առընչուած քաղաքակրթական զանազան երեւոյթներէն:

Պիտի պատճառաբանուի, բնականաբար, քաղաքացիական պատերազմը: Կրնան նաեւ առարկութիւններ ըլլալ, թէ կարելի՞ է մասնաւոր երեւոյթի մը վրայ յենելով նման լուրջ ընդհանրացումներ եւ յարձակումներ կատարել:

Զբաղեցնող պատճառներ պիտի չէ գտնել:

Տասնամեակ մը առաջ, նոյն ձեւի տրամաբանութիւններով, կը սկսէին երկրորդական նիւթերու շարքին անցնիլ հայերէն լեզուի եւ գրականութեան ուսուցումը, իբրեւ յարակից գասանիւթերով: Առաջնութիւնը կը տրուէր պաքալորիայի կամ կեանքի մէջ յաջող քաղաքացիներ պատրաստելու ուժ ունեցող գասանիւթերուն: Փաստօրէն, երեւան եկաւ, թէ առաջնահերթ ծրագիրները նաեւ այդքան ալ բարեյաջող արդիւնքներ չեն տուած...

Այսօր, մեր երկրորդական դպրոցներէն քանի՞ հատը լուրջ կերպով աւետի (նկարչութիւն կամ երաժշտութիւն), հայ Փոլքլորի կամ գրականութեան դասընթացքներ ունին: Պարագայաբար, այս կամ այն նիւթը այս կամ այն ձեւով կը մատուցուի ուսանողութեան, սակայն միայն տ՛ոյզ սահմաններուն մէջ:

Եւ ահա, երբ երիտասարդութիւնը կը սկսի պարպուիլ «բովանդակութենէ», երբ ոչ մէկ սնունդ տուած ենք անոր, երիտասարդական խանդավառութեան տարիներուն անցքէն ետք, կը զարմանանք, թէ կը հեռանան մեր կառոյցներու եւ առօրեայի ծիրէն, կենդանի կապ չեն ունենար մեր մշակոյթին հետ եւ... կեանքի մէջ յաջողած վաճառականներու, արհեստագէտներու կը վերածուի միմիայն:

Անշուշտ դեռ կարելի է աւելի հեռուն երթալ: Երբ դիտակցաբար կամ անդիտակցաբար սէր չենք ուզեր արթնցընել մեր շրջապատին եւ տեղական մշակոյթին հանդէպ, երբ ոչեղէն կապեր չեն ստեղծուիր մեր ապրած հողին հետ, հեռեւանքը կ'ըլլայ տ՛ոյն՝ որ արեւմտեան մշակութային արժէքներուն հանդէպ լայն

բացուած կարկինը, բնականաբար, կ'օտարացնէ մեր տղաքը իրենց չրջապատէն:

Լուծումի մը յանդելու հեռանկարը, կը կարծենք, թէ կը կայանայ մեր կրթական քաղաքականութեան բիւրեղացման մէջ — եթէ կ'ուզենք հոս ապրող, հայօրէն եւ մարդկօրէն տադնապող հայը կերտել, պէտք է իսկական դաստիարակութիւն տալ եւ մնայուն կապեր ստեղծել նոր սերունդին միջեւ՝ իրենց մշակոյթին եւ չրջապատին նկատմամբ: Պէտք է անոնց մէջ ընկերային գիտակցութիւն արթնցնել եւ զանոնք վերածել ապահով լեցքաւորում ունեցող յանձնառու անհատներու:

Ճառերն ու դպրոցներու մէջ ամէն օր արտասանուող խօսքերը չեն, որ այս պատրաստութիւնը կու տան, այլ՝ ծրագրուած եւ հետեւողական աշխատանքը:

Յ. Պ.

ԱՐՁԱԳԱՆԳ Բ.

Աբաղահարուած զնդացիրէ մը արձակուած փամփուշտներուն պէս, ամէն օր եւ ամէնուրեք, կը տեղան տգիտութեան ապացոյցներ, որոնց հետ քայլ պահելու համար, վաղը թերեւս կարիքը դրանք հաշուիչ մեքենաներու օժանդակութեան:

Թերեւս: Որ թարգմանի՝ շատ հաւանաբար:

Ընդհանուր դարգացման մրցումի մը առիթով պարգուած ողբերգութիւնը ո՛չ մէկ նորութիւն կը բերէ: Պարզապէս կ'ընդգծէ «հնութիւնը» օրրատօրէ աւելի թանձրացող չոր իրականութեան մը:

«Օրերը դեղեցիկ չեն», որովհետեւ ակարացած է օրերը դեղեցկացնելու կոչուած մեր ազգն ուժականութիւնը:

Մեր դոյութեան գլխաւոր ամրոցը՝ հայ դպրոցը, սկսած է ապահովութիւն չներշնչել այլեւս, որքան ալ ամրակուռ թուին անոր արտաքին երեսները:

Մատը դնենք կոտացող վէրքին վրայ եւ յայտարարենք՝

Կը տառապինք հայ ուսուցիչի սնանկութենէն:

Եւ կը տառապինք հայ դասագիրքի սնանկութենէն:

Զկայ իր առաքելական կոչումին ամբողջական գիտակցութիւնը ունեցող նուիրեալ մշակը:

Եւ չունինք սիւրեալեան պայմանները յաղթահարելու մտադրութեամբ կազմուած դասագիրքը:

Ու պատասխանատուն մէկ չէ հոս, մենք ենք, ամէնքս, ծնողք, ուսուցիչ, կրթական պատասխանատուներ եւ մեր հանրային կեանքը հունաւորելու դերը ստանձնած գործօններ, որոնք կարծես հեռուէն կը նային այս կենսական հարցին, բայց երբեք չեն մոռնար տեւաբար աւագել, որ կացութիւնը մեզմէ կախեալ չէ, այլ հետեւանք է տեղական տուեալներու, որոնք...

Կը դիմենք դժուարութեանց պատրուակ պատրուակին եւ անտես կ'ընենք այն ճշմարտութիւնը, որ իր պագենական հողէն դուրս ապրող ժողովուրդը պարտաւոր է անկարելին ի գործ դնել՝ այս պայմանները հակակշռելու համար: Աւելի'ն. ո՛չ միայն պարտաւոր է յաղթահարել աննպաստ պայմանները, այլեւ՝ առաւել հրահրել իր լինելութեան տենդը՝ ի խնդիր լուսաւոր ապագային:

Այլապէս, ապահովուած յաղթանակ-

ներն անգամ կը վերածուին ժամանակաւոր իրագործումներու, կը քարանան, կամ ճահճանալով՝ մեզ կը նետեն անորոշութեան մահացու երախներուն մէջ։

Ո՛չ աւելի, ոչ ալ պակաս։

Մասը դնենք կոտորացող վէրքին վրայ ու հարց տանք՝

— Դէպի ո՞ւր կ'ընթանայ հայ գրողը։

Ո՞ւր են հայրէն ապրող եւ ապրեցընող մեղրազաւանդ ուսուցիչները։

Զարգացման մրցումին միջոցաւ պարզուած տիւսը պատկերը մտահոգիչ կացութեան առաջին ապացոյցը չէ՞։ Մեր տեսածը, ցաւ ի սիրտ, իրարու հետ կրթական մրցակցութեան եղած վարժարաններ են, որոնք պարզապէս կը թելադրուին պաքալօրիայի քննութեանց առաւելագոյն թիւով աշակերտներու յաջողութիւնը ապահովելու ընդհանուր մրտահալածանքէն։

Պաշտօնեայի կրաւորական հոգեբանութեամբ աշակերտներուն դիտելիքներ փոխանցելով բաւարարուող ուժերը չեն կրնար սերունդ պատրաստել։ Իսկ միայն դիտութեամբ դինուած սերունդները ահ ու սարսափի կը մատնուին կեանքի առաջին փոթորիկին դէմ, եթէ անոնց հոգիները չեն պողպատացած ցեղին մարտունակ էութեամբ։

Կրթական յաջողութիւններ արձանագրելու հրամայականը մէկ կողմ դրնելու հրատէր չէ, որ կ'ուզենք։ Ընդհակառակն, տնօրէնները եւ գրողի պատասխանատուները պարտաւոր են անդադար որոնել յաջողութեան համեմատութիւնը աւելի բարձրացնելու հնարաւորութիւնը խոստացող եղանակներ եւ լուծումներ, պայմանաւ սակայն, որ այդ փնտռտուքը կոյր դինուութեան չվերածուի, որովհետեւ ապագան դիմագրաւելու համար հայ տգան պարտաւոր է դինուիլ ո՛չ միայն իմացական, այլեւ՝ ոգեկան ուժով։

Երբ հնոցները օրըստօրէ կը մարին եւ մաքրագործող հուրը տժգունելով կը տժգունի, այդ պարագային՝ անիմաստ չէ՞ միթէ նոյնիսկ գանգատն գժուարութիւններով հայ գրքոյ պահելու ճիգը։

Հայ գրքոյին պակսող մեծագոյն ուժը հայ ուսուցիչն է, ու եթէ դասը ծիսակատարութեան վերածող ուսուցիչի տիպարին քանի մը ներկայացուցիչներուն գեւ կարելի է ներկայիս հանդիպիլ, վաղը, օր ցերեկով, կանթեղը մեր ձեռքերուն՝ Դիոգինեսի նման պիտի փնտռենք ապագայի կարելիութեանց եւ յոյսերուն սաղմերը մշակող նուիրեալներ, պիտի փնտռենք եւ...

Տարբե՞ր մարդիկ էին անցեալի մեր ուսուցիչները։ Այո՛։ Մասնաւոր անցեալի հայ ուսուցիչը իր կոչումին դիտակցութեամբ հպարտ իրաւ մարդն էր, թրծուած՝ ոգեկան, գաղափարական, բարոյական եւ իմացական ուժերով, հայ մշակոյթի ջերմութեամբ, որ ուռնդուած նիւթերը կենդանի շունչով փոխանցելու շնորհը ունէր։ Առանձին դպրոց մը էր ան ինքն իր մէջ, դպրոց մը՝ դպրոցին շրջ պատերէն դուրս յորդող, իսկ մեր ներկայ դպրոցները առհասարակ արդիական չէնքեր են միայն...

Երբ ամէնէն սոմսրական դիտելիքները այսքան իրարանցումի կը մատնեն պատանութեան շատոնց հրաժեշտ տուած հայ աշակերտը, երբ այսքան պարզ հարցումները ծնունդ կու տան այսքան խեղճ ու կրակ պատասխանատուներու՝ գարգացման մրցումը վերածելով տգիտութիւններ հանդիսադրող ձեռնարկի մը, այլեւս կարելի չէ ջայլամի «իմաստութեան» դիմել, մեր աչքերը խրելով անտարբերութեան ապտնիչ աւազներուն մէջ։

Քանէ աւելի երկրորդական վարժարան հաշուող հայ դպրութիւն մը, որ բարեխուն սիրտը կը նկատենք ամբողջ Սիսիւռքի (ի՞նչ բարեխում), իրաւունք չունի նման պատկերներ պարգելու։

Տգիտութեան ահագանգներ են, որ կը հնչեն...

Վաղը, իրենց «դաւաճանութեան»

համար, մեր մանուկները կրնան մեղ պատասխանատու համարել։ Կրնան, որովհետեւ ներկայի լպրծուն ոլորտին մէջ կարելի չէ յաղթ ապագային հիմերը խարսխել։

Կրթական մեր քաղաքականութեան մէջ, ի վերջոյ, բան մը պէտք է շարժի...

Եւ այդ շարժումը պէտք է բլլայ անմիջական, միահամուռ ուժականութեամբ եւ ազգային նուաճելու անհաղթ վճռակամութեամբ։ Այլապէս, ներկայի ճակատամարտը կորսնցնելէ եաք, մենք նաեւ պիտի կորսնցնենք Սփիւռքի ապագային պատերազմը...

Ս. Կ.

ԱՐՁԱԳԱՆԳ Գ.

Հայ եկեղեցական վարժարաններու մէջեւ կազմակերպուած զարգացման մրցումին պատկերը կազմած «Տգիտութեան արխիւ»ը պերճախօս է ինքնին եւ շօշափելիօրէն կը պարզէ ահաւոր այն կացութիւնը, որ բաւական երկար ժամանակէ ի վեր կը թաղաւորէ մեր կրթական յարկերէն ներս։

Այս «արխիւ»ին ծանօթ մարզը այլեւս հոգիւ թէ փնտռէ պատճառը այն երեւոյթին, բան որում՝ մեր մէջ զարմանալի արագութեամբ մը տեղի կ'ունենայ անջատումը, տարտղնումը, նորագոյն բառով՝ օտարումը։

Կը հեռանի, որ մեր ազգ տրուած ճանաչումը քիչ է իբրեւ շաղախիչ ուժ եւ չի կրնար զանգուածին մէկ միաւորը դառնալու պատասխանող դառնալ անոր հոգիին։

Ու հեռանքը կ'ըլլայ պարզ, ա՛յս։ Անջատումը կը սկսի այն խանձարուրէն, որ ստեղծուած է փատահելի տարր ու շաղախիչ ուժեր ունենալու հեռանկարներով։

Հայերէն լեզուն, պատմութիւնը, դրականութիւնը, մօտիկ-մերձաւոր փառքերուն հետ ծանօթութիւն հաստատելու կենսատու բերկրանքը կարծես ի միջի այլոց բաներ բլլալին, արիւրալին նիւթեր, երբ պահանջուածը առաւելագոյն չափով մը անոնց դիտութեան ու համալքին ընտերցումն է, անոնց էութեան հետ կենդանի կապը։

Հո՞ս յանգելու համար մեր ուսերուն առած ենք հայ վարժարան պահելու մըտահոգութեան ամբողջ բեռը։

Եթէ այս պիտի բլլար արդիւնքը, նայնիսկ պէտք չկար այնքան դուրգուրանք արժած այդ օճախին։

Անշուշտ կան պատմանները, միջավայրային զօրեղ ազդեցութիւնները կան, կայ աշխարհը ու կան աշխարհային հազար հրապոյրներ, որոնք թափանցած են տուներէն թէ դպրոցներէն ներս։ Բայց հայկական վարժարանները բացուած են ճի՛շդ այդ պատճառով, այլոց աշխարհին կեր չդառնալու համար, հակազդեցութիւնը եւ հոգեկան կազմութիւնը միաժամանակ կազմակերպելու մտքով։

Այլ ուղղակի զարմանալի է երեւոյթին հակասութիւնը։ Բոլորս մէկ, — պատասխանատու մարմիններ, կրթական խորհուրդ, տնօրէնութիւն, ծնողք, բոլո՛ր մէկ եւ առաւելիւն ու տարբերոյն բոլոր եղանակներուն կ'ընդգծենք կարեւորութիւնը հայ դպրոցին, բայց տուեալ պահուն կը զոհենք մեր «կարեւորը» յօդուտ միւսներուն, տգոն հոգեկան կազմութեան բոլորովին օտար առարկաներուն։ Ցայտագիրը խճողուած է՝ կը կրճատենք հայերէնի պահերը, փոքա-քննութիւն է՝ դարար կու տանք

հայերէնով աւանդուած նիւթերուն, քննութեան նախորէ՝ քաւութեան նոխազը պատրաստ է դարձեալ, նո՛յնը, ամէնուն դիտութեամբ, ամէնուն աչքին առջեւ, առանց անպրպտանալու, որ մէկուն առաւելագոյն ուշադրութիւնը ընծայելու այս անիսոհեմ քաղաքականութիւնը նովին բանիւ կը հարուածէ միւսին կարեւորութիւնը, ուշնչացնելով տըղուն հոգիին մէջ անոր հանդէպ համբումի ու յարգանքի ամէն հիւլէ։

Մեր մարմիններէն, ծնողներէն, ուսուցիչներէն թէ աշակերտներէն պահանջուածը, անշուշտ, դիւրին գործ չէ։ Կրկնակի ճակատագիրի մը իրագործումն է, ուրիշ վարժարաններու տուածին չափ բան ու առաւե՛լ բան մը՝ հայկականին կարկատումը, որ չի կրնար երկրորդական նկատուիլ, որովհետեւ այդ պարագային բոլորովին աւելորդ կը դառնայ հայ վարժարանին գոյութիւնը։

Հայ վարժարանին բեռը առած ենք մեր ուսերուն, տղուն մէջ հայը ապրեցրնելու եւ ծաղկեցնելու տառաւելագոյն յանձնառութեամբ, անոր ինքնուրոյն ոգին ցայտուն յատկութիւնները գումարելու համար հայութեան հաւաքական ոգին եւ ոչ թէ աշխարհաքաղաքացի մարդոց «յիմար հօտը» բազմացնելու յիմար կարօտներով։

Ու անխուսափելի է բաղդատութիւնը երէկուան ու այսօրուան միջեւ։

Երէկ, մեր հաւաքականութիւնները, ֆիզիքական գոյութիւն մը պահելու եւ երկարաձգելու սոխպոզութեանց միայն չէին ծառայեր, այլ՝ ընդհանրական հետաքրքրութիւններ ունէին, էի՛ն ինքնահաստատման տենդէն բռնուած եռուն գործոններ, որոնք դիրքի հետ կապ ունէին, մամուլին հետ կապ ունէին, մտաւորական շարժումներու հանդէպ՝ հետաքրքրութիւն, ու ճնող մանուկը տունէն բան մը կը տանէր դպրոց, ծարաւ մը, լինելութեան մղում մը, որոնցմէ մտոնիկ անպամ չունի այսօրուան մանուկներուն մեծ տոկոսը, երբ առաու ճամբայ կ՝ելլէ։

Փայլուն չէ նոյնպէս դպրոցէն տուն վերադարձող մանուկը, որովհետեւ հոսանքին դէմ պայքարելու համար պաշտօնի կոչուած ուսուցիչը ի՛նք եւս ուրուագծուած ծնողքին պէս տարբ կը թուի ըլլալ հիմա, առօրեային հետ ունի, քան առօրեան յաղթահարող տարերքի մը մէջ, բոլորովին հակապատկերը երէկուան ուսուցիչին, որ հոգիին հաղար կոբուստներու սուղ ունէր, կիսամերկ էր ու կիսաքաղց, որ ոակայն կիրքը ունէր իրեն յանձնուած խմբին մէջ զարգացնելու տարբերիչ յատկութիւն մը, որով միայն կ՝արդարանայ հայ դպրոցին գոյութիւնը, կը պակուի ժողովուրդին յոյսը։

Մեր ծնողները կարծես տնտեսական յայտագիրներ միայն կ՝երդեն այսօր իրենց զաւակներուն օրօրոցին վրայ, — հանդստաւէտ գործի մը հեռանկարը, հանդստաւէտ տունի մը երազը, արձակուրդի կարելիութիւններ, ճամբորդութեան լայն միջոց, աշխարհի բոլոր մարդոց հասարակաց ցանկութիւններ, առանց զոյգն չափով կասկածելու, որ առանք ուղիղ գծով կը տանին աշխարհի բոլոր մարդոց պէս ըլլալու սեւ հեռանքներուն, իսկ ուսուցիչները կը թուի, թէ անդօր են յաղթահարել այդ անդիտակից թունաւորումները, որոնցմէ առաջացած կացութիւնը կը սոխպէ, որ դարձեալ յիշեցնենք սպառնացող վտանգը, ա՛յն պատճառով, որ տղէտը «Ցգիտութեան արխիւ»ներու մէջ չի սահմանափակուիր, այլ կը սկսի ճի՛շդ այդ կէտէն։ Որովհետեւ, «Ցգիտութեան արխիւ»ներու բնակիչները, ոչ մէկ կասկած, վաղը պիտի ըլլան կենդանական յայտագիրներու հետամուտ սոսկական քաղաքացիներ։

Յաջորդ օր՝ հայասէր հայեր։

Աւելի ուշ՝ ծագումով հայեր։

Եւ ոչ հեռաւոր շրջանի մը՝ ոչինչ, ինչպէս է հիմա իրականութիւնը այն երկիրներուն մէջ, ուր բախտը չօգնեց դըպրոց ունենալու, ոչի՛նչ։

Դպրոցը, բազմիցս գրուած է այս էջերուն մէջ, ի հնուց անտի եղած է մեր ժողովուրդին ամէնէն ապահով ամրոց-

ներէն մէկը եւ գժնդակ պայմաններու մէջ պահած է ինքնուրոյն մեր դիմագիծը, միշտ ի գերեւ հանելով այդ ինքնութեան դէմ նիւթուած ամէն դաւ, բոլոր դաւադիրներուն օրօր, ոսոնեան պարսիկներէն մինչեւ սելճուկ հորդաները, ունիթոր մարդոսներէն մինչեւ ցարերու եւ ենիչերիներու արիւնոտ կոյսութիւնները:

Ու այն ժողովուրդը, որ դաժան իրաւակարգերու փոթորիկներուն մէջ անդամ պարզած է իր էութեան յաղթական դրօշակը, կրնա՞յ միթէ բոլորովին ոտքատ երկինքներուն տակ ընդունիլ իր դաւակներուն նահանջը, որուն ստոյգ նախանշաններն են «Տգիտութեան ապիւ»ին տխուր յօդուածները:

Տեղ մը սխալ մը կայ, սխալներ կան, որոնց ախտահանումն ու դարմանումը պէտք է կատարենք անյապաղ, եթէ կ'ուզենք դերծ մնալ դատահանութեան խաբաններէն:

Եթէ անբաւարար են մեր դպրոցներուն ներքին կառոյցները, բարելաւենք զանոնք:

Եթէ այսօրուան ուսուցիչը չ'արդարացներ մեր յոյսերը, մտածենք առնուազն վաղուան ուսուցիչին մասին:

Եթէ նպատակասլաց դասագիրքերու չդոյութիւնն է մեր վարժարաններուն վրայանքին բուն պատճառը, փութանք լեցնել այլեւս վթարունամեայ այդ բացը:

Մեզ շրջապատող պայմանները չենք կրնար փոխել, մեր ուժերէն վեր է արգիլել միջավայրային խուժումները, ժամանակակից խայծերը կան ու պիտի բլլան, ոչինչ կրնանք ընել անոնց դէմ, մինչեւ իսկ զուր ոտատում է այդ մասին արտասանուած ամէն իսօք: Միջավայրը, պայմաններն ու օտար հրապոյրները կրնան կողոպտել մեր մանուկներուն հոգին եւ աւեր ոչնչել ա՛յն տեսն միայն, երբ տառնձին մնան, թափանցեն՝ առանց դիմադրութեան, երբ չհակակշռուին, երբ կազմաւորուող մատաղ հոգիներուն մէջ չկարենանք թեղացնել դուպահեա արժէքներու սեփական պահեստները: Ա՛յդ է, որ պէտք է ընենք, առինքնող օտար բառին դէմ պարզելով հեռուներէն եկող եւ հեռուները տանող մեր բառը, նկարին դէմ՝ նկար մը, երգին դէմ՝ երգ մը, պարին դէմ՝ պար մը, գիրքին դէմ՝ գիրք մը, իւրաքանչիւրին ոգի պատմութեամբ, կրակով, խմաստութեամբ, հեռանկարային խորհուրդով: Կրկնե՛նք: Չենք կրնար աշխարհը ջնջել, կրնանք սակայն անոր մէջ ցցել մեր հասակը: Մենք եւ աշխարհը: Քով քովի: Աշխարհին չափ գօրանալով, յիշեալ ապրիւրներէն առնելով գօրացուցիչ սնունդները, անոնց մեծագործ դսրծոններուն աւանդներէն, արեան կտակարաններէն, ձեռներէց զործիչներու միջնորդութեամբ:

Այն տեսն նահանջին մթութիւններուր ազդարարող կացութիւններու առջեւ չեն դրուիր մեր տղաքը, կ'ըլլան լինելութեան մեր երթին վստահութեամբ մասնակցող մարդիկ:

Օրուհետեւ անոնց տրուածը կանոնն մնալու բռնանդակութիւն կ'ըլլայ եւ ոչ թէ անջատումը դիւրացնող թեթեւութիւն:

Գ. Ս.

ԱՆՆԱԽԱՆՁԱԽՆԴՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐԽԻՒԸ

Այս անգամ Հարցարան կայմագնեներուն արխիւը, որ նուազ ցաւալի պատկեր մը չի ներկայացներ, քան առաջի առաջ գեղատիներու պատասխաններուն պարզած ապերջպական վիճակը։

Կարդնարկենք «Ազգակ» օրաթերթի մէջ յայտարարուած եւ Հոն հեռաձգուած «Ժիրայր Ալահայտեանի աշակերտական մրցանակ»ին իրրեւ դրական վերլուծում ներկայացուած առանձնաւորին, Ա. Խաչիկեանի անունով «աչքաբաց եկած» «Պանդուխտ որդի»ին։

Բոլորովին «իւրայատուկ» պատմութիւն մը ունի այս «Պանդուխտ որդին», որուն ամփոփումը ա՛յն է՝ որ ամբողջ կէս դար ծպտուած քաղաքացիութեամբ մը մեր գրականութեան մէջ թափառելէ ետք, վաթսունական թուականներուն պարզուեցաւ, որ հարազատ փարձառութեան մը վրայ չէ կազմակերպուած անոր միտքը, այլ արդեղբուած է գերմանական գրականութենէն։

Հայ մամուլին մէջ քանի մը առիթներով նիւթ դարձաւ երեւոյթը, վերջին անգամ «Բազին»ի (1964, թիւ 8) մէջ, ուր փաստական տուեալներով հաստատուեցաւ անոր գերմանական ծագումը։

Ու ահա, գրական կարգ մը վերլուծել տալու համար հայ երկրորդական փարձարաններու ուսանողներուն, հարցարան պատրաստողները կանգ առած են օտարածին այդ «Պանդուխտ որդի»ին գլխուն, պահանջելով անոնցմէ, գեղեցիկ անփոփոխ մեր ուսանողներէն՝ բսել, թէ «իր ո՞ր յատկանիշներով այս բանաստեղծութիւնը կը նկատուի դասական նմոյշ մը հայ գրականութեան մէջ»։

«Պանդուխտ որդի»ին մայր արդանդին սատկութենէն ետք, անոր տեսիլքով կարելի էր թերեւս յուսել գրական հարցեր, խօսիլ իւրացումներու ու պատչաճեցումներու մասին, բայց չարունակել դայն հայ գրականութեան գաղափարական նմոյշներէն մէկը համարել ու համարել տալ՝ իրապէ՛ս համարձակութիւն կ՚ուզէ...

Սաեղծագործական մարդին մէջ հեռաւոր արձագանգնե՛րն անդամ սարթափ կ՚ազդեն մարդուս խղճմտանքներուն, ա՛ւելի մնաց «Պանդուխտ որդի»ին պարագան, որ ուղղակի կը կրկնէ գերմանացի բանաստեղծը՝ թէ՛ թեմայով (մայրական քնազդ) եւ թէ կառուցողական գաղդացման համար օգտագործուած առագնեներուն յաջորդականութեամբ՝

Ընկերը,

Սիրածը,

Մայրը...

Նման գիջումներու կամ թուլութիւններու անպատեհութիւնները չատ են՝ եւ դժուար է հեռուանքները գարմանել։ Օրինակ, եթէ հարցարանին պատասխաններու կանչուած ազգմէ մէկին ու մէկը ելլէր եւ յիշէր «Պանդուխտ որդի»ին իրական հայրը՝ գերմանացի Վօկելը, եւ նոյնն բանիւ մեր ուսանողը հայ գրականութեան գաղափարական նմոյշներէն մէկը համարելու միտոց հարցարանին անանխանձախնդիր վերաբերումը, քննիչները ինչպէ՞ս պիտի գնահատէին արդեօք իրենց հաճութեան ներկայացող տուեալ աշակերտին բծախնդիր թուղթը։

Պատահած է ճի՛շդ հակառակը, հարցարան պատրաստողներուն թիւրիմացութեան չարունակութիւնը, ցաւալի՛ն, եւ ազգմէ մէկը «ինֆինուրոյն յատկութիւններ»ու գի՛ւտը բրած է փոխատեալ ուսանողին մէջ, միւսը գը-

ռած է, որ «քնածին սաղմնոյ մը զրիչին տակ ծնունդ առած է» *անիկա, իսկ բան երբոյզին՝* «բանաստեղծութեան կառուցուածքը ամուր է, եւ միտքերը միաձուլուած են եւ ամբողջական»:

Մենք իրաւունք չունինք մեր ուսանողները փոխառեալ բաներով զբաղեցնելու, երբ յատակօրէն գիտենք, որ դեռ չէ ցամքած հայ գրականութեան ինքնուրոյն գանձերուն ծոմը...

ՄԱՅՐԵՆԻ ԱՉՔ

Անցեալ մը եւս այս էջերուն կը ներկայացնենք «Մայրենի աչք» խորագրուած դէրմանայի Վօկրլի բանաստեղծութեան հայացուած բնագիրը, որուն վրայ ձեւաւորուած է Աւետիք Իսահակեանի անուանով մեր մէջ ազդուած «Պանդուխտ որդին»: Գրական խղճմտանքի ակը մարգոց եւ ա՛չ մէկուն ուշադրութենէն կրնայ վրիպիլ նոյնութիւնը, պանդխտութեան նշան ցաւ ու փոշիներէն մինչեւ մայրական անոխալ բնազդին օգտագործումը...

Երիտասարդ մը ուղեւոր երկրէ օտար
Ցուպ ի ձեռին կը դառնայ խրնդապատառ.
Մազեր փոշոտ, դէմքին ալ այրած է արեւէ —
Ո՞վ նախ աբդեօք զայն պիտ՝ ճանչնայ ու բարեւէ:

Այսպէս քաղաք կը մտնէ ան հին դուռնէն՝ ուր
Ճիշդ փողոցին դէմ մաքսաւորն արդ կը յեռուր.
Ու մաքսաւորն իր բարեկամն էր այնքան սերտ,
Բաժակակից եղեր էին երկուքը մերթ:

Այլ չընճանչցաւ զինքն բարեկամը մաքսաւոր,
Քանզի արեւն խիստ շատ այրած էր դէմքն անոր.
Բարեւ մը պարզ — ու կ'արձակէ մի խոր հառաչ,
Կը թօթափէ ոտքին փոշին, կ'անցնի յառաջ:

Իր սիրուհին պատուհանէն դիտէ հիմա.
«Ծաղկատի՛ կոյս, տեսնչալի՛դ իմ հոգեհրմայ»:
Տե՛ս, չընճանչնար օրիորդն ալ զինքն արդարեւ,
Զի դէմքն անոր խիստ շատ այրած է արդարեւ:

Փողոցն ի վար կ'երթայ յառաջ ա՛լ այն ատեն,
Ու կը կախուի արցունք մ'անոր այրած այտէն,
Եկեղեցւոյ ճամբէն կ'իջնէ իր մայրիկն արդ —
Լոկ «Բարեւ քե՛զ» կ'ըսէ անոր երիտասարդն:

Բայց տե՛ս — մայրիկն խրնդութենէն կը հեծկլտայ.
«Ա՜խ, որդեակ իմ» — կ'ի՛ցնայ անոր կուրծքին վրայ
Իրօք արեւն խիստ շատ փոխած էր դէմքին գոյն,
Մայրենի աչքն սակայն ճանչցաւ որդեակն իսկոյն:

Ճ. Ն. ՎՕԿԼԻ

Թարգմ. Գ. Յ. ԿԻՒԼԵԱՆ
(«Լոյս» *ամսագիր*, *Պոսթըն*, 1907, *թիւ* 11)

ՈՒՐԻՇ ԱՐԽԻՒ ՄԸ

Պոսթոնի «Հայրենիք» օրաթերթի անցեալ տարուան Յուլիս 1ի թիւին տպագրած ենք զիմայի թարգմանութիւնը, որուն ընկերացող ծանօթութիւնը չենք գիտեր «Հայրենիք»ի՞նքը տեղաւորած է քերթուածին վերայ, թէ տրուած է ուրիշ թերթի մը կամ թարգմանութիւնը առաքող անձերուն կողմէ։

Օտար անդամանոնէրէն բերուած այն բանաստեղծութիւններէն է Քիպլինգի «Երէ»ն, որ անցնող յիսուն տարիներուն ըստ բաւականին չարչարուեցաւ մեր մէջ եւ կը կարծենք, թէ անհրաժեշտ չէր հրապարակային նոր խոշտանգումի մը ենթարկել զայն։

Ինչ խօսք, որ 13ամեայ աղջնակի մը Քիպլինգ կարդալու, Քիպլինգ հասկնալու եւ ապա Քիպլինգ թարգմանելու փորձը վեր է ամէն դնահատանքէ, բայց աւելի լաւ չէ՞ր բլլար արդեօք, եթէ խմբագիրները կամ ուսուցիչները հրապարակային նման երեւումներ քաջալերելու փոխարէն, Ֆլավիա Զաքեանին յանձնարարէին կարդալ նոյն բանաստեղծութեան Մ. Իշխանի կատարած չքնաղ հայացումը, թելադրելով ուսանիլ հոն կիրարկուած բանաստեղծական արուեստը եւ թարգմանչական արուեստը, եւ ապա դա՛ր ձեռնարկել ուսանիլ եւ յետոյ միայն, բաղդատական ահաբեկիչ եղրեր ձեռք ձգելէ է՛ապ միայն՝ խարխեալ...

Դեռատի տղոց կազմաւորման ատեն խստապահանջութիւնը, կը կարծենք, աւելի նպատակայարմար է, քան անոնց ցուցաբերած թերխաչ չնորհներով խանդավառուելու փութկոտութիւնը։

Ե Թ Է...

Եթէ կրնաս պահել գլուխդ առանձին,
Երբ խուճապի մէջ է չորս դիդ ամէն մարդ,
Եթէ կրնաս վստահ բլլալ քու անձին,
Երբ ուրիշներ կը կասկածին քու վրադ,
Եթէ կրնաս միշտ սպասել անձանձիր,
Կամ չստել՝ շրջապատուած սուտերով,
Ատողներու միջեւ մնալ սիրալիր,
Եթէ կրնաս ըլլալ բարի բայց ուժո՛վ.

Եթէ կրնաս դուն երազել եւ սակայն
Չբլլալ գերին երազներուդ գերիշխող,
Ցաղթանակէն ետք հանդիպիլ պարտութեան
Եւ նո՛յն ձեւով ընդունիլ զոյգն այդ խաբող.
Եթէ կրնաս լսել քու խօսքդ վնիտ
Զարափոխուած յիմարներու ծուղակի,
Եւ խորտակուած տեսնել մեծ երկը կեանքիդ,
Բայց վերստին զայն շինելու գաս ծունկի՛.

Եթէ կրնաս շահը հազար ճիգերու
Մէկ հարուածով յանձնել բախտի սեղանին
Եւ անտրտունջ, առանց երբեք ողբալու
Վերսկսիլ ծայրէն ամէն ինչ կրկին,
Եթէ կրնաս սիրտ ու ջիղեր ու մկան
Մաշումէն ետք նորէն լարել անդադար
Եւ դիմանալ, երբ մեռած է ամէն բան,
Բացի կամքէն, որ կը մնայ մէջդ վառ.

Եթէ կրնաս արքաներու հետ՝ պարզուկ,
Ամբոխին մէջ՝ առաքինի ըլլալ միշտ,
Եթէ թաղես կրքի բոպէն վաղանցուկ,
Եթէ մարդիկ անզօր են քեզ առթել վիշտ
Եւ ամէնուն կու տաս արժէքն իր արդար,
Եթէ սիրես բայց սիրոյ խենթ չդառնաս,
Քո՛ւկդ է երկիրն ու իր գանձերն անհամար,
Եւ աւելին՝ այն ատեն Մարդ ես, տղա՛ս։

Ր. Քիպլինգ

Թարգմ. Մ. Իշխան

ԵԹԷ... (IF)

Ռ. Խ.— Անգլիական տասներեքամեայ աղջկնակ մը է թարգմանչուհին: Նիւթին ընտրութիւնը ապացոյց՝ կանխայայտ հասունութեան: Ձարմուհին է Ռ. Սեւակի եւ պոլսահայ տաղանդաւոր նկարչուհի Գրիսթին Սալէրի:

Եթէ կարող ես պահել դուն քեզ, երբ շուրջդ բոլոր,
գլխակորոյս, կը համարին թէ դո՛ւն պատճառն ես Ձարին,
եթէ վստահ ես ինքզինքիդ՝ կասկածողին քու վարկին
կարո՛ղ ես դուն մի՛շտ ներել ու մի՛շտ քալել անխոտոր,
եթէ կրնաս սպասել համբերելով
եւ չտալ ուրիշին զրպարտանքին յանդիման,
եթէ ատեն քեզ՝ երբեք չատես անոնց նման դուն
ու քեզ բարի, իմաստուն չցուցունես դուն խօսքով,
եթէ կրնաս երազել ու դեռ խոկալ, առանց դուն
երբե՛ք գերի դառնալու, անոնց երբե՛ք կապուելու,
եթէ կրնաս հաւասար դիմագրաւել դուն երկու
բռնակալները կեանքին՝ յաղթանակն ու պարտութիւն:

•

Եթէ հոգիդ դիմանալ կրնայ խօսքե՛րդ ըսած
չարափոխուած լսելու՝ որպէս ծուղակ ուրիշի,
կամ քանդուած տեսնելով ամբողջ քու գործը կեանքի՝
կրնայ նորէ՛ն սկսիլ գործիքներով հին, մաշա՛ծ,
եթէ ինչ որ շահեցար հաւաքելով միասին,
կարող ես մէ՛կ բոպէի մէջ առա՛նց ձախի դուն խաղալ,
կորսնցուցած ամէն բան՝ եթէ անխախուտ դուն դարձեալ
կրնաս նորէ՛ն սկսիլ, դիմանալով կորուստին,
եթէ կրնաս սպառած ուղեղդ ու սիրտ ու ջիղեր
աշխատանքի դուն լծել բոլո՛ր մէկ պրկելով,
կորուստէն վերջ՝ կամքո՛վ միայն կանգնած ոտքի, անխոով
կրնա՛ս անոնց բոլոր գոչել դուն «դիմացէք դեռ»,
ամբոխին հետ խօսելով՝ առաքինի թէ մնաս,
արքաներով շրջելով՝ չհեռանա՛ս փոքրերէն,
եթէ ընկեր կամ ոսո՛խ ալ քեզ վնասել կարող չեն
ու բոլորէն աւելի չսիրել մին թէ կրնաս,
թոյլ տալ անցնիլն թէ կրնաս՝ բոպէներուն բարկութեան,
գտնելով դուն վերստին խաղաղութիւնդ առաջուան,
այն ատեն պիտի ըլլայ քուկդ աշխա՛րհը լման
ու պիտ՝ ըլլաս ալ, տղաս, դուն տղամարդ մ՚իրական:

Ր. ՔԻՓԼԻՆԳ

Թարգմ. ՖԼԱՎԻԱ ԶԱՔԵԱՆ

ՍՊԻՏԱԿ ԷՋԵՐ

Լիբանանի քաղաքական ծանօթ վերիվայրումներուն հետևանքով՝ հայերէնի հրատարակութիւնները վերջին տարիներուն քիչ անգամ կանոնաւոր կերպով հասան մեզ քաղաքը ու հետաքրքիր ընթերցողը հոգուտ էջերէն կամ բաժանով միայն կրցաւ գոհացում տալ իր փափաքներուն:

Այս պահուն սեղանի վրայ ունինք հոգուտ-էջերէն ձեռք բերուած հրատարակութիւններէն մէկը, «Սովետական գրականութիւն» ամսագիրին այս տարուան առաջին համարը, որ անղգուշութեան կամ սրկածի մը հետևանքով՝ կը պարունակէ սպիտակ էջեր:

Համօ Սահեանի բանաստեղծական նոր շարքը ներկայացնելու կոչուած չորս էջերէն երկուքը՝ 66 եւ 67 չկան, իսկ Զօրայր Խալաթեանի «Սպիտակ մուկը» անուն վիպակը ընդգրկող 28 էջերէն կը պակսի վեց էջ, մէջընդմէջ՝ 70, 71, 74, 75, 78 եւ 79ը:

Աւելի բախտաւոր չէ եղած «Սովետական գրականութիւն» ամսագիրի յաջորդ թիւը, փետրուարի համարը, որուն մէջ սպիտակ մնացած են ուր էջեր՝ 146, 147, 150, 151, 154, 155, 158, 159:

Միեւնոյն արկածը պատահած է նաեւ 1978ին լոյս տեսած Լեւոն Մկրտչեանի «Ուրիշներու Սարդեանը մոտիկից» անուն հատորին մեզի բաժին ինկած օրինակին, որուն 130 եւ 131երրորդ էջերը սպիտակ մնացած են կրկին, ինչպէս եւ վերջին երկու էջերը՝ 150 եւ 151, որոնք կոչուած էին ընդգրկելու հատորին կարեւորագոյն մասերը, եզրափակիչ տողերը՝ «չէի ուզեր գրել, զգուեր էի, նեղուեր էի: Եւ ասի պէտք

Ի՞նչ պէտք...

Նման արկածներ բոլոր տպարաններուն մէջ կը պատահին եւ, ի հարկէ, բնականոն պայմաններու տակ արկածը բնաւ պիտի չնեղէր մեզ, որովհետեւ դժուար պիտի չըլլար պարմանումը, բայց երբ խնդրոյ առարկայ հրատարակութիւնները դժուար ձեռք ձգուած են, անոնց մէջ թոյլ տրուած սրիւէ բաց հոմնելի տրամադրութիւն մը չի ձգեր:

Նոյն տրամադրութիւնը չառաջացուց, օրինակ, Գէորգ Աբշակեանի երեք վիպակները նոյն ծածքին տակ ամփոփող 1978ի հրատարակութիւնը, որուն «Սեւ ու սպիտակ կարապներ»ուն յատկացուած բաժինէն կը պակսէր ուղիղ 16 էջ: Այս վիպակը լոյս տեսած է «Սովետական գրականութիւն» ամսագիրին (1966, թիւ 3) մէջ եւ նաեւ առանձին հատորով: Վերընթերցումի պարագային՝ կը դիմենք այդ աղբիւրներուն կամ կը յանձնարարենք նոյն աղբիւրները: Պարզապէս նոյնը չէ նոր հրատարակութիւններուն: Նոր հրատարակութիւնները պէտք չէ շատ սպիտակ էջ պարունակեն:

Սպիտակ էջերուն մասին քաղուածքներ...

*
**

Զգիտեմ, թէ ում միտքն եմ կրկնում·
Աշխարհն աչքով է սրտի մէջ ընկնում,
Եւ աչքն է միակ երդիկը սրտի·
Երդիկը չեղաւ, տունն էլ կը մթնի:
Ես, որ աշխարհն եմ սրտիս մէջ կրում,
Սրտերի համար սրտով եմ գրում:
Թող որ աչքերիս լոյսը խաւարի,
Թէ տասնց սրտի մի բառ եմ գրում...
Բայց դուք նեղէք ինձ ու եղէք քարի,
Մէկ-մէկ էլ աչքով,
Մէկ-մէկ էլ աչքի համար եմ գրում:

*
**

Ինձ յանախ այնպէս է թւում,
Թէ կեանքս տանուլ եմ տուել,
Օրերս քամուն եմ տուել,
Սէրերս տուել եմ ջրին...
Նայում եմ սրտին իմ լցուած,
Նայում եմ ղատարկ իմ քրքին,
Եւ յանախ այնպէս է թւում,
Թէ կեանքս տանուլ եմ տուել:
Կռուելիս կռուել եմ սրտով,
Տրուելիս սրտով եմ տրուել,
Տարերս ցրիւ եմ տուել,
Տարել եմ ցաւերս լռին...
Բայց յանախ այնպէս է թւում,
Թէ կեանքս տանուլ եմ տուել,
Օրերս քամուն եմ տուել,
Սէրերս տուել եմ ջրին...

ՀԱՄՕ ՍԱՀԵԱՆ

Զ. ԽԱԼԱՓԵԱՆ

ՍՊԻՏԱԿ ՄՈՒԿԸ

Բժիշկ Յարութիւն Լարաֆարեանը ժամանակին յիշատակներ շատ ունէր։ Սակայն ի՞նչ է նշանակում, թէ բժիշկը յիշատակներ ունէր. հիւանդները ապաքինուեցին, անբուժելիները դնացին, նրանից ի՞նչ պիտի մնար։ Մահից յետոյ անմիջապէս էլ մոռացուեց եւ գնահատուեց միայն շատ տարիներ անց։

Բժիշկը երկու որդի ունէր, երկուսն էլ բժշկականն ուսումնասիրեցին, մեծը մնաց Եւրոպայում, միւսը Լաս որոշ ժամանակ այնտեղ էր, քանի հայրը կենդանի էր եւ դիւղում հիւանդ էր բուժում։ Հօր մահից մի քանի տարի անց մօրն առած էիր ու մնաց։ Դիւղը համեմատուեց երկուսին ու միանգամից տեսաւ, որ հայրն ուրիշ էր։ Բոյսերից, արմատիկներից, կաւերից սպեղանիներ ու բուժամիջոցներ էր պատրաստում, մի բաժակ խմէիր՝ ողջ մարդ էիր։ Գիշերը ծանր հիւանդ, առաւօտեան բահն ուսիդ գնում ես ջուրը։ Վառածն էր բուժում, կատրածը, հեղուածը, պատերազմի տարիներին դեղերը քիչ էին, ծառերի կճեպներից, խոժերից, կենդանիների հարպերից դեղեր էր պատրաստում՝ ժողովրդին բուժում, հիւանդութիւն համարեա՝ չկար, կորուստներ քիչ եղան։

Այսպէս պատմում էին։ Որդին չէր նեղանում, գիտէր, որ այդ պատմութիւնները չափազանցուած են։ Հօր դրառումներից, օրագրերից, մա՛նաւանդ գեղատամներից, որ տատաւորէն պահել-պահպանել էր մայրը, Արիսը նպատակացնում էր, որ հայրը բուսականին հմտացել է ժողովրդական բժշկութեան մէջ, իսկ նրա պատրաստուածները պարզապէս զմուտութեամբ հարուց գեղամիջոցների փոխարինողներ էին։

Տարեց մարդիկ խօսում էին, որ հիմա հիւանդութիւնները շատ են, կոյր ապրիր ատաջ գիւղում՝ չեն յիշում, եղած լինի՝ մէկ կամ երկու գէպք, իսկ հիմա, անգամ նորածնին ատանում են վիրահատութեան։ Հիմա ժողովուրդն, ինչ խօսք, աւելի լաւ է ապրում, բայց մարդկանց մարսողականը թոյլ է, ամէն տեսակի նեղքին հիւանդութիւնները՝ շատ, դա՞ ոնց հասկանանք։

Բժիշկ Լարաֆարեանի մահից մինչեւ որդու՝ Արիսի գալը եղաւ

(էջ 69)

այլեւս ոչ մի ակնկալիք չպիտի ունենայ, որովհետեւ այս ամէնը միանգամայն եզրակացնում էր նրան։

Երբ գարձաւ հասուն աղջիկ, լիքը, կարմրաթուշ, տուղ, կրծքերը՝ մեծ, բժիշկ Լարաֆարեանը որոշեց նրան ամուսնացնել։ Հոռոմսիմը լայն եղաւ, հացից, ջրից իրեն դպեց, աչքերն ուռած, նեղացած, վշտացած շրջանակում էր ման գործը։ Երկու-երեք տարի անց կրկին յարմար ուղղներ եղան, բայց կրկին Հոռոմսիմը աչքերն ուռցրեց, շատ լայ լինելուց ձայնը խզուել էր։

— Մեռնե՛մ, մեռնե՛մ, — կրկնում էր, — չեմ ուզի, վա՛յ, հայրի՛կ, պապա՛...

(էջ 72)

կարճ գրախօսականներ

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ ՈՒԻԼԵԸՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆԻ ՀԵՏ

(ԽՄԲԱԳԻՐ՝ Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ)

(ՊԷՅՐՈՒԹ, 1978, 288 Էջ)

Զրոյցներու ճամբով ձեւք բերուած ծանօթութիւն մը տուեալ հեղինակին մասին, ո՛չ միայն յաւելեալ լոյս կը սփռէ այդ հեղինակին անձին, խառնուածքին եւ գրական նկարագիրին, այլեւ հնարաւորութիւնը կ՚ընծայէ նաեւ անդրադառնալու անոր ինքնութեան բնորոշ յատկանիշներուն, որոնք կը հանդիսանան էատարբը բո՛ւն իսկ արուեստին։

Բարեբար դեր մը վիճակուած է գրական զրոյցներուն, որոնց միջոցաւ կը յայտնաբերուին որոշ մտածումներ, որոնք այլապէս անհաղորդ պիտի մնային ընթերցողի գիտակցութեան։ Այդ զրոյցները ի՛նչ պայմաններու տակ եւ ի՛նչ մակարդակով ալ կատարուած ըլլան, անպայման որ կը բանան լուսամուտ մը՝ հեղինակի ստեղծագործական արարքին եւ աշխարհահայեցողութեան սեւեռուած։ Աւելի՛ն. անոնք կ՚ընծայեն նաեւ բարեբարոյական կարելիութիւններ պահելու տուեալ երկի մը ընկալչութիւնը՝ բմբռնումի իր համեմատական հարազատութեան մէջ, թէ՛ իբրեւ յղացք, թէ՛ իբրեւ ստեղծագործութիւն։

Արդարեւ, յիշեալ հատատումով, շահեկան երեւոյթ մը կը պարզէ գրագէտ Պօղոս Մնացականի խմբագրութեամբ լոյս ընծայուած «Հանդիպումներ Ուիլիըմ Սարոյեանի հետ» հատորը, որ «խմբագրուած է համաշխարհային հռչակի տէր Ուիլիըմ Սարոյեանի ծննդեան 70ամեակին առիթով ու մասին, հայ ընթերցողին հետաքրքրական, կենսագրական, խոհերով ու խորհուրդներով լի գործ մը ընծայելու մտածումով»։

288 էջերէ բաղկացած սոյն հատորը լոյս տեսած է Համազգայինի «Վահէ Սէթեան» տպարանէն, 1978ին եւ կը բովանդակէ տասնեւերեք հանդիպումներ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը իր բեւեռած վիկայութեան եւ փոխանցած տպաւորութեան տեսակարար հաղորդականութեամբ կը յատկանշէ Սարոյեան Մարդը, Արուեստագէտը եւ Հայը։

Իր խմբագրական ծանօթագրութեան մէջ, Մնացեան կ՚անդրադառնայ յիշեալ հանդիպումները տասնմէկ հատորի մը մէջ մէկտեղելու անհրաժեշտութեան։ Իր տատնջագրանքը ան կը հիմնաւորէ տ՛ոյն մտահոգութեամբ, թէ կասկածելի է, որ անոնք հասած ըլլան ընթերցող լոյն խուսերու, նկատի առնելով տիւրաքեան պայմաններու տակ «տարբերներու անմատչելիութիւնը», ինչպէս նաեւ տարբեր ժամանակներու եւ տարբեր վայրերու մէջ մամուլի էջերուն անոնց ցրուած ըլլալու իրողութիւնը։

Ինչ կը վերաբերի Սարոյեանի հետ կատարուած հանդիպումներուն եւ մեծանուն գրագէտը արժեւորող օտար վկայութեանց՝ Մնացեան յարմար նկատած է ներկայացնել զանոնք իրենց այլազանութեամբ, քան թէ ժամանակագրական կարգով։

Զարգացնելով իր ծանօթագրութեան բաժինը, Մնացեան կը կատարէ կարգ մը անհրաժեշտ յիշեցումներ՝ Սարոյեանի անունը եւ այլ յատուկ անուններ նոյն հնչիւնով պահելու, նոյնպէս եւ անոր թարգմանուած գործերուն պարագային ամէնէն աւելի տարածուած անունները գործածելու կապակցութեամբ։

Թէ՝ Սարոյեան իր գրուցակիցներուն հետ եւրեք տարբեր բառապաշարով գրուցած ըլլալուն — Պիթլիսի բարբառով, արեւմտահայերէն եւ արեւելահայերէն — հնարաւոր չէ եղած հատորին մէջ պահել լեզուական միատեսակութիւն։

Թէ՝ Սարոյեանի նոյն մանրամէպը պատմուած ըլլալով տարբեր առիթներով եւ տարբեր գրողներու ներկայութեան՝ ծնունդ տուած է տարբերակներու։

Թէ՝ անոր բերանացի պատմումները նոյնպէս տարբեր աղբիւրներով ընկալուած են ունկնդիրին կողմէ։

Վերոյիշեալ նշումները իրրեւ աննշան մանրամասնութիւններ նկատելէ ետք, իր ծանօթագրութեան վերջին յաժինով՝ Մնացեան կ՚անդրադառնայ տ՛ոյն հիմնական ստորոգելիներուն, որոնց բաղադրումով կը պայմանաւորուի Սարոյեանի հանճարը։ Այդ հանճարը, որ ճառագայթումներէն մէկն է հանճարեղ հայ ժողովուրդի դարա-

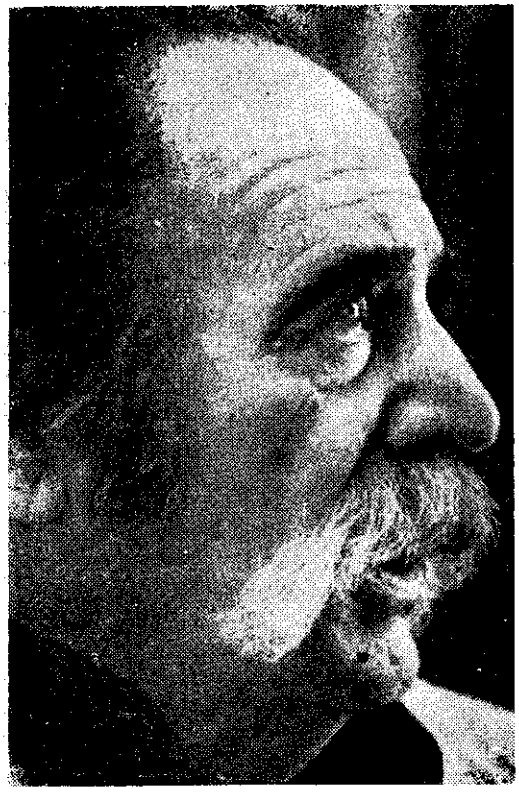

ՈՒԻԼԵՐՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ — 1978

որ լինելութեան՝ Մնոպեանի մօտ իր բիւրեղացումը կը դանէ հետեւեալ բնորոշումով.

«Ուիլիըմ Սարոյեան։

Մարդը, արուեստագէտը, հայը։

Մարդը ըստ ինքեան որակ է հարկաւ, աշխարհը վերափոխելու յանձնառութիւնն է կաբեւորը, — Սարոյեանի թափը։

Արուեստագէտը բան մըն է հարկաւ, անոր ճկարագիրն է կաբեւորը, — Սարոյեանի անկասելիութիւնը։

Հայը արժէք է անպայման. հայութեան ընծայուած յաւելուածական ցոյժն է կաբեւորը, — Սարոյեանի հեղեղային վաստակը»։

Արդարեւ, հատորին մէջ մէկտեղուած տաղանդաւորներ «Հանդիպումներ»ը իրենց իւրայատուկ մօտեցումով, տարաբնոյթով, մէկդմէկու լրացուցիչ յատկութիւններով եւ յանախ դիրար խաչաձեւող տուեալներով՝ կը փորձեն նոր ուղի մը բանալ այդ «հեղեղային վաստակը» իր էութենական հարազատ հունին մէջ ըմբռնելու տարնչութեամբ։ Անոնք ո՛չ միայն որոշ չհակադրութեամբ մը կ՚ընկալուին ընթերցող լայն խաւերու կողմէ, այլեւ՝ մասնաւորաբար դրական երեւոյթներով հետաքրքիր մտաւորականներու, որոնք մասնագիտական ձեւով կը սիրեն ըմբռնել մեծանուն գրագէտին կեանքն ու գրական վաստակը։ Անոնք, իրենց զուտաղեղ պատկերացումով, կը պահեն ընթերցողը Սարոյեանի մտերմութեան մէջ, որուն առթիւ անդրադարձով տասնեակ եւս կը պայծառանայ խառնուածքային վարքագիծով պայմանաւոր Սարոյեանի աշխարհհայեացքը։

«Հանդիպումներ Ուիլիըմ Սարոյեանի հետ» հատորի 287 էջերուն տեղ գտած են թիւով 13 դրոյցներ եւ յուշագրական գրութիւններ («մեզի ծանօթ թիւը վեր է երեսունէն եւ, անտարակոյս, աւելի է անծանօթ մնացածներուն գումարը»)։

Երեսունին մէջէն բնորոշած ու «Հանդիպումներ»ուն մէջ առնուած են յաջորդաբար Գուրգէն Մահարիի, Փէթրէ Սորմոնի, Կարոլոս Սուրէնեանի, Թահմէ Խուրիի, Կ. Փորտաեանի, Վահագն Դաւթեանի, Ամին Արսլիի Ռիհանիի, Միրէզ Աբգարի, Սուրէն Բուրալեանի, Սարգիս Յարութիւնեանի, Մայքրլ Ճ. Արլէնի, Կարիկ Պասմաճեանի եւ Լեւոն Մկրտչեանի գրոյցները։

Հայրենի, սփիւռքահայ եւ օտար գրագէտներու այդ գրառումները կը յաջորդեն իրարու, առնչ մը բնդգծելով Ուիլիըմ Սարոյեան հայուն ամբողջական կերպարը, յաջորդ գրոյցին վեր բարձրացնելով չգեղ հատակը կեանքը բաւատեսութեամբ ապրուած Սարոյեանի մարդկայնական իրաւութեան, քանի մը էջ անդին՝ գրագէտին բիւրեղային փիլիսոփայութիւնը, աշխարհհայեացքը, անկուչտ չհակադրութիւնները, չհակադրութիւններուն յաջորդած ներաշխարհային փոթորիսումները, միտքի զուարթախոհ փայլատակումները, կիրքը, ստեղծագործական եռանդը աշխուժացնող հայու նկարագրային դիծերը, սխրագործելու ոգին, մնայուն իրաւութիւնը։

Այսպէս, Պ. Մնպեանի խմբագրած «Հանդիպումներ Ուիլիըմ Սարոյեանի հետ» հատորը բաղադրող տասնեւերեք հանդիպումներէն իւրաքանչիւրը, իր արծարծած հարցերուն այժմէականութեամբ եւ չհեկանութեամբ, կը պարզէ «կեանսաթրթիռ, խոհերով եւ խորհուրդներով լի գործ մը», տեղ-տեղ վիպապաշտ ձգտումով, որ կ՚իմաստաւորէ եւ կը քաղցրացնէ Սարոյեանի անձն ու գրական վիթխարի վաստակը։

Հատորին ընթերցումով, ընթերցողը ի՛նքն ալ իր կարգին մասնաւոր «հանդիպում» մը կ՚ունենայ Սարոյեանի հետ, զգալով մտերմութիւնը նաեւ անոր անգոյ ներկայութեան։ Ընթերցողին հոգեմասնաւոր այս տարնչութիւնը առաւել եւս կը ջերմանայ, հնարհիւ իւրաքանչիւրը հանդիպումի դիմաց Սարոյեանի մասին օտար ազգիւրներէ թարգմանաբար արուած հակիրճ վկայութեանց եւ նաեւ այն լուսանկարչական պատճէններուն, որոնք ժամանակագրական կարգով կը պատկերացնեն հանճարեղ գրագէտը՝ վաղ երիտասարդութենէն մինչեւ ծերութիւն։

Ընթերցողը կը զգայ, թէ հատորին մէջ կան կարգ մը հպանցիկ ակնարկութիւններ կամ վկայութիւններ՝ Սարոյեանի անձին թէ գործերուն որակական արժէքին անդրադարձող։ Այդ ակնարկութիւններուն յառաջացուցած չհակադրութեամբ, ի՛նքն ալ, իր հերթին, իր մասնաւոր «զրոյց»ով կը փորձէ ըմբռնել՝

Թէ՝ Սարոյեան ի՞նչ համեմատութեամբ ար-

դիւնքն է իր միջավայրին եւ ցեղային առաջնորդ-լինելուն։

Թէ՝ ի՞նչ չափանիշով ընդունելի է Սամբրեէթ Մոսմի այն բնորոշումը, թատ ասում՝ «Սարոյեանը ներսի եւ դրսի գրող է, մէկ պատուածմ՝ ներս, ուր՝ դուրս»։

Թէ՝ Սարոյեանի գործերուն մէջ ի՞նչ համեմատութեամբ արդեօք գտնելի է յուզական առարը (առնթիմանթարիզմ), զոր խոցելի երեւոյթ մը կը նկատեն անկիւ-սարսան քննադատներ։

Թէ՝ Սարոյեանի կատարած բազմաթիւ ուղեւորութիւնները եւ այլազան միջավայրերէն առացած տպաւորութիւնները արդեօք ի՞նչ նեղդարձութիւն ունեցած են իր իսկ ստեղծագործական աշխատանքի բնոյթին եւ հղանակին։ Թէպէտ, հարցազրոյցով մը ան կը վկայէ, թէ ո՛ւր ալ գտնուի, իր ընդգրկած թեման պիտի ըլլայ մարդը, որ հիմնականին մէջ նոյն էակն է ամէնուրեք։

Թէ՝ ինչպէ՞ս կարելի է բացատրել Սարոյեանի գպտական ընկալչութիւնը, որով հայերենիքի եւ հայ մշակոյթի իմացումը կը վերածուի իր մօտ ըմբռնուած ապրումի։

Թէ՝ փոխադրած ի՞նչ ազդեցութեամբ կարելի է բնորոշել Սամուէլ Պէքէթի «Պատեղով կոտոյին» եւ Սարոյեանի «Բարայրաքանակները» գործերը, արուած ըլլալով, որ երկուքն ալ կ'ընդգրկեն միեւնոյն թեման։

Արդարեւ, ընթերցողին մօտ վերոյիշեալ եւ յաբակից այլ հարցերու կապակցութեամբ գրկիս մը ստեղծելու իրազեկութեամբ կը պայմանաւորուի «Հանդիպումներ Ուիլիամ Սարոյեանի հետ» հատորի գրոյցներուն արժէքը։ Այդ գրոյցները համայնապատկերի մը պէս կը բացուին հայազգի գրագէտին քառասնամեայ գրական գործունէութեանց, բերելով կենդանագիր վկայութիւններ «պլաքէր, գուարդ, իմաստութիւններու խուզարկիչ, կեանքի խենթ՝ Ուիլիամ Սարոյեան»ի։

Տասներեք գրոյցներէ եւ յաշակերտութիւններէ բազկացած այս հատորը, ստորին հերթին, ընթերցողին ուշադրութիւնը կը գրաւէ իր խմբագրական ճաշակով։

Զրոյցէ գրոյց ստրածուող էջերուն վրայ արուած լուսանկարները եւ Սարոյեանի մարդկային ու գրական իրաւութիւնը ընդգծող օտար վկայութիւնները ա՛ւ մթայն ընթերցողին կը նեղկայացնեն խորհրդածելու պահը, այլեւ թոյլ կու տան գրոյցներու ընթերցումով ձեռք բերուած հպարտութեան տրմատացման։

Իր խմբագրական օրակով, ճոխ բովանդակութեամբ, նորոգ յատկութիւններով եւ ընթերցումը իմացական խրախճանքի վերածող կենդանի ու կենդանաբար շունչով է, որ «Հանդիպումներ Ուիլիամ Սարոյեանի հետ» հատորը մուտք կը գործէ հայ գրականի գանձերու շարքին ներս։

Ֆ. Մ.

«ԶԲՕՍԱՊՏՈՑՏ»

(Զ. ԽՐԱԽՈՒՆԻ)

(ԻՍԹԱՆԳՈՒԼ, 1978, 120 էջ)

Տասնըհինգ տարուայ ժամանակամիջոց մը կը բաժնէ մեզ Զարեհ Խրախունիի առաջին գործէն՝ «Գար կարթիներ»էն։

Գուցէ կը սխալինք, սակայն կը կարծենք, թէ շատ բան չէ փոխուած իր բանաստեղծութեան մէջ։ Առաջին օրէն կարը յատակ ոճ մը, բաւական բիւրեղացած, որ ի՛րեն էր եւ որուն ընդմէջէն չարունակեց արտաղրել ու կ'արտաղրէ մինչեւ այսօր։

Բնականաբար, այդ շրջանի գործերն ու ծայրայեղ հակազդեցութիւնները, ինչ որ սովորական դարձած էին այդ օրերուն՝ իր, Զահրաբի եւ պոլսահայ արդի բանաստեղծութեան հատկէին, չկան այսօր։ Ճիշդ այս պատճառով ալ, կարելի է աւելի առարկայական դնահատականը կատարել իր բանաստեղծութեան դրական եւ ժխտական կողմերուն, եթէ անպայման ուզենք նման շրջանի մը մէջ դիտել հարցերը...։

***

Խրախունիի բանաստեղծութեան մասին դրած առեն, Ա. Թոփչեան կը մէջբերէ անոր քերթողութեան սահմանումը, որ լոյս տեսած է Պոլսոյ «Թ.» ամսագիրին մէջ, 1959ին։

«Բանաստեղծութիւնը մեզի ծանօթ բաներու մասին պիտի խօսի, զանոնք բացայայտօրէն գործածելով իբր խորհրդանշաններ, այնքան ընդհանուր, որ ընթերցողը ազատ ըլլայ իր մեկնաբանութիւններուն մէջ, բայց նաեւ այնքան պայ-

ծառ. որ ան չիարիսոփի առեղծուածին ապջամուղջին մէջ»(1):

Բանաստեղծութեան «տարբերակներուն խորհրդապաշտութիւն»ը, որ Զարեհ Խրախունիի վերջիչեալ բնորոշումն է, միշտ ալ մնաց ստանձնած իր ուղիին: Անձնական, սակայն միշտ ալ որոշ հեռաւորութիւն մը առեղծող փորձին, կեանքի սովորական երեւոյթներուն վրայ կեդրոնացող, սակայն միշտ ալ կրքուած մարդկային գին մը պանող անոնց մէջ: Իսկ ուրիշ հիմնական գիծ մը, որ հեռահար աւելի բացայայտ սիրած է դառնալ «Լուսնապարտէզ»ին ի վեր, չարքերու, ընդհանուր պատկերի մը կամ կացութեան մը ընդմէջէն կեանքի այլազան երեւոյթներուն ըմբռնումն է: Հոս եւս՝ ծանր, քաղաքներու կամ համբաներու յղուած չարքերուն մէջ երեւան կու գայ այս մէկը:

ՀԱՅՈՑՈՒՄԸ ԿԱՄ ԱՐԿԱՆՔՈՒՆԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչպէս Խրախունիի գիրքին խորագիրը կը թելադրէ, հեղինակը կեանքի զանազան երեւոյթներուն ընդմէջէն ընթացող եւ յիշեալ վայրերուն եւ երեւոյթներուն այլեւոյթ անձն է: Սակայն այրոնիք երանգ մը եւս կայ նոյն խորագիրին մէջ: Փաստօրէն, գրողը «Զբօսապտոյտ»ի եւ յոյժ անձը չէ, այլ՝ այդ բոլորով ապնոտող եւ այդ բոլորին մէջ իրմէ կամ մարդկայինէն դիմ մը փնտռող անհատը:

«Հիփիներ» բանաստեղծութեան սկիզբը կ'արձագանգէ «Լուսնապարտէզ»ին մէջ լոյս տեսած «Մոզական հայելիներ»ու մէկ հատուածին: Դիտող աչքը, հիփիները դիտած ատեն, յոգնութիւով հետեւեալ տողերը կ'արտասանէ.

Ուր կը տեսնեմ մենք զմեզ
Այնպէս ինչպէս ատեն ատեն կ'ուզէինք որ
ըլլայինք
Այնպէս ինչպէս ըլլալ երբեմ չենք կրնար
Ու կը դիտենք մենք ուրիշներն
Այնպէս ինչպէս անոնք ալ մեզ կը դիտեն
Նոյնիսկ խորունկ զարմանքով
Գուցէ նոյնիսկ արհամարհոտ կարեկցութեամբ
Որ երկուստեք է թէպէտ
Բայց չես գիտեր թէ որունն է ճշմարիտ...

Ճիշդ է, որ հայելիներու մէջ նայող մարդը ժամանակի ազդեցութիւնն ու մարդու ամէն վայրկեան փոխոխութիւնը կը մտանդէ, սակայն, երկու պարագաներուն ալ՝ հայելիներ բլլան անոնք թէ տարբեր կենցաղով ապրող հիփիներու կամ տարբեր մարդոց հաւաքականութիւն մը, կը մղեն ենթակային ինքնոտանալման

ԶԱՐԵՀ ԽՐԱԽՈՒՆԻ

եւ կարդ մը անորոշ մղումներու դիտակցութեան:

Բանաստեղծը կամ պատմող անհատը այս բոլորին մէջ եթէ կը մերձենայ կամ խորանչելի երեւոյթի վրայ ուշադրութիւն կը դարձնէ, պատճառը ա՛յն է, որ հեղինակը կ'ուզէ կեդրոնանալ սովորական մարդու առօրեային վրայ, յաճախ շատ սովորական լեզուով մը.

Ուրիշներու ունեցածին չունեցածին
Ըրածին չըրածին
Ըսածին չըսածին
Առածին ձգածին
Շահածին ծախսածին...
... Հացին ջուրին ապչիկներուն
Խանութներուն ապրանքներուն
Օճառներուն ու կահերուն... *եւայլն:*

(«Հայելի» Գ, էջ 56)

Հաւանաբար ընտրուած օրինակը մէկ ծայրայեղ դրսեւորումն է վերոյիշեալ մտածման, սակայն կը տեսնենք, թէ նման ձգտում մը մինչեւ ո՛ր կրնայ տանիլ դրութիւնը:

Փաստագրական կամ տարեալի տուեալներէն բխող իրականութիւններու թուումը, սակայն, հիմնական առանձնայատկութիւններէն մէկը կը կազմէ պոլսահայ բանաստեղծութեան:

Գիրքի առաջին բաժինին մէջ, որ ծովային բաժինն է («Հովեր ծովեր հոգւոյս մէջ»), փաստագրական տարրը կ'ինքնէ նուազագոյնի, մա՛նաւ-

(1) Ա. Թոփչեան. «Բառի սահմանները». Երեւան, 1978. էջ 128:

ւանդ՝ չարքի սիզիֆուորութեան։ Երբորդ դյուխին պարագային («Բարեր դարեր ուտիս տակ»), երբ յիշատակուած քաղաքները հեղինակին կամ իր անցեալին հետ կապ մը ունին, ինչպէս է պարագան «Փիրէա»յին, Նոսթալժիք քնարականութիւն մը կը տեսնենք։ Իսկապէս, ժամանակի անցքին առընթեր, Փիրէայի քանքմէկ տարուայ փոփոխութիւններուն հետ շատ մարդկային դիծ մը չոշափելի կը դառնայ.

Ցաջորդ անգամ — չեմ գիտեր երբ
Չեմ գիտեր ի՞նչ կ'ըսէ ան —
Բայց գիտեմ թէ ալ երբեք
Մակոյկներով պիտի չգան — ինչպէս չեկան այս անգամ
Շոգենաւը դեռ բարափին չհասած
Ճամբորդներուն
Շիշ շիշ խմիչք ծախելու
— Է՜յ մէթաֆսա — պոռալով...։

(էջ 61)

Ծովեղերեայ դիւղ մը Փիրէան վերածուած է դիւղաքաղաքի, ապա՝ արդիական նաւահանգիստով քաղաքի մը։ Ճիշդ է, որ ասիկա «քաղաքակրթութեան» հրամայականներէն մէկն է, սակայն, ինչպէս պատմող «ձայն»ը կը գրայ, բան մը պակսած է նաւահանգիստի նկարագիրէն, որ, միաժամանակ, կորսուած բան մըն է իր անցեալէն։

ՔՆԱՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԳԻՆԸ

Տրուած օրինակէն մեկնելով՝ չենք ուզեր այն տպաւորութիւնը ձգել, թէ երբ վերոյիշեալ տարրը չկայ, բանաստեղծը կը գիմէ փաստաբրական թուումին։ Ճիշդ է, որ որոշ տեսակի կուտակողական նկարագիր մը ունի Երախտիի բանաստեղծութիւնը, որուն վերջաւորութեան մարդկայնացող պատկեր մը կը ցայտէ կամ տրխուր կացութիւն մը կ'ընդգծուի։

Այս կացութիւնը կը ստեղծուի, որովհետեւ տարբեր նկարագիրով մտահոգութիւններ եւ տարբեր ձեւի մղումներ կը միաձուլուին իր քերթողութեան մէջ։

Անոնց առաջինը ընկերային գիծն է, որ «Ֆրանսացիներ»ուն, «արարներ»ուն եւ ընդհանրապէս «Զբօսապտոյտ»ին երկրորդ դյուխին մէջ երեւան կու գայ։ Հոն երեւցող երեք առակները այլ գրսեւորումներն են այս մղումին, «Մարսիլիա»յին մէջ ուղղակի ընթերցողին առջեւ կը դրուի կացութիւնը.

... Հակառակ որ հոտն անգամ
ստամոքսիս կը դպչի
ես ախորժով շնչեցի
ու կաթսայով նայեցայ
Միլիոնաւոր ռունգերով — միլիոնաւոր աչքերով
բոլոր անոնց
որոնց կ'ուզեցի կեանքն ամբողջ
Սխտորով հաց կամ սոխով հաց ուտելով։

(էջ 66)

«Ճամբրանոցներ» շարքին հատուածին մէջ, կը տեսնենք, թէ Ճամբրուն մէկ կողմէն ոստիկաններ, իսկ միւս կողմէ՝ յեղուգիներ, ի պատանէ կը խուզարկեն, կը պարպեն զէնք, դիրք, միտք, ոսկի, եւայլն։ Խարքին մէջ, ինչպէս մաքրատան խուզարկող ոստիկաններ, հատատութեան մէջ գործող բոլոր պաշտօնեաները կը վերածուին իրականութենէդ եւ ապատութենէդ քեզ պարպող անձերու։ Նոյնացում մը կը կատարուի պետութեան եւ ատոյգին միջեւ, անդիտակից մեղադրութիւն մը կը տեսնուի երկուքին միջեւ։

Երկրորդ հիմնական յատկանիշը Երախտիի բանաստեղծութեան՝ քնարականութիւնն է։ Կ'արժէ անգամ մը վերանայիլ իր մասին գրուած յօդուածներուն կամ դրախօսականներուն (խօսքը կը վերաբերի Պոլսէն գուրս գրուած հայատառներեն կամ սփիւռքեան անդրադարձներուն). անմիջապէս երեւան կու գայ, թէ հոն մէջբերուած օրինակները կամ հատուածները ջախջախիչ տոկսով քնարական արտադրութիւններն են։ Երախտիի, որքան ալ ատրիպայականութեան տարաջաղբանքը տնեցած ըլլայ իր առաջին մեկնակէտերուն մէջ, ինչպէս «Զբօսապտոյտ»ին վերջաւորութեան, երբ Սեւանի Ճամբուն իր եւ Զահրատի լուսանկարուիլը կը նկարագրէ, շատ անձնական մղում մը երեւան կը բերէ։

Իր կրկնուող չափերը, որոնք արտաքին ազատութեան մը տակ յատակ կշռոյթ մը կը պահեն, կը յարմարին թէ՛ անձնական–քնարական տոգերուն եւ թէ տօրհայի կրկնութիւնը եւ սովորականութիւնը ընդգծող մթնոլորտին։

Իսկ վերջին շրջանին՝ կուտակողական–փաստաբրականին հետ, եւ տակէ անդին՝ յատակ պատմողական–նկարագրողական բանաստեղծութիւն մը տակաւ կը զարգացուի, ինչպէս «Ալտէներ»ուն, «Օվեր–սիւր–ուազ»ի եւ «Հիպիֆիներ»ուն պարագային։ Իր յատակ պատմումին հետ վերոյիշեալ երկու տարրերը կը միաձուլուին «Ալտէներ»ուն։

Երախտիի, որքան ալ ուզէ ընդհանրապէս սովորական բաներու մասին խօսիլ, փաստօրէն կը հասնի անսովորին... եւ բանաստեղծին ամենայաջող գործերը անոնք են, որ խորութենէ մը կը հասնին թէլադրականութեան, իսկական խորհրդանշաններ կ'ելլան եւ մարդկային կացութիւններ կը բերեն մեզի։

Ա՛յս է Երախտիին, եւ «Զբօսապտոյտ»ը իր լուսաղբիւրն չատ բան կը բերէ։

Յ. Պ.

ԱՐՏԷՆՆԵՐ

Կէրկէնքիրիէն՝
երկու անծանօթ գերմաններու

Երբ ճամբան
Մեռաւէ լայն ժապաւէնի մը նման
Արագ արագ դէպի մեր կողմ կը վազէ
Փաթթուելու մեր կառքին տակ աներեւոյթ նախարանի մը վրայ,
Իմ մարիս մէջ շարժանկար մը կը սկսի հեռաւոր
զինուորական թգթակիցի մը քաշած
պօտ պոտոր ու դողդոջուն պատկերներով սեւ ճերմակ
Որ ցոյց կու տայ Արտէնները անակնկալ յարձակումը պատերազմի վերջին մօտ
Երբ նահանջող գերման բանակն օրհասի նիզ մը կ'ընէ
Հառաւուշորս Դեկտեմբերի այդ խստաշունչ օրերուն
մինչ այս դաշտերն ու անտառներն կոդոնդի քարտ են դարձած
Զինամարտիկ ու ընդհանօր կատաղորէն կ'որոտան
Պայթող ռումբերն տրիւնոտ ատ, սառած արիւն կը ժայթքեն
Բացահանները հալած ձիւնով թարմ դիակներ կը տապկեն
Հրաւայքերն հնոգարեան նիշերու պէս հսկայ
Կը կոխտեն սա պուրակներն ու հիւղակներն անհնարին մոլուցքով
Ծառեր մարդիկ կը տապալին կը հարթուին շիւղի պէս
Յետոյ կու գան ուրիշ մարդիկ — ճիւաղներէ հայածական նախամարդու բնազդով
գերմանները են իրենց դէմքին կազի դիմակ անցուցած
ուրուականի կոյր աչքերով — արիւն ծծող մարդագայլի ցռուկով
Կարծես փչող փոթորիկէն յառաջ մղուած ակռակայ
Զիւներուն մէջ ցեխերուն մէջ ցնորագին կը վազեն
Կը կրակեն ամէն բանի, որպէսզի նախ՝ զնդացիրը չսառի
Յետոյ իրրեւ զոլծոդրութիւն հրամանին որ բացարձակ է հիմա
գերի չառնել այլ սպանել տեղն ու տեղ...
Հազարներէն անգամ մը ալ ցուցամատ մը բլթակը պինդ կը սեղմէ
Եւ կոճակին ճնշող մատ մը կը թուլնայ
Արիւնաներկ ձիւնին կ'իյնայ նկարահան մեքենան
Ժապաւէնը կաթ կ'առնէ
Եւ կանգ կ'առնէ ժապաւէնն ալ մեր ճամբուն
Ես կը սթափիմ երազանէս — ինքնաշարժն է խանգարուած...

Արեւուն տակ ճաճանչափայլ Յուլիսի
Արտէնները կանանչափառ դաշտերուն մէջ ատուերախիտ անտառները եգերող
Ճամբուն վրայ այս մեռաւէ ուրկէ հազար օտար կառքեր շղարշային շրշիւնով մը կը սահին
Մեր խանգարուած ջիղերուն դէմ եկող դէմքեր կը ծաղկին
Հազարներէն երկու մարդիկ — հաւանաբար որդիներէն եւ կամ եղբօր որդիներ
մարդագայլի վիճակ առած զինուորներուն այն նախկին
Թան մը կ'ընեն զոր մենք երբեմ պիսի չընենք ուրիշին
Մեզ իրենց կառքը կ'առնեն
Երկու հարիւր մղոն հեռու իրենց տունէն — քաղաքէն
Մեզ մեր տունը կը տանին
Հրանիրին փոխարժէքն իսկ կը մերժեն
Անուն չեն տար, ոչ ալ հացէ — կը յօժարին շիշ մը գինի լոկ առնել
Օր մը յանկարծ մեզ յիշելու եւ խմելու մեր կենաց...:

21· 11· 1972

ԶԱՐԵՀ ԽՐԱԽՈՒՆԻ

ԱՐՈՒԵՍՏ

«ՆՌԱՆ ԳՈՅՆԸ», ԿԱՄ՝ ԴԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆ — ԺԱՊԱՒԷՆԸ

Այս դարձեան, Համապայմանի Պէյրութի մասնաճիւղի «Հարժապատկերի ակումբ»ին նախաձեռնութեամբ՝ լիբանանահայ գեղարուեստասէր հասարակութիւնը հազորդակից դարձաւ Սերգէյ Փարաճանովի «Նռան գոյնը» դիւխ-դրծոյին, իսկ Պուրճ Համուտի «Սեւան» սրահի պատատոին վրայ ցուցադրուեցաւ Հայրենի եօթներորդ արուեստի մէկ այլ ուշագրաւ իրագործումը՝ Հենրիկ Մալեանի «Նահապետը»:

Անելի ուշ, «Բլեմանսս» հարժապատկերի սրահի վարչութեան կազմակերպած «Խորհրդային հարժապատկերի հարթ»ին վարումը կատարուեցաւ նոյնինքն Ս. Փարաճանեանի «Հրեղէն ձիեր» ժապաւէնով:

Եթէ Ս. Փարաճանեանի զոյգ ստեղծագործութիւններուն ցուցադրութիւնը դեղարուեստասէր հանդիսատեսին ներկայացուց «Հրեղէն ձիեր»էն «Նռան գոյնը» երկարող Փարաճանովի արուեստի հոլովոյթին ծանօթանալու առիթը, միւս կողմէ՝ Հ. Մալեանի ժապաւէնին միջոցաւ պարզուեցան բնորոշ դիծերը ա՛յն ճիգերուն, որոնք հայրենի հողին վրայ կը ձգտին մշակել ազգային հարժապատկեր մը, ջերմացած՝ Հայաստանի վառ խորհուրդներով:

«Բագին»ի ընթերցողներուն ծանօթ Ս. Փարաճանեանի վերջին ստեղծագործութիւնը, այսինքն՝ «Նռան գոյնը» կրնայ լաւագոյն ապացոյցը հանդիսանալ հայրենի հողին վրայ օրըստօրէ թափ ստացող ազգային ինքնուրոյն հարժապատկերին անսպառ կարելիութիւններուն, որոնց ճարտար ներդրումներով միայն կարելի է հասնիլ խորհրդահայ տաղանդաւոր բեմադրիչին նուաճած ոլորտներուն:

Արդարեւ, «Նռան գոյնը» այն բազմերանգ ժապաւէն-դիւցազներգութիւնն է, որուն տարնոր մթնոլորտը կը ստանայ անհուն տարողութիւն՝ շնորհիւ մինչեւ մեր հեթանոսական մշակոյթի ակունքները կատարուած խորասուզումին:

Ուելի՛ն. հարժումը, անհարժութիւնը, լռութիւնը, հնչուկը, լոյսը, ստուերը, միջոցը, ակնթարթը, բայց մա՛նաւանդ գոյներն ու զգայնութիւնները բանաստեղծական աշխոյժ եւ սեփական լեզուի մը վերածած վարպետ մըն է Փարաճանով: Իւրաքանչիւր հոգեվիճակ՝ ապրումներու բնդարձակ աշխարհ մը ինքն իր մէջ, ամէն մէկ պատառ՝ հասունութեան զգաթնակէտը նուաճած արուեստի չքեղ պատատոս մը, մէն մի կեցուածք՝ հայ մանրանկարչութեան կենդանութենէն բխած թափանցիկ դգայնութիւններու խրատք մը, եւ արդիւնքը այս բոլորին՝ յայտնագործումներով յաղեցած քանաստեղծական ծիսակատարութիւն մը:

Փարաճանովի «Նռան գոյնը» ազգի մը կենսաբաշխ հարստութիւնները երգող դիւցազնդութիւն մըն է, որուն ամէնէն թախծոտ տեսարաններն ոնգամ պայծառացած են ազգային հպարտութեան վարակիչ շունչով: Վերջապէս, բանաստեղծ-բեմադրիչի մը մէկ սքանչելի ստեղծագործութիւնը բլլալով հանդերձ, այս ժապաւէնը իր ազգային մշակոյթին յաւերժական պտղաբերով լիացած իրաւ հայու մը էութենէն ժայթքած հպարտութեան ծիսակատարութիւն է, որուն ամէն մէկ ակնթարթը պէտք է կարդալ եւ ապրիլ ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս կ'ըմբռնենք մարդկային կարողութիւնները նուաճած եղակի հրաշալիքները:

ԱՐՄԱՏՆԵՐՈՒՆ ԿԵՆՍԱԲԱՇԽ ԱՒԻՒՆՈՎ ԼԻԱՑԱԾ «ՆԱՀԱՊԵՏԸ»

Հայրենի արձակագիր Հրաչեայ Քոչարի կեանքի վերջին հանդրուանին գրուած ուշագրաւ վիպակներէն մէկն է 140 էջէ բաղկացած «Նահապետը», որուն առաջին 83 էջերու երկայնքին բացուող աշխարհն ու ապրումները կը կազմեն առանցքը Հենրիկ Մալեանի բեմադրած համանուն ժապաւէնին:

«Արմէն Ֆիլմ» ընկերութեան արտադրած վերջին տարիներու այն բարձրորակ ժապաւէններէն է Հ. Մալեանի «Նահապետը», որ իր հարժապատկերային հազորդական լեզուին, դերակատարներուն կենդանի ներկայութեան, հոգեվիճակները եւ զգացումները աճեցնող երաժշտական յօրինումին շնորհիւ՝ ո՛չ միայն արժանացաւ Հայաստանի եւ Խորհրդային Միութեան արուեստա-

ոչը չըՔանակներու ՔԷմ ընդունելութեան, այլեւ՝ Աբեւմուտքի եւ Արեւելեան Եւրոպայի կարգ մը երկիրներու չարժապատկերի քննադատներուն ու մասնագէտներուն բարձր գնահատանքին։

Ընթ 1 ժամ 45 վայրկեան տեւողութեամբ այս ժապաւէնին յաջողութեան կեդրոնական դէմքերը բեմադրիչ–սենարիստ Հենրիի Մալեանը, գլխաւոր դերակատար Սօս Սարգսեանը եւ ժապաւէնի Երաժշտութեան հեղինակ Ալեքսանդր Յարութիւնեանն են, այսուհանդերձ, անարդարութիւն պիտի ըլլար Հ. Մալեանի «Նահապետը» ստեղծագործութեան յաջողութիւնը հիմնաւորել համաձայն ատոներու մօտեցումին, որովհետեւ «Նահապետ»ով ձեւք բերուած արդիւնքին արժեւորումը կատարելու համար, նախ եւ առաջ պէտք է թափանցել ամէն մէկ դերակատարի բերած նրատատին խորքը, եւ ապա՝ յաջողութեան իւրաքանչիւր տուեալը դիտել հաւաքական հոգեբանակցութեամբ ստացուած ներդաշնակ միութեան լուսաբանին տակ։

●

Մենակեաց ու լուռ Հերոսին անշնչելի հիւղակին պատուհանէն ներս նետուած արագ ակնարկին կը յաջորդէ երկրորդ պատկերը, ուր կը խօսին Նահապետի բաց դուռնէն ներս իրենց գլուխները երկարած մանուկներուն ապշահար դէմքերը։

Կացութենէ մը հակառակ այլ կացութեան մը բացուելու ճարտար անցումներով՝ ժապաւէնը կը սկսի երթեւեկել մէկ կողմէ Հերոսին յիշողութեան պաստառը ճմլող տառապագին անցեալին եւ քար ներկային, իսկ միւս կողմէ՝ Նահապետի եստակերպն առօրեային ու գիւղացիներուն կենսուրախ ապրելաոճին միջեւ։

Հակադիր բեւեռներու այս բախումը կը շարունակուի ժապաւէնին ամբողջ տեւողութեան՝ մէկէ աւելի մակարդակներու վրայ, որուն բաբեբար նպաստավը կը լուսաւորուին անոր խորհրդանշական տեսարանները, որոնց միջոցաւ Հ. Մալեան կը յաջողի խտացնել մենակեաց Հերոսին ամենջահար էութիւնը հրդեհող անցեալի պարուսակը, ինչ որ տեսարաններուն դանդաղ թուացող արտաքին երեւոյթը կը զոպանակէ խսկապէս ներգրաւող խորքին արագ ու պայծառ կշռոյթով։

Այս կշռոյթը յա՛տկապէս կը չեշտուի ժապաւէնի առաջին մասէն ետք, երբ դիւղն ներս մուտք կը գործէ օտարական երիտասարդ մը, որ ի պատասխան Նահապետի մենակեաց կեանքի ոճը քննադատող գիւղացիներու ակնարկներուն՝ կը պարզէ իր աներձապին կեանքը յեղաշրջած դրդապատճառներուն դալտնիքը, ըսելով՝ «Քար էլնիր չէր դիմանայ, կը պատռէր· գազան էլնէր, կը կատղէր, իր միս կ'ուտէր· Նահապետ դիմացիր է, կ'ապրի, բայց սիրտ սպանուէր ի, սիրտ չուսնի։ Ոտի վրայ կը ֆելի, կ'երթայ, կի գայ, հոգով հեռացիր ի կեանքէն, աշխարհ էնոր համար պարպ գերեզման ի··· մեղադրելու չի, կեծակ գարկիր, վառիր ի, տեղ մոխիր ի մնացեր···»։

«Ցնոտուոր» դղեակներուն կողմէ հայերուն դէմ ի գործ դրուած խժդժութեան մը ընթացքին իր ամբողջ ընտանիքը կորսնցուցած Նահապետը կը միանայ իր քրոջ՝ Անթառամին, որ գուարթութիւն իր ամուսինին (Ակրոյ) հետ կը ծրագրէ Նահապետ–Նուպար (ամուսին ու գաւակ կորսնցուցած հայ այրի մը) հանդիպումը։ Մրագիրը յաջողութեամբ կը պատկերի, եւ պատանիի մը երկչոտ հայեացքներով իրարու աչքերուն մէջ առկայծող վիշտը կարդացած տատապահար դայլը ճամբայ կ'ելլէ դէպի գլխաւոր հերոսին դիւղը՝ իրրեւ նորապատկներ։

Ամուսնութեան հետ կը յեղաշրջուի յուռեստ աշխարհահայեացքը Նահապետին, որ մշակելի հողակտորի կը վերածէ իրեն բաժին ընկած քարքարուտ քանի մը թիզ հողը։ Գարերը կը մաքրէ Նուպարին հետ, կը ցանէ իրեն կատկուած Արտամետի խնձորի հունտերը, որոնց ծլարձակման հետ կը յղանայ նաեւ Նահապետի կինը, ու զարնան՝ ծաղկուն ծառերուն հետ կը յուսի նորածին մանուկին առաջին ճիչը։ Եւ որովհետեւ Արտամետի հին սովորութեան համաձայն՝ «Ամէն ծընուած երեխայի համար մի խնձորենի էին տնկում», ժապաւէնը կ'աւարտի խնձորենիի տունկը ձեռքին ու ժպտագէմ կեանքը ողջունող վերածնած Նահապետի յաղթական վճռակամութեամբ, որ կը թնդայ՝

« — Լսօրուանից երդում կու տամ եւ ուխտ կ'անեմ, որ ում տուն երեխայ ծնուի, նրա տան առաջ խնձորենի ծառ տնկեմ եւ ամէն ամառ պտղրուսեմ···»։

Թատերական մտածողութեան ամուր հիմերուն վրայ խարսխուած ժապաւէն մըն է Հ. Մալեանի «Նահապետը», ուր հայրենի բեմադրիչը ներգրաւող ճարտարութեամբ մը կը մշակէ մակերեսէն խորք թափանցող, ներկան անցեալի յուշերով լիացնող եւ իրապաշտ մօտեցումը երեւակայութեան վառ յուշերումներով ընդարձակող դաւոպ եւ յանձնառու արուեստ մը։

Արտաքին չպարնելէ ոխորժող ձեւապաշտ բեմադրիչը չէ ան։ Ընդհակառակն, Հ. Մալեան ծանօթ է կացութիւնները խտացնելու զգաստիքին, հակադրուող տարբերէն կենդանի միութիւն մը ստեղծելու արուեստին, ինչպէս նաեւ՝ խորհրդապատկերներու միջոցաւ ժապաւէնին պատգամը կամ թելադրական մտածումը ընդգծելու ճարտարութեան։

Այսպէս, յիշողութեան ընդմէջէն սահող անցեալի դիպաշարը կը ստանայ կրկնապատկուած ուժականութիւն, երբ հրացանածգութեան յաջորդող հրդեհի բոցերն ու փոթորիկը ահ ու սարսափի կը մատնեն նաեւ բնութիւնը, Արտամետի խնձոր մը վար կ'իյնայ ծառէն, խնձորները կը յաջորդեն իրարու, խնձորներու տեղատարափը թափ կը առնայ եւ միտք բանին կը հասնի իր լրումին, երբ դէպի Վանայ ծով գլորուելով՝ ի-

բենց ծնողներէն խլուած զոհերը կը ծփան ջուրի երեսին։

Նահապետի գերդաստանին բնաջնջումին միջոցաւ եթէ հայ ժողովուրդին Ապրիլեան սպանդը թարգմանող այս բնդհանրացումը գրեթէ զիւտն է ժապաւէնին, այնուամենայնիւ, նուազ վարակիչ չեն ընդհանրական ճշմարտութիւնները անձնականացնող խորհրդանշան պատկերները Հենրիկ Մալեանի գործին։

Արդարեւ, նմանօրինակ դիւտերու շարքին կարելի չէ մոռնալ խնձորենիի ծիլին վրայ գուրգուրացող բուռ զգայնութիւնը Նահապետի մատներուն։ Արմատախիլ ըլլալու սպառնալիքին ենթակայ ծիլին շուրջ հողէն պաշտպան օղակ մը առաջացնողը միայն ժապաւէնին քնարական հերոսը չէ հոս, այլ Նահապետներն են, այսինքն՝ սպանդէն ճողոպրած ամբողջ հայութիւնը, իսկ ամենայն երկիւղածութեամբ հողին հպող մատները միայն Նահապետինը չեն, անոնք մատներն են իրենց անհուն պաշտամունքն ու երախտագիտական զգացումները արտասանող բոլոր հայ մշակներուն, որոնց համար հողը նիւթ չէ միայն, այլեւ մշակոյթ է, սրբազան մասունք եւ ուժի ակրիւր։

Այսպէս է նաեւ Նահապետը։ Իրենց արեան բնազդով այս ճշմարտութիւնը ուսանած եւ զայն սերունդէ սերունդ փոխանցող հայ հողագործ մշակները մարմնաւորող խորհրդանիշ հերոս մը ինք, իր կարգին, որուն ընդմիջէն կը բարձրանայ ո՛չ միայն ամբողջ էութիւնը անջնջելի եւ ներկայի հայ դիւցազներուն, այլեւ՝ ծնուցիչ խորհուրդները այդ համեստ նուիրեալներուն տրիւն ու նկարագիրը կերտած հայրենական աւանդներուն։

Աւելի՛ն. բանաստեղծական թելադրանքն ջերմութեամբ խտացած այս իրական պահերը յաւերժական պատկերներու վերածող այն բեմադրիչներէն է Հ. Մալեան, որ ո՛չ միայն զիտէ լաւագոյնս արժեւորել խորքի եւ մակերեսի տիալոկը, այլեւ տիրապետած է տիալոկի օղակը ընդարձակելու գաղտնիքներուն։ «Նահապետը» հարուստ է նաեւ նմանօրինակ նուանումներով։ Եթէ մինչեւ Նահապետին ու Նուպարին ամուսնութիւնը երկարող դիապաշարի ընթացքին Մալեան կը կեդրոնանայ ղլխաւոր հերոսի յիշողութիւն–անջնջելի եւ ներկայի շարունակուող ոգեբերդութեան մոնթաժին վրայ, երկրորդ մասին մէջ, համադրումը կը ստանայ կրկնապատկուած տարողութիւն, երբ այս բոլորին վրայ կը դամարուին Նահապետի եւ Նուպարի յիշողութեան ճամբով յամառող նոյնարովանդակ տեսարաններու մոնթաժը, եւ միւս կողմէ՝ նա՛եւ քնարական հերոսին անձկալի սպասումներուն հետ կատարուած հաշտեցումները։

Հաւաքական ստեղծագործութեան մը կարելիութիւններուն խօսուն գրաւականներէն մէկն է «Նահապետը», ուր հմուտ խմբավարի մը պէս՝ բեմադրիչ Հ. Մալեան կեանքի կը կոչէ իր գործակիցներուն դերասանական կարելիութիւններն ու շնորհները։

Հ. Մալեանի այս ժապաւէնին մէջ, Նահապետի տիպարը խորագէս մարմնաւորող դերասանն մը չէր միայն Սօս Սարգսեան, աւելի՛ն էր։ Անղլխաւոր հերոսին տառապանքը, տենդերը, յոյսերը եւ հոգեվիճակները վերապրող Նահապետն մըն էր, իր կարգին՝ իր վարակիչ ճայնով, բեմական մաղնիսացնող ներկայութեամբ ու, մանաւանդ՝ չարտասանուող տպրումները դասաւորող դէմքի արտայայտութեամբ եւ շարժուձեւերով։

Նոյնպէս, կարելի չէ մոռնան բնել դերասդ ներկայութիւնը Նուպարին ողբերգութիւնը վերապրող Սոֆիկ Սարգսեանի, որուն շարժուձեւերն ու դիմախաղերը ո՛չ միայն արձագանգեցին Սօս Սարգսեանի վեհաշուք ներկայութեան, այլեւ հոգեվիճակները ստանջնորդեցին դէպի աւելի խոր եւ առաւել յուզամնալից տեսարաններ։

Սօս եւ Սոֆիկ Սարգսեաններու հաւասարումներուն զուգահեռ՝ Մհեր Մկրտչեանի չնչող մասնակցութիւնը ժապաւէնին բերաւ իր զուարթախոհ շունչը, երբ Նահապետի եւ իր տեղեակներուն հակադիր խառնուածքներուն եւ զգայնութեանց համերաշխ հաշտեցումով՝ պատասխան յորդեցաւ յոյսի եւ աշխուժութեան նշոյլներով։

Մասնայատուկ ուշադրութեան արժանի էր նաեւ հոգեվիճակները ցայտուն դարձնելու քամերամանին նրբագոյն ճաշակը, ինչպէս նաեւ՝ հայրենի երգահան Ալեքսանդր Յարութիւնեանի կամիտասեան այն խոր զգայարանքը, որուն կը պարտինք «Տէր եամանի» վերասաեղծագործուած տարբերակներուն յաջողութիւնը։

Թերութիւնն՞ը։ Անշուշտ կային։ Առաջին հերթին՝ լայն հարիզոններու, տրալոյսի, մայրամուտի եւ նմանօրինակ տեսարաններու պոյներուն աղօտութիւնը։ Այնուամենայնիւ, ասիկա թեմնիք թերութիւն մըն է, զոր պէտք է վերադրել պատկերահանման համար գործածուած խորհրդային ֆիլմին խոցելի որակին, եւ ոչ թէ քամերամանին։ Նա՛եւ՝ սրահին ամուսթիք խեղճութիւնը, որուն հետեւանքով երբեմն անհասկնալի դարձան արտասանուած նախադասութիւնները։

Հ. Մալեան ո՛չ խորհրդային ֆիլմի վատ որակին պատասխանատու է, եւ ոչ ալ՝ Պուրճ Համուտի «Սեւան» սրահին հնամաշ կազմածներուն։ Եւ մենք կը հաւատանք, որ հայրենի տաղանդաւոր բեմադրիչին այս յատկանշական ժապաւէնը եթէ աւելի կոկիկ կազմածներ ունեցող սրահի մը մէջ ցուցադրուէր, հանդիսատեսները ո՛չ միայն պիտի չնկատէին վերոյիշեալ թերութիւնները, այլեւ պիտի թափանցէին «Նահապետը» ժապաւէնին մէջ արծարծուած ամենարարդ խորհուրդները... Եթէ գործածուած գաւարարարբաը նոյնիսկ կիսով հասկնալի լեզու մը ըլլար։

Վասնզի՝

Հ. Մալեան հայ մարդուն խոր յոյզերն ու հոգեկան փոթորիկները վերծանող արուեստագէտ բեմադրիչ մըն է, իսկ իր շարժապատկերային լեզուն հաղորդական է եւ ներգրաւող։

Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Յոբէն Ա. եւ Գաբէլին Բ. Կաթողիկոսներու նախաձեռնութեամբ, Շաբաթ (10 Մայիս 1979) կէսօրէ հետ, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանին մէջ տեղի ունեցաւ նեղկոյսերը վերջին տարիներուն հրատարակուած Շահան Թ. Պէրպէրեանի «Արժէքներու իմաստասիրութիւն», «Իմաստասիրութեան պատմութիւն» եւ «Մնացորդութիւն» անուն հատորներուն:

Զոյգ Կաթողիկոսներու կողքին՝ հանդիսատեսներ էին Եպիսկոպոսներ, վարդապետներ, պետական երեսփոխաններ, զրողներ, մամուլի ներկայացուցիչներ եւ հայ կրթական մշակներ:

Անթիլիասի տպարանէն լոյս տեսած բազմավաստակ ուսուցիչ եւ իմաստասէր Շահան Թ. Պէրպէրեանի վերոյիշեալ երեք գործերուն մեծարման հաւաքոյթին բացումը կատարելով, Գաբէլին Բ. սիրտակից կաթողիկոս իր բացման խօսքով բնութագրեց գլխաւոր գիծերը հանրային մշակին, վեր առնելով անոր մատուցած երախտաւոր ծառայութիւնները:

Ապա, գրաւոր էջեր մը ունեցաւ հատորներու խմբագիր Աբեղայ Աբգ. Թրթռեան, որ մէկ առ մէկ թուեց իւրաքանչիւր հատորի բովանդակութեան գլխաւոր գիծերը, յատկանիշները եւ տրժէքը:

Վերոյիշեալ գործերը կը բովանդակեն Շահան Պէրպէրեանի գրաւոր ներդրումը, զոր օրին դրի տուած են մեծ ուսուցիչին կորզ մը աշակերտները: Աբեղայ Աբգ. Թրթռեան հաւաքած է զանոնք մեծ հոգատարութեամբ եւ խմբագրական լոյն աշխատանքէ մը ետք, գնդրեցած առանձին հատորներու:

Շահան Թ. Պէրպէրեան կրցած է տեսնել մեքենագրուած պատճէնները եւ անոնց վրայ արձանագրած իր նկատողութիւնները:

ՄԱՐԹԱ ՖՈԼԻ

Գրեթէ ոչ ոք կը հանդիպայ անունը Մարթա Ֆոլիի, որ վերջերս մեռաւ Միացեալ Նահանգներու մէջ, ութսուն տարեկան հասակին: Ինքն էր, որ 1931ին, Վիեննայի մէջ հիմը դրաւ միայն կարճ պատմուածքներ յոյս ընծայող «Աքորի» հանդէսին եւ որուն հրատարակութիւնը շարունակեց Ամերիկայի մէջ, առաջին անգամ ի՛նք լոյս ընծայելով այդ ժամանակաշրջանի ամերիկեան գրականութեան մեծագոյն անուններուն գործերը:

Ցանկը երկար է եւ պատկաւելի. հոն կ'երեւին Նորման Մէյլըր, Էրսքին Քալուէյ, Ուիլեամ Սարոյեան, Սէլինճրը, Բէյ Պրէտբրի, Ճէյմս Թ. Ֆարէլ, Ճան Զիվըր, Նելսըն Կրիրէն, Թրումըն Քափոթ, Քէրսըն Մրքիւլըրզ, Թենիսի Ուիլիըմս:

Ըլլալով 1941ին ի վեր հրատարակիչը «Ամերիկեան յաւագոյն կարճ պատմուածքներ» շարքին, Ֆոլի նոյն առեն հանդիսացաւ առաջիններէն մէկը, որ ճանչցուց տաղանդը Սոլ Պէլլոյի, Մարտրոսի, Ֆիտներրի, Օ'Քոնորրի, Ուիլեամ Կոսի, Նաթաքովի եւ Քարլ Օթոի...: Ան թէ՛ հրատարակեց եւ մղեց յիշեալ գրողները եւ թէ՛ եղաւ անոնց բարեկամը: 1920ին մինչեւ 1930, իբրեւ թղթակից ապրելով Փարիզի, Վիեննայի եւ Լոս Անճէլըսի մէջ, Մարթա Ֆոլի անձնապէս ճանչցաւ Ճոյսը, Հեմինկուէյը, Շերվուտ Իսարբսքը, Կերթիւտ Սթայնը եւ շատ մը ուրիշներ, որոնց մասին տարածուած պատմութիւնները կը ճանչնար հրաշալիօրէն:

Գարուն

«Գարուն» ամսագրի այս տարուան թիւ 3ին մէջ լոյս ընծայած «Զրոյցներ՝ Մինասի հետ» անուն իր յօդուածէն կ՚իմանանք, որ յօդուածագիրը՝ Սարգիս Յարութիւնեան, 1972ի գարնան Համալսարանի մէջ կարգացած է Տոսթոյեւսկիի մասին դասախօսութիւն մը՝ «կեանք, որ կոչուած էր դոեմ դառնալու» խորագիրին տակ։

Դասախօսութիւնը կը գտնոյ վէճի նիւթ եւ, ի միջի այլոց, կը գրաւէ նաեւ ուշադրութիւնը եղեբարախտ նկարիչ Մինաս Աւետիսեանի, որ արամագրութիւն կը յայտնէ նկարազարդելու Յարութիւնեանի խնդրոյ առարկայ ուսումնասիրութիւնը։ Ա՛յդ՝ նկարիչին եւ մատուռականին միջեւ հանդիպում մը տեղի կ՚ունենայ եւ Յարութիւնեան կը յանձնէ ձեռագիրը եւ, կարճ առեն մը ետք՝ Տոսթոյեւսկիի շարք մը դիմանկարները։ Դեկտեմբեր 30ին երկրորդ անգամ կը հանդիպին իրարու եւ Աւետիսեան կը ներկայացնէ պատրաստած չորս դիմանկարները, որոնցմէ երկուքը կ՚անջատէ, «մանաւանդ այս մէկը՝ փշոտ դէմքով, Տոսթոյեւսկու էութեան շատ մօտ է»։

Ծարունակութիւնը Սարգիս Յարութիւնեանի գրիչով.—

«Հրատարակչութիւնը չընդունեց Տոսթոյեւսկու դիմանկարները («Ցետոյ ի՞նչ, որ Մինասն է արել, Տոսթոյեւսկուն ճման չէ»)։ Ցամենայնդէպս, ես պարտաւոր էի նկարչին տեղեակ պահել գործի ընթացքի մասին, բայց խուսափում էի հանդիպումից, մինչեւ որ ծանօթներից մէկի միջոցով նա խնդրեց բնօրինակները՝ Լենինգրադում տպագրուող ալբոմում զետեղելու համար։ Ես թեթեւցած զգացի. գոնէ այդպէս հրատարակուէին»։

*
**

Սարգիս Յարութիւնեանի նոյն գրութեան մէջ կան նաեւ հետաքրքրական երկու ուրիշ գրուագներ, խմացուած Մինաս Աւետիսեանի արուեստանոցին մէջ, հետեւեալ պայմաններուն տակ.—

«Իմ ուշադրութիւնը վաղուց գրաւել էր Պարոյր Սեւակի մեծ լուսանկարը՝ շրջանակուած։ Մինասը ասաց.

«— Ափսոս, մարդ չի հաւատում…։ Պարոյրը շատ մեծ գործ արեց. Պարոյրը մեր մտածողութեան լայն թափ հաղորդեց։

«Ներկաներից մէկը պատմեց, թէ ինչպէս չեխ նիւրերը երեւան ժամանելով՝ մեծ ցանկութիւն են յայտնում Պարոյրին հանդիպելու։ Նրանք այցելում են գիւղ, շրջապատում նրան, զրոյցի բռնւում։ Մէկ էլ Պարոյրի հայրը սեղեակ է մըտնում՝ զգաստով. «Շան որդի, ոնց ես հորդը կապել ծառին, ամբողջ բոստանը տակնուվրայ է արել»։ Բոլորն անկարմար են զգում, բացի Պարոյրից, որ հանգիստ հնազանդւում է հօրը։

«— Յիշում եմ, — արձագանգեց Մինասը, — ցուցահանդէսս էինք նայում։ Գիւղից հայրս էլ էր եկել։ Շրջեց, նայեց ու դարձաւ ինձ. «Իսո՞ համա՞ր էիր ինձ կանչել»։ Ինձ բռնում էր՝ պէտք է ուրախանար, որ իր դիմանկարն էլ էր ցուցադրուած, բայց…

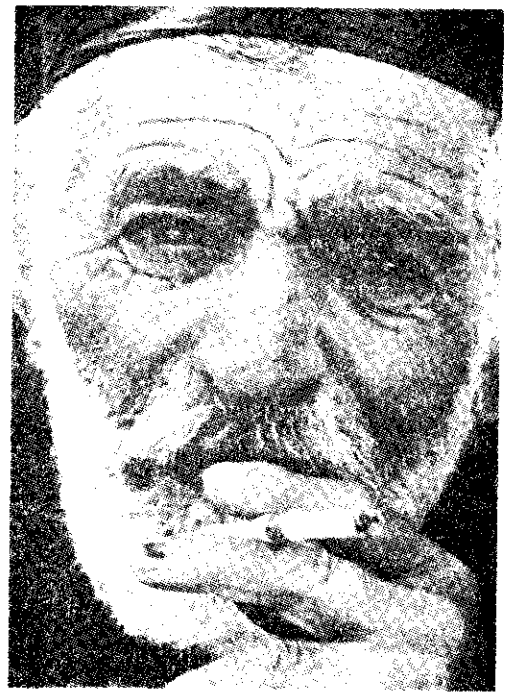

Պ. ՍԵՒԱԿԻ ՀԱՅՐԸ

ՄԻՆԱՍ ԱՒԵՏԻՍԵԱՆԻ ՀԱՅՐԸ
Գործ՝ Մ. Աւետիսեանի

LE FIGARO
MAGAZINE

ԱՆՏՐԷ ՇԵՏԻՏ

Իր «Մակազին» *յաւելուածին ծնունդ տուած օրէն սկսեալ,* «Փիկարօ» *թերթը ամէն չորրորդ սիւնակ մը իր յատկացնէ մամուլի ասկ պանուոց բանաստեղծական հատորի մը, հրատարակելով տուեալ հեղինակին յատուկերը, քերթուած մը անկէ եւ սիւնակը կարմոգ Լիւք Պերիմոնի Երկու–երեք նախադասութիւններու մէջ ամփոփուած նշմարը:*

Անցեալ ամսոյն վերջաւորութեան, ծաղուոմով լիրոնանցի Անտրէ Շեսիտի յատկացուած էր սիւնակը, որուն բովանդակութիւնն է հոս փոխադրուածը:

●

Քունի լարերուն մէջ բռնուած
Երբեմն կը մեռնամարտիմ եւ ինծի հետ

Կը խաղափիմ հարուածներէն կը դիմադրեմ
Բայց սարսափներու ձեռնոցը
Կը հարուածէ մարմինս ընդերքը խորին

Ազէտներ եւ վիշտը կ'իջնեն վրաս
Գետինը կը ճեղքուի
Վտանգներէն կը հալածեն

Կը պայքարիմ կը դոդամ
Նէրը կը տիսուրեմ

Բայց հոգը կ'անշարժացնէ պնեղներս
Ուռկանները կը փաթթուին ծունկերուս

Անշարժ մարմինիս մէջ
Արիւնը կը լճանայ

«Եթէ բանաստեղծութիւնը յեղաշրջած չէ մեր կեանքը, ուրեմն տնիկա նշանակութիւն չունի մեզի համար», *կը գրէ Անտրէ Շեսիտ, զոր չատերը կը նկատեն մեր մեծագոյն բանաստեղծնեբէն մէկը:*

Գահիրէ ծնած եւ յաճախուած հոգէն, դէմքէն, խօսքէն, նեղ մորթէն, աչքերու նեբտհայեաց աւդումներէն, բանաստեղծ Շեսիտ կը տարուրերի ջերմութեան քնարերգութեան եւ դիպուածական խօսքին միջեւ:

Իր նոր գիրքը՝ «Գարայրներ եւ արեւներ», *զոր կը հրատարակէ «Փրամարիոն» հրատարակչատունը, կ'ստանձնէ տեսակ մը կծկում կամ բիւրեղացում: Վախճան մը չկայ իրերու խորհուրդին: Վերջակէտ չկայ մեր պարտութիւններուն ու հիացումներուն:*

Լիւք ՊԵՐԻՄՈՆ

ՇԱՐԼ ԱԶՆԱՒՈՒՐԻ ԾԱՂՐԱՆԿԱՐԸ

Մայիս 8էն մինչեւ 31, Փարիզի «Մեքանորմա կրոֆիք սոնթր»ի մէջ, «Երեք մեծ երախները» անուանեալ տակ, տեղի ունեցաւ ծաղրանկարչական ցուցահանդէս մը, որուն մասնակցեցան երեք երիտասարդներ, Ֆլոտ Մորչուարն, 35 տարեկան, Ժան Միլիթիէ, 32 տարեկան եւ Փաթրիս Բիքոր, 32 տարեկան:

«Փիկարօ մակազին» *երկու էջ յատկացուցած է այդ ցուցահանդէսին, ու այդ գրուած Փիլիպ Սթինոմի յօդուածը, ծանօթագրութիւն-*

ներ՝ երիտասարդ ծաղրանկարիչներուն մասին եւ իւրաքանչիւրին վրձինէն նմայշ-ծաղրանկար մը, Քլոտ Մորշատանի «Վուսի Ալէն»ը, ժան Միւլթիէի «Բիշրրա Նիֆսրն»ը եւ Փաթրիս Բիքարտի «Շարլ Ազնաւուր»ը:

Ըստ շաբաթաթերթին, յիշեալ ծաղրանկարիչները ընդամէնը տաս տարիներու ընթացքին, յեղաշրջած են ծաղրանկարչութիւնը եւ թափանցած միջազգային շուկայ:

«ԱՐԱՐԱՏ». ԱՐԴԻ ՀԱՅ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ, Բ.

Ինչպէս ասկէ առաջ ասիթով մը հաստատած էինք, ԻՔՕՄի հայկական բաժանմունքի ամենապրծան մարգը երաժշտութիւնն է:

Սրինգի համար եղած յօրինում մըն է «Արարատ»ը, որուն հեղինակն է Լուդվիկ Բագիլ: Այս արուեստագէտին ուշադրութեան մասամբ ծանօթացած էինք արդէն մատենաշարի առաջին հրատարակութիւնէն:

Գործին հրատարակութիւնէն առաջ, Իտալիոյ երաժշտական շրջանակները տիրոջ ունեցած են ունկնդրելու սոյն ստեղծագործութիւնը եւ տպաւորութիւնը եղած էր գրական: Աշխատանքը ծանօթայնող թղթիկին մէջ կը կարդանք.

«...«Արարատ»ը իմնական հայ երաժշտութիւն մըն է, փիլիսոփայական եւ գեղարուեստական բովանդակութեամբ եւ արտայայտութեան ձեւերով. երաժշտութեան պատմողականութիւնն ու լուրեան պահերը վերացական խորհուրդ են ստեղծում, հովուական եւ միջնադարեան հայ երաժշտութեան միաձուլմամբ, որոնք ստեղծագործութեան ակունքն են»:

ԻՔՕՄ առաջարկած է հայ արուեստի ինքնայատուկ նկարագիրը զարգացնել եւ այս գործը մէկ նոր հաստատումը կը թուի այդ քաղաքականութեան:

Գրական Թերթ

ՄՈՌՅՈՒԱԾ ԱՆՈՒՆԸ

«Գրական թերթ»ի այս տարուան վերջերորդ թիւին մէջ, արեւմտահայ գրականութեան հեւուած Ա. Շարուրեան՝ Վազգէն Գարրիէլեանի «Գանիէլ Վարուժան» մենագրութեան մասին տարբերած է գրախօսական մը, ուր կը յիշէ նաեւ վերջին մենագրողներէն տաջ մեծ բանաստեղծին մասին ծաւալուն ուսումնասիրութիւն տարբերած տնուններրը, հետեւեալ բառերով.

«Ցայտնի է, որ Վարուժանի կեանքն ու ստեղծագործութիւնը գրեթէ վաթսուն տարի գրաքննդրել է հետազօտողներին. շահեկան գրքեր են գրել գրողի ժամանակակիցներն ու մտերիմները՝ Յակոբ Սիրունին, Լեւոն Խատեանեանը, Դերենիկ Ճիզմէճեանը, նրա «դերը» փորձել են կարդալ նաեւ սովետահայ գրականագէտները (Գր. Սարգսեան, Հ. Ղանալանեան, Հ. Ռիշտունի, Գ. Մաղոյեան եւ ուրիշներ)»:

Նկատելով, որ «եւ ուրիշներ»ը սովետահայ գրականագէտներուն կը վերաբերի եւ անոնց մէջ դժուար է յիշել Վարուժանի «ժամանակակիցներն ու մտերիմները», յիշենք նաեւ Վարուժանի ժամանակակից եւ մտերիմ ուրիշ դէմք մը, Յ. Օշականը, որ ընդարձակ մենագրութիւն մը տարբերեց մեծ բանաստեղծին մասին:

Օշականի մենագրութիւնը նախ լոյս տեսաւ «Ակօս» պարբերաթերթին մէջ, 1948ին, եւ ապա մտաւ «Համապատկեր»ի վերջերորդ հատորին մէջ, մեծադիր վաթսուն էջ հաշուող ծաւալի մը վրայ:

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱՆՔ

ԲԱԶՄԱՎԷՊ, հայագիտական հանդէս, բացառիկ թիւ, նուիրուած Մխիթար աբբայի ծննդեան 300ամեակին (1676–1976):

ՀԱՍԿ, պաշտօնական ամսագիր կաթողիկոսութեան հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, թիւ 7–12, Յուլիս–Դեկտեմբեր:

ԱՓՈՒՄ ՍԱՐՍԱՓԻ (բանաստեղծութիւն), Արմինէ Գուրճեան, Թեհրան, 1978:

ՀՈՂՄ ՀՐՈՑ (բանաստեղծութիւն), Վարանդ, Թեհրան, 1978:

ՆՈՐ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Լ. Մկրտչեանէն, Ս. Սանինեանէն, Ա. Արփինէէն եւ Յ. Կարապետեանէն ստացած ենք նոր գրութիւններ, զոր պիտի ներկայացնենք մեր հետագայ թիւերով:

ՇՈՒՏՈՎ ԼՈՅՍ ԿԸ ՏԵՍՆԷ

ՆԵՐՍԷՍ ՎԻՐԱՊԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐԱՐ

(Պատմուածքներ)

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ	50 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ	27 ՏՈԼԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ	5 Լ. ՈՍԿԻ

باكين

مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية

مدير المسؤول

السيد ارتين كارنيك قزانجيان

•

PAKINE

REVUE MENSUELLE

LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire

Dr. A. KAZANDJIAN

•

ԲԱԳԻՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

•

ԽՄԲԱԳԻՐ

Գ. ՍՆԱԳԵԱՆ

Հեռաձայն՝ 296898